

časopis
za
kritiko
znanosti

SRBIJA I ALBANCI

**PREGLED POLITIKE SRBIJE
PREMA ALBANCIMA
OD 1878. DO 1914. GODINE**

KNJIGA PRVA

"Nije se mnogo čuditi grubim instinktima naše seljačke mase za čije se školovanje i civilizovanje ova država nikad nije brinula; ne treba se zgranjavati ni nad uskim i bednim političkim i duhovnim horizontom naših vojnih komandanata koji su vaspitani da hladnokrvno, zlikovačko ubijanje desetina i stotina Arbanasa, njihovih žena i njihove dece smatraju kao neki heroizam; ne treba se revoltirati ni zbog buržoaskog javnog mnjenja koje daje moralnu razrešnicu za sva ova zverstva, koje šta više izaziva apetit za uništavanje Arbanasa i njihovih porodica ... pošto parolu za takvo shvatanje i takvu politiku bacaju ljudi koji stoje na najvišoj društvenoj i političkoj visini u Srbiji."

Dušan Popović

časopis
za
kritiko
znanosti

SRBIJA
I ALBANCI

SRBIJA I ALBANCI

PREGLED POLITIKE SRBIJE
PREMA ALBANCIMA
OD 1878. DO 1914. GODINE

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
040 711 81878\1914
327497 11 498 B\1878\1914

Prva izdaja
Časopis za kritiko znanosti
Ljubljana, april 1989
126 (izredna številka)

a PO 6/11/90

seljačke mase za čije se školovanje
ova država nikad nije brinula, a
zgranjavati ni nad uskim kulturnim i
duhovnim horizontom naših građana
mandanata koji su vaspitani da hladnokrvno
ubijanje desetina i stotina Albanaca
i njihovih žena i njihove dece
smatraju kao neka biznizam; ne
treba se revoltirati ni zbog budućeg
mrjenja koje daje moramtu narodu
za sva ova zverstva, koje šta više
izaziva apetit za uništavanje
Albanaca i njihovih porodica ...
pošto parolu za takvo shvatanje
i takvu politiku bacaju ljudi koji
stoje na najvišoj društvenoj i
političkoj visini u Srbiji."

Dušan Popović

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

949.711.5"1878/1914"

327(497.11:496.5)"1878/1914"

SRBIJA i Albanci / [glavni urednik Bojan Korsika]. -
Ljubljana : Časopis za kritiko znanosti, 1989-

Knj. 1 : Pregled politike Srbije prema Albancima

od 1878. do 1914. godine. -

1. izd. - 1989

1. KORSIKA, Bojan

časopis
za
kritiko
znanosti

SRBIJA I ALBANCI

**PREGLED POLITIKE SRBIJE
PREMA ALBANCIMA
OD 1878. DO 1914. GODINE .**

KNJIGA PRVA

Svi navedeni izvori u ovoj knjizi su srpski
i dostupni su svakom građaninu Beograda,
npr. članu Narodne ili Gradske biblioteke.

SRBIA I ALBANCI

PREGLED POLITIKE SRBIJE
PREMA ALBANCIMA
OD 1878. DO 1914. GODINE

5 - 05 - 1989

Nacionalna i univerzitetska knjižnica, Ljubljana

943.711.5"1878/1914"

327(497.11:496.5)"1878/1914"

SRBIA i Albanci / Glavni urednik Bojan Korićak -
Ljubljana : Časopis za kritičko znanost, 1989-

Knj. 1 : Pregled politike Srbije prema Albancima
od 1878. do 1914. godine. *

1. izd. - 1989

1. KORIĆAK, Bojan

KNJIGA PRVA

"Kada se pojedincu ili narodu dešavaju zle stvari, onda je svakom ko hoće da mirno razmišlja o događajima na pameti pitanje: koliko smo sami krivi, šta smo sami doprineli da nas mrze, gde smo i kada pogrešili? Jedan moj prijatelj, inače pametan i objektivan čovek, dobija nastupe besa kada mu postavim ovakva pitanja u vezi događaja na Kosovu. On ih jednostavno smatra defetističkim, mazohističkim i potpuno neumesnim i neprimerenim situaciji u kojoj se, mi Srbi, u odnosu na Kosovo danas nalazimo. Moje je, opet, mišljenje da je ovakvo njegovo (i ne samo njegovo) reagovanje na pitanja od kojih nam zavisi budućnost, 'nojevska' politika neurotičnog potiskivanja neprijatnog koja nikad nikome ne donosi ništa korisno.

Da bi individuacija nekog čoveka mogla uopšte da krene sa 'mrtve tačke', da bi se neki dalji stepen zrelosti postigao, dužnost je i zadatak čoveka da upozna svoju senku, 'tamnog brata' u sebi, ono što je u njemu inferiorno, nerazvijeno ili bolesno. Ovo saznanje ne postiže se bez unutarnjeg napora, ali ni bez muke i patnje kada se muljeviti talog u sebi otkrije. Ne vidim da može biti drukčije ni sa individuacijom, odnosno sazrevanjem jednog naroda, konkretno, srpskog naroda. *Šta treba očekivati u senci srpskog naroda? Njegovu adolescentnu žustrost i emotivnu nezrelost u reagovanju, nerazvijen smisao za zajednicu, a opasno negovanje individualno-anarhičnih elemenata u sebi, pohlepnost prema vlasti, potkupljivost i sklonost izdaji, precenjivanje svojih bioloških i intelektualnih snaga što direktno vodi ne samo rasipanju ovih snaga, već i težnji ka samouništenju uz gotovo potpunu odsutnost svesti o ovoj pogubnoj težnji".*

"Teorija", časopis Filozofskog društva Srbije, br. 3-4./1987. Beograd
Vladeta Jerotić - "Jedan psihoterapeut razmišlja o događajima na Kosovu"

43 Pokušaj ubistva s prekmislijaem nad jednom nacijom

44 Nepoverenje i mužnja cele jedne nacije

45 Pogledati istini u oči

46 Političar-čovek-mislilac-idealista

49 Pred zločinom nema moguće neutralnosti

II
Socijaldemokratske "Radničke novine"
Štampa Srpske pravoslavne crkve

54 Učinjen je sram

55 Između čekića i makovnja

Kada se potiče iz nje, u doživljaju stvari, u njoj se odražava
hoće da mi je razumljivo o doživljaju na panelu pitanje: koji je
samo samu stvar, ali samo samu stvar, da ne zna, da sam
kada pogledim jedan svoj prijatelj, jedan prijatelj i objektivno
čovjek, dobija nastup bez kada mu postavim ovakva pitanja u vezi
događaja na Kosovu. On ih jednostavno amata detalističkim
mazonističkim i pojuno neumesnim i neprimernim situaciji u
kojoj se, mi Srbi, u odnosu na Kosovo danas nalazimo. Moje je
opet, mislije da je ovakvo njegovo (i ne samo njegovo) rečovanje
na pitanja od kojih nam zavisi budućnost, 'novevetska' politika
neurotično potkivanje neprijatnog koja nikad nikome ne donosi
ništa korisno.

Da bi individualna nekoj čovjek mogla upošle da žene sa 'mrtve'
tačke, da bi se ne bi dalje stepen xrcosti postigao, bitnost je i
zadatak čovjeka da upozna svoju senku, 'tamni strana' u sebi, ono
što je u njemu inkognito, nerazvijeno ili bolesno. Ovo saznanje ne
postize se bez unutarnjeg napora, ali ni bez muke i patnje kada se
mujeviti laž u sebi otkrije. Ne vidim da može biti drukčije ni sa
individualnom, odnosno sazrevanjem jednog naroda, kolektivno.
srpskog naroda. Šta treba očekivati u sebi srpskog naroda?
Njegovu adolescenciju žustrot i emotivnu nezrelost u rečovanju
nerazvijen smisao za zajednicu, a opasno nerovnije individualno-
anarhični elementa u sebi, potkopano (prema vlasti, potkopivši)
i sklonost izdaji, precepljivanje svojih bitosti i intelektualnih
snaga što direktno vodi ne samo rasipanju ovih snaga već i rasipanju
ka samouništenju uz gotovo počinu olakšnost saveta o ovaj
pogubnoj laži.

"Zorja", časopis Evropskog društva Srbije, br. 3-4 (1987), Beograd
Vladika Jovica - "Jedna političarova razmišlja o događajima na Kosovu"

Sadržaj

11
Umesto predgovora

I Dimitrije Tucović

22
Vrtlog zavojevačkih prohteva

24
Prikrivanje zločina i obmanjivanje naroda u Srbiji

26
Srbijo, kuda ćeš s njima i gde ćeš se zaustaviti?

27
Besna srpska soldateska

31
Zalosna "demokratska" Srbija

34
Merenje lobanja i proučavanje rasa

35
Osioni osvajački gest Srbije

37
Zar slovenska plemena nisu potisla starosedeoce?

39
Praksa kolonijalnog istrebljenja

41
Proždrljivi san srpske buržoazije

42
Pokušaj ubistva s predumišljajem nad jednom nacijom

44
Nepoverenje i mržnja cele jedne nacije

45
Pogledati istini u oči

45
Političar-čovjek-mislilac-idealista

49
Pred zločinom nema moguće neutralnosti

II Socijaldemokratske "Radničke novine" Štampa Srpske ravnoslavne crkve

54
Učinjen je sram

55
Između čekića i nakovnja

58
Kao vrhovni pastir zemlje srpske blagosiljam

62
Najplemenitiji pobedilac prema pobeđenima

64
Srbija samo ratuje

65
Nova velika Srbija

67
Deca umiru od gladi i zime

70
Da se i po veri izjednačimo s braćom

72
Ima li genijalnijeg duha od Srbinova?

72
Mi smo došli u ime pravde i kulture

74
Sud božje pravde će biti uz nas

76
Primitite blagoslov crkve

77
Srpstvo još ujedinjeno nije

79
U ime čovečnosti i kulture

80
Pečki patrijarh ima oružanu pratnju janičara

82
Dva kandidata za mitropolita podelila narod ueparhiji

82
Sokolovići - poturčenjaci i pečki partijarsi

84
Pored mora divna Dalmacija

86
Vladika priredi pokolj na Badnje veče

88
Našem Aleksandru Mačedonskom predajemo sebe

89
Mi smo deo svetskog privrednog organizma

III
"Istorijsko" pravo Srbije
Miroslav Krileža

94
Nepodobnost Arbanasa za samostalan život

95

Analogno mađarskom istorijskom pravu

97

Ostavljeni od katolika - naseljeni Srbima

98

Žilavost, izdržljivost i sposobnost albanskog naroda zaprepašćuje

101

Slobodarska svijest i ponos

IV

"Politika"

Vladimir Dedijer

Dimitrije Tucović

Dušan Popović

Dragiša Lapčević

Miodrag Jeremić

Triša Kaclerović

104

Velikoprodavac patriotizma - "Politika"

109

Krv naše krvi - Srbin

111

Reakcionarna novinarska mafija

117

Obračun s pozivom na istorizam

119

Treba spasavati ugled srpskog naroda

122

"Divlji" Arnauti i naši "kulturtregeri"

124

Dva nesrećna naroda

125

Himne o besnim hatovima i brzim hrtovima

V

Kosta Novaković

134

Četiri meseca u Srednjoj Albaniji

153

Literatura

155

Sinopsis

58	Kao vrhovni pastir zemlje srpske...	92
60	Najplemenitiji pobedilac prema...	97
62	Srbija...	98
64	Srbija...	101
66	Nova velika Srbija	101
67	Deca untru od gladi i zime	IV
70	Da se i po veri tjednaciimo s braćom	"Politika"
72	ima li genijalnijeg duha od Srbinova?	Vladimir Dedjter
72	Mi smo došli u ime pravde i kulture	Dimitrije Tucović
74	Sud božje pravde će biti uz nas	Drašan Popović
76	Primitite blagoslov crkve	Dražisa Lapičević
77	Srpsstvo još ujedinjeno nije	Miodrag Jeremić
79	U ime zvezdnosti i kulture	Tiša Kacerović
80	Pečki patrijarh ima oružanu pratnju	101
82	Dva kandidata za mitropolita	102
82	Sokolovići - poturčenjaci i pečki patrijarh	103
84	Pored mora divna Dalmacija	103
86	Vladika priredi pokolj na Hadnje veće	104
88	Našem Aleksandru Mačedonskom predajemo...	106
88	Mi smo dobili svetkog privrednog organizatora	107
III	"Istorijsko" pravo Srbije	107
Miroslav Križića		108
94	Nepodobnost Arbanasa za samostalan život	108

Umesto predgovora

1.

"O prodiranju Arbanasa na istok u nas se mnogo pisalo. To je i danas glavno sredstvo kojim šovinistička štampa izaziva kod srpskog naroda mržnju prema 'divljim' Arnautima, prikrivajući kao guja noge divljaštva koja je srpska vojska prema njima počinila. Koliko je samo suza proliveno što je istorijsko Kosovo preplavljeno Arnautima!"

"Zavojevačkom politikom srpske vlade prema arbanskom narodu stvoreni su takvi odnosi, da se u skorij budućnosti mir i redovno stanje teško mogu očekivati."

"Naša štampa, u pogubnoj utakmici da pomogne jednu rdavo upućenu i rdavo izvedenu politiku, mesecima i godinama rasprostirala (je) o arbanskom narodu tendenciozna mišljenja".

"Mi smo socijaldemokrati bili prvi koji smo tom bezumnom arbanaskom pohodu i ludoj arbanaskoj politici skinuli patriotski i nacionalni veo s lica".

"Zavojevački pohod Srbije na Arbaniju (je) najgrublje odstupanje od načela zajednice balkanskih naroda. U njemu su do kostiju razgolićene netolerancija prema drugim narodima, zavojevačke težnje i gotovost buržoazije da ih sprovodi najbrutalnijim zločinima, kakva su do sada izvršavana samo u prekomorskim kolonijama."

"Štampa je propovedala na sva usta osvetu prema Arnautima. I to je imalo dejstva. U nekoliko prilika vojnici su postupali prema jadnom arnautskom stanovništvu po raspoloženju, koje je kod njih izazvalo pisanje beogradskih listova."

"Dopisnici beogradskih listova smatraju za nacionalnu dužnost prikrivanje zločina naših vlasti i vojske i obmanjivanje naroda u Srbiji."

"Zavojevačko držanje Srbije prema arbanskom narodu pokazalo je kako se politikom unosi mržnja među narode."

"Plotuni su poobarali žene koje su držale odojčad u naručju; pokraj mrtvih matera drala su se njihova dečica koja su slučajno bila poštedena kuršuma; žene su se poradale od straha. Za dva sata potamanjeno je na 500 duša."

"Crnogorska varvarstva u Krasnićima mogu dostojno stati pored varvarstva srpske vojske u Ljumi: isti metodi, ista bezobzirnost, ista krvožednost."

"Arbanska sela iz kojih su ljudi blagovremeno izbegli, behu pretvorena u zgarišta. To behu u isto vreme varvarski krematorijumi u kojima je sagorelo stotinama živih žena i dece. I dokle su ustanici zarobljene srpske oficire i vojnike razoružavali i puštali, dotle srpska soldateska nije štedela ni njihovu decu, žene i bolesne..."

"Mi smo izvršili pokušaj ubistva s predumišljanjem nad čitavom jednog nacijom. Na tom zločinačkom delu uhvaćeni smo i sprečeni. Sad imamo da ispaštamo kaznu. Ona je strašna: to je nepoverenje, pa čak i mržnja čitavog jednog naroda."

"Srbija je u balkanskim ratovima udvojila ne samo teritoriju nego i broj spoljašnjih neprijatelja."

"Zavojevačka politika Srbije sa svojim varvarskim metodama morala je Arbanase ispuniti dubokom mržnjom prema nama."

"Ako je iko imao uslova za sporazuman rad sa Arbanasima, to su ga imale Srbija i Crna Gora. Ne samo izmešanost naselja i srodnost susednih plemena već i uzajamnost interesa upućivale su ova dva naroda na sporazum i prijateljske odnose."

"Tamo gde je prijateljstvo potreba i jedne i druge strane zavlдалo je strasno neprijateljstvo."

"Naš vlasnički svet mašio se tuđe zemlje i tuđe slobode, nekadašnji heroldi nacionalnog oslobođenja poneli su zastavu nacionalnog porobljavanja."

"Srbija nije ušla u Arbaniju kao *brat*, nego kao *osvajач*. Štaviše, ona nije ušla ni kao *političar*, već kao grub *soldat*. Srbija je izgubila svaki dodir sa predstavnicima arbanskog naroda i njega odgurnula u očajnu mržnju prema svemu srpskom. Bezgranično neprijateljstvo arbanskog naroda prema Srbiji je prvi pozitivni rezultat arbanaske politike srpske vlade."

"Đakovica je čisto arnautska varoš. I okolina Đakovice je ne samo pretežno, već skoro isključivo arnautska. U celom ovom kraju Srbija je zatekla mesto Srba srpske srednjevekovne spomenike, hladne zidine, koje imaju vrednosti za arheologa i umetnika... I upravo osnovni uzrok svih nezgoda od kojih danas patimo i od kojih ćemo ubuduće mnogo patiti leži u tome, što smo ušli u *tudu* zemlju."

"Đakovica svojim privrednim životom daje o Arnautima sasvim drugu sliku nego što je namerno ili iz neznanja malaju beogradski listovi."

"Jedan od najvaljanijih priznatih predstavnika srpske istorijske nauke, g. Jovan Tomić iznosi u svojoj knjizi o Arbanasima da je od *arnautskoga* plemena Klimenta jedan deo doseljen u naš Rudnik i dao nekoliko vrlo viđenih ličnosti u narodnoj revoluciji 1804. Mi ne znamo na koga g. Tomić misli, ali se mnoga ispitivanja slažu da je vod te revolucije, rodonačelnik dinastije Karadorđevića, *Kara-Đorđe Petrović*, arbanaskog porekla."

"Režim u novim krajevima, a specijalno odnos prema tudinskim nacijama, pa, dakle, i prema Arbanasima, treba postaviti na jednu demokratsku, kulturnu i čovečansku podlogu tolerancije, zajedničkog života i rada. Ta je lek od pobune, a ne u krvavim jezovitim represalijama koje se odigravaju tamo dole na Kosovu dok mi ovo pišemo."

"Potrebno je bar sada pogledati istini u oči i, nasuprot predrasudama, priznati da je borba koju danas arbanasko pleme vodi prirodna, neizbežna istorijska borba za jedan drukčiji politički život... Slobodan srpski narod treba tu borbu da cení... i da svakoj vladi odreče sva sredstva za zavojevačku politiku."

"Imamo prava da spasavamo narod od šovinističkog nacionalnog propagiranja i da njime ne ovladuje nacionalna jeres".

"Beogradsko novinarstvo je i vrlo nevaljalo i vrlo reakcionarno. Ono služi vladi, utire put za uvođenje reakcije, priprema duhove da lakše prime gušenje slobode.

Neka čitaoci obrate pažnju na tu sramnu ulogu beogradskog novinarstva".

"Volterova tvrdnja da bijedni narodi uvijek vole da govore o svojoj prošlosti, nalazi sjajno opravdanje kod balkanskih državnica, koje su na temelju svoje prošlosti htjele urediti svoju budućnost. Jedni se sjećaju Dušanovog carstva... misle na veliku srpsku državu... Uspomena na tu 'sjajnu' prošlost udružena (je) sa neodoljivom žudnjom gospodarećih klasa za proširenjem teritorija."

"I tako se je svršio prvi balkanski rat. U tom historijskom momentu imale su balkanske države pokazati da li su u stanju... da zaborave na svoju 'sjajnu' prošlost, već da misle na zahtjeve sadašnjosti. Balkanske državnice ne moguše zaboraviti na razne Simeone, Dušane itd."

"Buržoazija je u novim krajevima Srbije zavela *vanredno* stanje... Vlasnici Srbije teže, u stvari, da režimom policijskog samovlašća stvore od nacionalne manjine većinu i da tamošnji narod sprema ne za slobodne građane, već pokorne podanike. Taj režim vanrednih policijskih mera... je zadahnut reakcionarnim ciljevima povlašćivanja jednih i gonjenja drugih. S druge strane on daje novih povoda... izazivanju netrpeljivosti i mržnje među narodima."

"Jednu potpunu i široku zajednicu traži i rešenje našeg *nacionalnog* pitanja. Mi socijaldemokrati se u pogledu na nacionalnu slobodu razlikujemo od buržoazije. Jer buržoazija hoće slobodu za svoj narod po cenu uništenja slobode drugih naroda... Ako bi se Stara Srbija pridružila Srbiji, onda bi na jednog slobodnog Srba dolazila po dva porobljena Arnautina, Turčina itd. Mi hoćemo *slobodu svog naroda ne uništavajući slobodu drugih*. Ovaj se cilj može postići jedino stvaranjem na Balkanu *jedne političke celine* u kojoj bi svi narodi bili potpuno ravnopravni... bez obzira na to u kojoj je oblasti pre nekoliko vekova koji vladar vladao."

Dimitrije Tucović

Redakcija novine

2.

"Retko kojoj naciji su pravljene tolike smetnje i teškoće na prvim koracima njenog samostalnog života i političkog organizovanja. Albanski narod pokazuje jednu žilavost, izdržljivost i sposobnost, koja čoveka zaprepasćuje".

"Mi mislimo da je odluka o ultimatumu ubrzana, ako ne i izazvana, varvarskim držanjem naše vlade i naše vojne komande prema narodu u Albaniji. Podatci o radu srpske vojske užasni su. Tamo se pljačka, ara, pali, razorava, kolje, uništava sve u klici. I Austrija ultimatumom čini kraj ovom munjevitom i besomučnom uništavanju jedne nacije".

"Nije se mnogo čuditi grubim instinktima naše seljačke mase za čije se školovanje i civilizovanje ova država nikad nije brinula; ne treba se zgranjavati ni nad uskim i bednim političkim i duhovnim horizontom naših vojnih komandanata koji su vaspitani da hladnokrvno, zlikovačko ubijanje desetina i stotina Arbanasa, njihovih žena i njihove dece smatraju kao neki heroizam; ne treba se revoltirati ni zbog buržoaskog javnog mnjenja koje daje moralnu razrešnicu za sva ova zverstva, koje šta više izaziva apetit za uništavanje Arbanasa i njihovih porodica ... pošto parolu za takvo shvatanje i takvu politiku bacaju ljudi koji stoje na najvišoj društvenoj i političkoj visini u Srbiji."

"Nije u pitanju samo protest srpskog proletarijata protiv arbanske politike naše buržoazije, treba spasavati i ugled srpskog naroda pred kulturnim i demokratskim evropskim svetom. Treba dokazati da u Srbiji ima sveta, ima dosta sveta, koji misli suprotno njima, i da na čelu svega toga stoji proletarijat, stoji Socijalna Demokratija".

Dušan Popović

"Režim u novim krajevima, a specijalno očnom putem tuđim nacijama, pa, dakle, i prema Arbanasima, treba postaviti na jednu demokratsku, kulturnu i čovečansku podlogu tojerskog, zajedničkog života i rada. Ta je lek od pobune, a ne u krvavim jezovitim represalijama koje se odigravaju tamo dole na Kosovu dok mi ova pšenica."

3.

"Politika' (je) organ naših šovinista i provokatora".

"Politika' živi i napreduje. Ona je danas najugledniji i najmoćniji organ naše buržoaske javnosti. Ona je čuvar javnog morala. Ona je velikoprodavac onog manipulisanoga artikla što se zove patriotizam. Ona vaspitava i priprema današnje generacije za velike ideale budućnosti".

"Čitajući buržoasku štampu, koja kao u jedan glas i po naročitom uputstvu piše o Arnautima, kao narodu neradnom i pljačkaškom, čovek se mora prosto zgranuti od čuda kad lično dođe u dodir sa tim svetom i prođe mesta u kojima oni žive i uveri se da je sve to laž, a obrnuto da je istina".

"Da Arnauti nisu pljačkaši najbolji je dokaz pobuna Arnauta i njihovo zauzeće Skoplja, kad nikom nije falila ne samo glava ili pramen kose sa glave, već i nijedna lepinja sa čepenka. U onoj pobuni bilo je siromašnih, pa i bosih Arnauta, ali nijedan od njih nije nikome ništa oteo ili 'rekvizicijom' uzeo".

"Naše vojne vlasti su 'rekvizicijom' koja se nikada platiti neće, oduzimali od Arnauta sve što se uzeti moglo - žito, kukuruz, stoku, jednom reči sve što su im u polju i na domu zatekli".

"Arnauti u ovom delu Kosova su i pošten narod. Da je ovo istina dokaz su desetine ogromno bogatih Srba trgovaca, koji su i za vreme turske uprave držali celu pijacu Ferizovića (Uroševca) u svojim rukama. Sem troice Arnauta, katolika, ostali su trgovci sami Srbi. Kada bi Arnauti bili onaki za kakve ih opisuje naša buržoaska štampa, ne bi se nijedan trgovac Srbin mogao održati".

"Kako je pošten rad naših vlasti najbolji je dokaz bogatstvo Marka Despotovića, kmeta opštinskoga, koji je za godinu i po dana, na 'pošten' način stekao više imanja nego što ga ima i jedan Arnautin u Ferizoviću".

"Arnauti su potpali pod tuđu vlast grubom silom, pravom jačeg nametnutu. Oni su postali bespravna raja. Njihovi životi i imanja su, uredbom, stavljeni na milost i nemilost žandarima Kraljevine Srbije. Mogu li se onda ti ljudi osećati zadovoljni u Srbiji? Je li čudno njihovo nezadovoljstvo?"

"To je bio poslednji akt doslednosti jedne politike, koja je počela trebljenjem Arnauta u novim krajevima - da bi naselje ostalo čisto srpsko, zatim nastavljena uzimanjem krajeva naseljenih Arnautima. Srbija je prestala biti čisto nacionalna država. Ona je poput drugih, na koje je vikala sve do sada, postala zavojevač i ugnjetač".

Radničke novine

4.

"Pevale so se u horu pesme o silnim srpskim vladarima, njihovim besnim hatovima i brzim hrtovima. Nikada se nije osvetljavala ni iz bliza slika režima u kojima su ti naši prošli carevi stekli srpsku slavu, nikada se nije poredio život izvesnih stepena ondašnje socijalne hijerarhije. Od tih fakata se bežalo, jer bi nam ona faktički iznela stvarno stanje tih zlatnih epoha naše prošlosti".

"Apsolutna većina srpskog naroda mnogo bi se prijatnije osećala pod režimom koji vlada u Švajcarskoj nego li u Srbiji, ne obazirući se što su im ovde njihove otečestvene svetinje i grobovi predaka".

"Balkan je bio pozornica događaja koji pre treba da se ispituju u zoologiji nego li u sociologiji".

"Škola je uspešno sejala mržnju prema narodima i uspela je da se ta mržnja transformuje u čitav napon nacionalne snage".

Miodrag Jeremić

5.

"Politikom naše vlade stvorene su takve pogodbe i takvi uslovi da će se, možda, za dugi niz godina (i desetina godina!) obnavljati sukobi i nesreće između dva nesrećna naroda".

"Sa jednim treba biti načisto i sa jednim se treba izmiriti: na zapadu Balkanskog poluostrva postoji jedan narod koji oće da živi svojim slobodnim životom".

"Srbija je uputila svoju vojsku da izade na Jadransko more sa željom da pokori arbanski narod i da ga stavi u svoje ropstvo. Otišlo se tamo s puškom i topom, pa je ne samo vršeno ono što je suprotno časti jedne zemlje, koja je negda imala tradicije revolucije i oslobođenja, nego su stvorene pogodbe za trajno trenje. Mi ćemo neprekidno imati kubure i nesreće, ako se Srbija ne reši da izmeni svoju politiku".

Dragiša Lapčević

6.

"U dopisima iz Albanije raskrinkavao sam imperijalističku velikosrpsku politiku".

"Ono pozitivno što je srpska vojska stvorila za albanski narod jeste jednodušan otpor i neprijateljstvo prema Srbiji. Osnovica na kojoj bi se mogli naći svi Arnauti jeste neprijateljstvo prema Srbiji. Fakt je žalostan, ali njegovom postojanju nisu krivi Arnauti".

"Oficirima je izdavana na potpis naredba u kojoj se ukoravaju za blagost, a kojom se naređuje nemilosrdnost i svirepost u postupanju sa stanovništvom".

"Na svim mestima gde se osetila vlast i uprava srpske vojske stanovništvo je sačuvalo najgore uspomene na srpsku vojsku".

"Može se pomisliti šta sve mogu počinili ljudi koji su otvoreno izjavljivali, stupajući u komitske čete, da idu da se napljačkaju. Čovek se zgrozi kad sluša iz usta tih ljudi kako gotovo ravnodušno pričaju o klanju ljudi. Njega boli što su ti ljudi istog imena i iste narodnosti kao i on".

"Niko u višim vojnim komandama nije pomišljao kako će se odazvati postupanju vojske prema stanovništvu, kakvo će raspoloženje izazvati kod njega prema našoj vojsci, a po tom i prema srpskom narodu, u ime čije se to radi".

"Mi smo Arnautima ono što su nama bili Turci. Pitanje je vremena kada će se zaboraviti na naša dela: pitanje je naše državne politike da li će se moći ubrzati taj zaborav. Nama sada Turci nisu tako mrski kao pređe, ali je prošlo 500 godina. Treba težiti da ne bude potrebno toliko vremena Arnautima da nas zaborave kao neprijatelje".

"Zašto nismo mi bili pomagači u stvaranju albanske države? Zašto nismo stvorili nama tako potrebno prijateljstvo sa zemljom koja nam može mnogo smetati i koja smetajući nama ubija i sebe? Zašto naši vladajući krugovi ne misle da to prijateljstvo stvore ubuduće?"

Kosta Novaković

Dimitrije Tucović

[The text in this section is extremely faint and illegible. It appears to be a biographical or historical account of Dimitrije Tucović, likely detailing his political activities and contributions to the Yugoslav socialist movement.]

"U doista iz Albanije raskrinkavao sam imperijalističku velikiorsku politiku".

"Ono pozitivno što je srpska vojska stvorila za albanski narod jeste jednodušan otpor i neprijateljstvo prema Srbiji. Osnovica na kojoj bi se mogli naći svi Arnauti jeste neprijateljstvo prema Srbiji. Fakti je žalostan, ali njegovom postojanju nisu krivi Arnauti".

"Oficirima je izdavana na potpis naredba u kojoj se ukoravaju za blagost, a kojom se naređuje nemilosrdnost i svirepost u postupanju sa stanovništvom".

"Na svim mestima gde se osetila vlast i uprava srpske vojske stanovništvo je sačuvalo najgore uspomene na srpsku vojsku".

"Može se pomisliti šta sve mogu počiniti ljudi koji su otvoreno izjavljivali, stupajući u kosovske čete, da nisu da se napljackaju. Čovek se zgrozi kad sluša iz usta tih ljudi kako gotovo ravnodušno pričaju o klanju ljudi. Njega boli što su ti ljudi istog imena i iste narodnosti kao i on".

"Niko u višim vojnim komandama nije pomislio kako će se odazvati postupanju vojske prema stanovništvu, kakvo će raspoloženje izazvati kod njega prema našoj vojsci, a po tom i prema srpskom narodu, u ime čije se to radi".

"Mi smo Arnautima ono što su nama bili Turci. Pitanje je vremena kada će se zaboraviti na naša dela: pitanje je naše državne politike da li će se moći ubrzati taj zaborav. Nama sada Turci nisu tako mrski kao prede, ali je prošlo 500 godina. Treba težiti da ne bude potrebno toliko vremena Arnautima da nas zaborave kao neprijatelje".

"Zašto nismo mi bili pomagači u stvaranju albanske države? Zašto nismo stvorili nama tako potrebno prijateljstvo sa zemljom koja nam može mnogo smetati i koja smetajući nama ubija i sebe? Zašto naši vladajući krugovi ne misle da to prijateljstvo stvore ubuduće?"

Stani Novaković

Vrtlog zavojevačkih prohteva

Jedan od osnivača i vođa Srpske socijaldemokratske partije - *Đimitrije Tucović* - pisao je 15. maja 1914. godine u svojim "Radničkim novinama" u članku "*Oblačina nad kutkom varvarstva*"¹ s opravdanom gordošću, ali i s gorčinom, o poštenom borbenom stavu cveta srpskog naroda u to vreme, kome je bio tuđ svaki nacionalizam i šovinizam, o stavu svoje partije, koja je pod njegovim vodstvom bila "jedna od najnaprednijih i najborbenijih radničkih stranaka u Evropi".²

U tom članku on kaže: "Mi smo socijaldemokrati bili prvi koji smo tom bezumnom arbanaskom pohodu i ludoj arbanaskoj politici skinuli patriotski i nacionalni veo s lica".

Veliki sin srpskog naroda, jedan od najvećih i najblistavijih umova, s kojim Srbija i srpski narod s punim pravom mogu da se ponose, živeo je svega 33 godine, ali je ostavio za sobom veliko delo, kako po obimu tako i po značaju.

U današnje vreme, kad se sve više zaoštava pitanje Kosova, interesantno je - i poučno - prelistati njegove radove, posvećene albanском pitanju, koje je postalo krajnje aktuelno u toku balkanskih ratova, u kojima je i sam Tucović kao rezervni oficir učestvovao, prešavši sa srpskom vojskom 1913. godine deo Albanije sve do Elbasana.

Nepokolebivi socijaldemokrata, on se u vreme balkanskih ratova "smiono borio protiv zavojevačke, imperijalističke politike srpske buržoazije i službene Srbije prema Makedoniji i prema Albaniji".³

Njegovi radovi "Arbanska pisma" izlazili su u "Borbi", polumesečnom časopisu socijalne demokratije, kao i u "Radničkim novinama" krajem 1913. godine. Knjiga "Srbija i Arbanija" - "Jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije" objavljena je februara 1914. godine.

U predgovoru knjige "*Srbija i Arbanija*" on kaže: "Zavojevačkom politikom srpske vlade prema arbanskom narodu stvoreni su... takvi odnosi, da se u skorij budućnosti mir i redovno stanje teško mogu očekivati.

... Morali smo se zabaviti prilikama u Arbaniji. To je bilo utoliko potrebnije učiniti što je, prvo, naša štampa, u pogubnoj utakmici da pomogne jednu rdavo upućenu i rdavo izvedenu politiku, mesecima i godinama rasprostirala o arbanskom narodu tendenciozna mišljenja, i što je, drugo, takvim mišljenjima i sama vlada pokušala da opravda svoju zavojevačku politiku u Arbaniji.

Više obaveštenja... treba da posluži... i stvaranju boljih odnosa iz-

¹ Sabrana dela, Beograd, 1980, knj. 8, str. 268.

² Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, Zagreb, 1981, sv. 7, str. 610.

³ Isto, 1982, sv. 8, str. 317.

među srpskog i arbanskog naroda. Naročito je više obaveštenja potrebno proletarijatu, na kome poglavito leži veliki zadatak...".⁴

O zavojevačkoj politici Srbije i zločinima prema albanskom stanovništvu Tucović na nekoliko mesta govori u svom radu u odeljku "*Zavojevačke težnje naše buržoazije*" on kaže: "... Posledice toga zavojevačkog upinjanja predstavljaju nepresušni izvor ne samo novih zločinstava prema arbanskom naselju, već stalne opasnosti po mir i spokojstvo našeg naroda. Srbija je gurnuta u opasni vrtlog zavojevačkih prohteva. Osvajački upad u Arbaniju urodio je ogorčenjem arbanskog naroda prema Srbiji i pobunama; nesigurnost na novoj zapadnoj granici Srbije nastupila je kao posledica zavojevačke politike prema arbanskom narodu".⁵ U odeljku "*Poraz zavojevačkog podviga*" stoji: "Vrhunac ... je pokušaj izlaska na more putem zavojevanja Arbanije".⁶ Dalje - "izlazak na Jadransko more je iskupljen zavojevanjem Arbanije", a "porobljavanje arbanskog naroda" je bilo "sredstvo izlaska na more".⁷ Zatim navodi: "... zavojevačka politika male i privredno nerazvijene Srbije, upućene na zajednicu, a ne na davljenje malih oko sebe",⁸ dovela je po njegovom mišljenju dotle, da će, "ta senka dugo vremena pomračavati nebo nad srpskim narodom". Srbija je htela i izlazak na more i jednu svoju koloniju, pa je ostala bez izlaska na more, a od zamišljene kolonije stvorila je krvnog neprijatelja. Njena težnja ka moru dala je naopake rezultate, jer je sprovedena naopakim sredstvima, to jest: *ono što se moglo postići samo u sporazumu i (uz) prijateljsko saučeeće oslobođenoga arbanaskoga naroda, htelo se postići protiv nje*. Težnje izlaska na more metodima zavojevačke politike pretrpele su potpun poraz".⁹ U odeljku "*Vojna okupacija Arbanije*" on govori o "moru uzrujana arbanaskoga stanovništva, ogorčena svirepstvima srpske vojske. Osvetničko paljenje sela i masakriranje arbanaskoga stanovništva nije nikakva naknada za uzaludne gubitke".¹⁰ U odeljku "*Rezultati zavojevačke politike*" Tucović kaže da je "zavojevački pohod Srbije na Arbaniju najgrublje odstupanje od načela zajednice balkanskih naroda. U njemu su do kostiju razgoličene netolerancija prema drugim narodima, zavojevačke težnje i gotovost buržoazije da ih sprovodi najbrutalnijim zločinstvima, kakva su do sada izvršavana samo u prekomorskim kolonijama".¹¹ Tako on, pošteno i ogorčeno, žigoše politiku svoje dinastije, vlade i njihove vojske, izjednačujući ih sa svim ostalim brutalnim kolonizatorima u svetu.

O toj politici Tucović govori i u mnogim svojim člancima.

⁴ Sabrana dela D. Tucovića, Beograd, 1980, knj. 8, str. 17-19.

⁵ Isto, str. 78-79.

⁶ Isto, str. 87.

⁷ Isto, str. 90.

⁸ Isto, str. 91.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto, str. 94.

¹¹ Isto, str. 106.

On je bio potpuno svestan značaja koji ima štampa, koja može - znao je on to iz gorkog iskustva - da vrši ne samo pozitivan, nego i krajnje poguban uticaj na mase. U članku *"Iz jednog graničnog garnizona"* on piše: "Ja sam se uverio da naš prost vojnik prati štampu i da ona ima silnog uticaja na njega. Ali sam primetio i to, da je on nemoćan da se toga uticaja oslobodi onda kada ga štampa, kao što se to naročito u ovim ratovima pokazalo, lukavo obmanjuje u nameri da ga pripremi na nešto što vlasnicima momentalno treba. Da bi se pomoglo izvršenje ove poslednje mobilizacije... štampa je propovedala na sva usta osvetu prema Arnautima, okrivljujući njih što se naš vojnik ponovo mora da odvoji od svoje porodice i od svoga posla. I to je imalo dejstva. U nekoliko prilika vojnici su postupali prema jadnom arnautskom stanovništvu po raspoloženju, koje je kod njih izazvalo pisanje beogradskih listova.

Kada sam god razmišljao o uticaju štampe u našem narodu, dolazilo mi je na um, pre svega to: *koliko je potrebno da socijalna demokratija napregne sve sile da rasprostranjem svoje štampe suzbija nazočno dejstvo buržoaskog novinarstva i da narod oslobađa lukavog tutorstva onih koji ga za svoje ciljeve upotrebljavaju*".¹²

Prikrivanje zločina i obmanjivanje naroda u Srbiji

Jedan od primera njegove bespoštedne, beskompromisne i poštene borbe u raskrinkavanju zločina, koje je tadašnja srpska vojska vršila prema albanskom stanovništvu na okupiranoj teritoriji, kako i u raskrinkavanju laži, kojima je tadašnja beogradska štampa prikrivala te zločine, jeste i njegov sledeći članak:

"Pokolj u Ljumi"

"Dopisnici beogradskih listova iz Skoplja i novih krajeva uopšte, koji smatraju za nacionalnu dužnost prikrivanje zločina naših vlasti i vojske i obmanjivanje naroda u Srbiji, javili su već: da je jedno arnautsko selo u Ljumi uništeno, pošto su se Arnauti zatvorili u kuće i do poslednjeg uporno branili.

Saopštena je namerno obmana javnosti. Kada su srpske trupe to selo uništile, u njemu ljudi nije bilo. Rezervni oficiri koji su dobili naredenje da selo zapale i sve što u njemu zateču stave pod nož, uzaman su se opirali, uzaman su ponavljali reči 'zar sve?', uzaman su po nekoliko puta izveštavali komandanta da u selu nema nikoga više osim žena i dece. 'Sve!', to je bio odgovor nekog kapetana Jurišića, koji je radio u sporazumu sa potpukovnikom Milićevićem.

Za dva sata selo je bilo potamanjeno uz scene koje je teško reći. Plotuni su poobarali žene koje su držale odojčad u naručju; pokraj mrtvih matera drala su se njihova dečica koja su slučajno bila pošteđena kuršuma: tela, kao jela vitka, lepih gorštakinja rila su se

¹² Isto, knj. 7, str. 206-207.

kao crvi po ledini; žene su se poradale od straha. Za dva sata potamanjeno je na 500 duša.

Klanje je obustavljeno kada je jedan deo oficira uložio energičan protest, priznajući: da 'divlji' Arnauti naše zarobljene vojnike razoružaju pa puste, a naša 'kulturna' vojska XX veka ubija njihovu decu! Ali, dockan. Učinjeno je samo ono što se još moglo učiniti: Leševi su potrpani u kuće a kuće zapaljene - da bi se zločinu prikrilo trag.

To je istina o ovom strahovitom divljaštvu, o kome sada imaju reč vlada i Narodna skupština".¹³

Tucović bespoštedno žigoše i zlodela, koja je vršila crnogorska vojska, o čemu govori članak Crnogorski bes.

"Crnogorski bes"

"Peč i Dakovica su... dva probna kamena nedoraslosti cetinjske vlade da donese ovom narodu ne samo više slobode već i više reda i snošljivosti u upravi... Crnogorci i sa povampirenom snagom besne u zauzetim oblastima", jer "po njihovim pogledima i navikama... onaj koji pobeđi je ne samo gospodar vlasti već i sve privatne svojine i života svih onih koje na zauzetoj teritoriji zateče. Oni se pet dana biju i pljačkaju, a deset dana upotrebe da plen odnesu kući i da se natrag vrate.

... O njihovim čudima i pokorima stanovnici ovih oblasti bi imali šta reći kada bi imali kome... Narod ovih krajeva smatra za veliki gubitak što je turska vlast zamenjena crnogorskom, jer je turska uprava, ma po kulturnosti ne odmicala crnogorskoj, ipak bila obraznija i snošljivija. Kao izgladneli vuci Crnogorci su jurišali na sve što se zgrabiti može: popljačkali su kuće, dućane, torove, ambarove, sve gde se god imalo da zapljačka. A kada su svoje zemljište opustošili i jadne nove podanike knjaževe ostavili gole kao prst, počeli su prelaziti u pljačku u sela na našoj strani.

... Ali niko nije osetio bes ovog 'oslobodioca' kao Arbanasi. Šta je bes ovih primitivnih plemena, koji još uvek gledaju u odsecanju glave jedino i pravo i čisto junaštvo, u stanju da počini, pokazuju popaljena sela i potamanjeno stanovništvo u celoj oblasti kojom su ona zavladała. U njima je provrela stara 'junačka krv', koju je najbolje ocrtao jedan njihov zemljak, pok. Marko Miljanov".¹⁴

Posle ovoga sledi opis, koji je ostavio u svojim zapisima Marko Miljanov, o pokolju crnogorskog plemena Kuča, koji je početkom druge polovine prošlog veka izvršen po naredenju kneza Danila, jer su Kući prestali da mu plaćaju danak. Marko Miljanov kaže: "Ne biše poštedena ni deca u kolijevkama... Tako je bilo posječeno 243 glave: svega 17 od vojnika, sposobnih za pušku, a ostalo od staraca i dece..."¹⁵

¹³ Isto, str. 158-159.

¹⁴ Isto, str. 194-195.

¹⁵ Isto, str. 196.

Tucović dalje piše: "Ni danas, posle 50-60 godina niti su drukčija naređenja niti su drukčiji oni koji ih izvršavaju... I kada je ova varvarska najezda osetila svoju nadmoćnost prema nemoćnom arbanaskom selu iz koga su svi ljudi izbegli, iz nje je provrela stara krv... Tako je sada srađeno sa zemljom i potamanjeno celo pleme Krasnići, koje je spadalo u oblast operacija crnogorske vojske. Crnogorska varvarstva u Krasnićima mogu dostojno stati pored varvarstva srpske vojske u Ljumi: isti metodi, ista bezobzirnost, ista krvožednost".¹⁶

U članku "*Iz jednog graničnog garnizona*" spominje se takođe strahovita pljačka koju su naši po tim selima vršili.

Narod ovog kraja pamtiće s kolena na koleno nekoga 'komandira Tomu' koji je bio udario namet na vilajet i oteo od svake kuće koliko je gde našao... Po đakovačkim ulicama naši četnici javno prodaju derdane opljačkanih Arnauta, i te palikuće, kojima je u oba rata klanje ljudi bez odbrane i haranje bilo glavno zanimanje, poslate su da umiruju granicu! Ali Crnogorci u pljački prevazilaze sve!"¹⁷

Srbijo, kuda ćeš s njima i gde ćeš se zaustaviti?

O genocidu koji je srpska vojska vršila nad albanskim stanovništvom u toku balkanskih ratova i za vreme okupacije Tucović govori na mnogo mesta u svojim delima.

U članku "*Krvna osveta soldateske*" piše: "Baš ovih dana navršila se godina otkako žalosna arbanaska plemena nose svoj krst na Golgotu. To je godina dana *sistematskog* istrebljivanja arnautskog stanovništva u svima oblastima, koje je srpska vojska zauzela".¹⁸ Govoreći o patnjama svih balkanskih naroda u ratu, on kaže: "Sudbina arbanaskih plemena... u jednom pogledu (je) bila izuzetno teška, teža od sudbina ostalih balkanskih stradalnika, naime: arbanaska plemena su padala ne samo bez branilaca, već tako reći bez i jednoga glasa zaštite i protesta u njihovu korist. Glas srpskog proletarijata, glas naše partije to je bio *jedini* znak čovečanskog saučešća u tragičnoj sudbini ovih nesrećnih gorštaka, pa ni taj glas nije, na žalost, mogao do njih dopreti".¹⁹

"... Prvih nedelja rata sa Turcima mi noći nismo imali, jer smo se kretali, logorovali i tukli prema svetlosti arnautskih sela koja su gorela. Vatre zapaljenih sela bile su jedini signal kojim su pojedine kolone srpske vojske javljale jedna drugoj dokle su stigle. A arnautsko stanovništvo ukoliko nije poubijano i koje je moglo bežati - gurali smo pred sobom i nagnali ga da nam, kao očajnik koji gleda kako mu kuća gori, dade upornog otpora na Bujanovcu, a potom da

¹⁶ Isto, str. 196-197.

¹⁷ Isto, str. 210.

¹⁸ Isto, str. 160.

¹⁹ Isto, str. 161.

se uz tursku vojsku na Kumanovu lavovski bori. Ovu varvarsku politiku srpske vlade i vrhovne komande platio je srpski narod životima mnogih svojih vojnika. Sa padom Kumanova slegao se u Skoplje ceo onaj svet arnautskog stanovništva koje je srpska vojska, nadirući sa severa, gurala pred sobom i koje je tu, tražeći utočište, velikim delom našlo smrt.

Pošto su ratne operacije prestale, moglo je izgledati da će se stati i sa tamanjenjem arnautskog stanovništva. Ali da je sistem tamanjenja prestao raditi samo je moglo izgledati. On nije prestajao raditi, kao što ne prestaje ni danas. I ono, družu uredniče, što je taj sistem počinio pred ovaj arnautski upad i pri odbijanju Arnauta prevazilazi sve grozote, koje su prema tome narodu za ovu godinu dana počinjene. Čim se osetilo nemirnije kretanje među Arnautima prema srpskoj granici, pogranični komandanti pristupili su klanju. Nad arnautskim žiteljstvom Peći, Dakovice i Prizrena lebdela je avet smrti dan i noć. Ko bi živ zamrkao, nije bio siguran da će živ osvanuti. Jer su ih baš po noći, vreme koje je uvek birano za izvršenje najgorih ljudskih zločina, kupili iz postelja i apsana i odvodili na gubilište. Ne čuje se ni šuma, a još manje pušcanog pucnja, 'mir' i 'red' vladaju svuda, a Arnauta svake noći nekuda nestaje, kao da se šakali i hijene iz ovih krajeva izvlače, prikrađaju njihovim kućama i ove jadne ljude kupe, odvođe i dave. Ta i hijene bi ih na čovečiji način podavile!

Kada sam saznao za ove poslednje podvige srpske vojne i građanske vlasti u novim krajevima, pomislio sam: Zar je zločinačka komitska psihologija ovladala celom vlasničkom hijerarhijom; od prvog ministra do poslednjeg žandarma, a ti, Srbijo, kuda ćeš s njima i gde ćeš se zaustaviti?"²⁰

"Predajući ovo pismo javnosti, Vi ćete, družu uredniče, postupiti u duhu rada socijalne demokratije i vladu javno staviti u položaj: ili da za vinovnicima ovih zločina učini poturu ili da se sa zločinima solidariše. Ako se odluči na prvo, to neće biti samo slaba satisfakcija uvređenom osećanju svakoga kulturnoga čoveka i jedan akt koji ona duuguje uniženom ugledu srpskog naroda, već i javna zaloga da će jedanput prestati da radi sistem istrebljenja jednoga celoga naroda..."²¹

Besna srpska soldateska

U članku "*Rad s Arbanasima*" piše: "Pošto je presečen svaki sporazum s Arbanasima i pošto je prema njima preduzet jedan bezobzirani *zavojevački* pohod, onda se nizalo ono što je prirodna posledica zavojevanja: Arbanasi su se sporadično svetili za palu krv, a njima se na to odgovaralo uništenjem sela i ubijanjem u masi!"²² U prvom *Arbanskom pismu* on navodi da postoji "*krvna osveta koju*

²⁰ Isto, str. 162-163.

²¹ Isto, str. 164.

²² Isto, str. 76.

danas Srbija prema Arbanasima propoveda i vršf".²³ U članku "Crnogorski bes" spominju se "varvarski podvizi nekulturnih crnogorskih plemena i besne srpske soldateske".²⁴ Na pokolj u Ljumi, o kome je napisao poseban članak, on se vraća i u članku "Krvna osveta soldateske" i užasnut piše uredniku "Radničkih novina": "Stigle su vesti o *pokolju u Ljumi*, vesti u koje se ne može da veruje: iako su sušta istina, koje se teško mogu saslušati do kraja kada ih drugi priča, a još teže ispisivati da ih drugi čita. Vama je poznato, druže uredniče, da nije *jedna žena ili jedno dete* izdahnulo od srpskog noža ili kuršuma; nije zapaljena *jedna* arnautska kuća i nije se nad glavama *jedne* arnautske porodice uz strašan prasak skrhao progoreli krov kućni; kroz guste oblake dima nije se čuo *jedan* cvrkut dece na majčinoj sisi, poslednji cvrkut tih opasnih stvorova što, za ime boga, rovu protiv srpskih vlasti i dižu bunu! *Ali u Ljumi uništeno je tim merama za nepuna dva sata celo jedno selo*, selo bez seljana, bez ljudi, selo u kome su bile ostale samo žene sa decom na krilu, devojke, bolesni i ostareli i deca svih uzrasta. Rečeno im je da slobodno ostanu kod kuća, jer kada Arnauti zarobljene srpske vojnike razoružaju i puste, zašto da ne savetuju svojim ženama da slobodno ostanu kod kuće?

Ali su se one uzaman molile, dižući decu uvis i govoreći: 'Aman, komandare, šta smo mi krive? Kazujete li vi vašim ženama kada što radite?'

Ako vlada pokuša da preko ove javne optužbe pređe, onda će bar ogromne posledice ovoga sistema pred istorijom i srpskim narodom biti nepobitno stavljeni njoj u odgovornost. A one će se pamtiti s kolena na koleno".²⁵

U svom ratnom dnevniku on je zapisao i ovo: "A sada vredno je zabeležiti da su ovaj rat Turci *poštenije* vodili od nas. Ja sam posmatrao mrcvarenje ljudi, ubijanje ranjenih, čak čuo sam kako se oficiri hvale da nisu primali ni one koji se predaju. Bilo je tu strašnih scena. S one strane neki hrišćani dižu ruke i viču: braćo! braćo!, a oficiri komanduju paljbu. Kako bi se držali ti ljudi da je neprijatelj na njihovoj teritoriji?"²⁶ O postupcima prema Turcima on piše i u članku "Kamo račun?" i navodi: "U ovom ratu pljačkani su Turci; sa zarobljenicima je vršena odvratna trgovina; ljudi, povedeni na gubilišta, ucenjivani su hajdučki; razoružavanje sela bilo se pretvorilo ne samo u kupljenje oružja već i u kupljenje lira; svaki je pljačkao svakoga, ali najviše je pljačkala vojska kao celina".²⁷ U diskusiji na zajedničkoj sednici sindikalnog i partijskog veća on napominje kako se "valja setiti da su vojske koje su u oblasti stare Turske upale sa četiri strane počinile tamo više zla za godinu dana nego što bi sultanova vojska učinila za sto godina. One

²³ Isto, str. 178.

²⁴ Isto, str. 197.

²⁵ Isto, str. 163-164.

²⁶ Isto, str. 88-89.

²⁷ Isto, str. 169.

su palile, klale, otmale i pustošile".²⁸ U članku "*Trajan rat*" pominje "granične sukobe koji su prirodna posledica postupanja naše vojske prema arnautskim plemenima".²⁹ U članku "*Strategijske tačke u Arbaniji*" piše: "Na snežnim planinama zapadne Stare Srbije i u Arbaniji borbe se vode, kuće su u plamenu, sela se uništavaju. Koljemo se sa susedom, čija polovina stanovništva ostaje u našim novim granicama".³⁰

U članku "*Nikad kraja*", govoreći o pobunama okupiranog albanskog stanovništva, on konstatuje: "Nikada ona metafora iz Jevandolja o glasu vapijućeg u pustinji nije imala tačnije primene negoli za našu Partiju, koja je kričala protiv varvarske politike koja se vodi prema arbanskom narodu.

Ali mi nismo samo kritikovali. Mi smo rekli da ćemo imati svakog proleća po jednu arbansku pobunu dokle god se naš odnos prema Arnautima bude regulisavao po metodima Džavid-paše. Naše se proročanstvo ispunilo.

U Drenici, leglu kosovskih Arnauta, buknuła je pobuna. Buržoasku javnost interesovaće jedino tok ove pobune i brzina kojom će ona biti ugušena. Sa poslednjim zapaljenim selom i sa poslednjim ubijenim detetom u Drenici za našu javnost skinuće se sa dnevnog reda i samo arbansko pitanje. Filistar će opet spokojno zahrkati. Ali radni svet ne može biti ravnodušan prema ovim pobunama; on im mora tražiti već jednom kraja.

A njihov kraj nije u razoravanju njiva, u paljenju sela, u tamanjenju stanovništva. Ta će pobuna prestati kad se prestane prema Arbanasima voditi ova politika koja se danas vodi. Izvor tim pobunama nije među Arbanasima, nego među našim vlasnicima."³¹

Tucović u "*Srbiji i Arbaniji*" s gorčinom govori o rezultatima te zavojevačke politike: "Zavojevačko držanje Srbije prema arbanskom narodu specijalno... pokazalo je kako se politikom unosi mržnja među narode".³²

"Mnogi događaji vodili su tome da se, namesto dobrih susednih odnosa i osećanja srodnosti počinje širiti netrpeljivost i neprijateljstvo. U tom pravcu najviše su doprineli politika razdora iz Carigrada i postupanje Srbije i Crne Gore prema arbanskom stanovništvu za vreme ratova s Turskom.

"Ako je iko imao uslova za sporazuman rad sa Arbanasima, to su ga imale Srbija i Crna Gora. Ne samo izmešanost naselja i srodnost susednih plemena već i uzajamnost interesa upućivale su ova dva naroda na sporazum i prijateljske odnose."³³

"Oslanjajući se isključivo na soldatesku, srpska vlada, zanesena os-

²⁸ Isto, str. 122.

²⁹ Isto, str. 137.

³⁰ Isto, str. 141.

³¹ Isto, knj. 8, str. 169-171.

³² Isto, str. 106.

³³ Isto, str. 107.

vajačkom žudnjom, nije čak umela iskoristiti svoju polugodišnju vlast u severnoj Arbaniji ni za jedan akt koji bi ostavio traga i ublažio rane."³⁴

"Tamo gde je prijateljstvo potreba i jedne i druge strane zavladao je strasno neprijateljstvo".³⁵

Eto, takvi su rezultati te zavojevačke politike, kada se, kako kaže Tucović "naš vlasnički svet mašio tude zemlje i tude slobode, kada su nekadašnji heroldi nacionalnoga oslobođenja poneli zastavu nacionalnoga porobljavanja".³⁶ (Jedan od tih herolda bio je i nekadašnji Petar Mrkonjić, u to vreme već kralj Srbije, Petar I Karadorđević, koji je pod tim pseudonimom - kao pretendent, svrgnute tada dinastije, na srpski presto - sudelovao u bosansko hercegovačkom ustanku 1875-76, boreći se za oslobođenje od Turaka...)

* * *

Tucović ne žigoše samo zlodela srpske vojske prema albanskom stanovništvu. On piše i o tome da su zločini vojski svih balkanskih država podjednako strašni. U članku "*Krvna osveta soldateske*" on razobličava "nacionalnu" politiku balkanskih država: "Za to godinu dana proliveno je mnogo ljudske krvi po klancima i poljima prostranog balkanskoga razbojišta. Ali ono što balkanskim ratovima udara pečat najvarvarskih i najkrvožednijih ratova mračnoga srednjega veka, to nisu potoci krvi s jedne i s druge strane popadalih naoružanih ljudi, koji su u rat krenuli, ne, već su to reke krvi poubijanog *neboraćkoga* stanovništva, nevine dece, žena i mirnih ljudi, radnoga sveta Stare Srbije, Arbanije, Makedonije i Trakije, čija je jedina krivica što se drukčije bogu moli, što drugim jezikom govori, drugo ime nosi i što je na svom vekovnom ognjištu naivno sačekao četiri divlje najezde.

Ta zločinstva nisu dela pojedinaca ni ličnoga raspoloženja već sastavni deo "nacionalne" politike balkanskih država.

*Srpska vojska je istrebljivala Arnaute po Staroj Srbiji i Arbaniji, a bugarska Turke po Trakiji i grčka Turke i Arnaute na Devolu, sa zločinačkim uverenjem da time vrše jedno "nacionalno" delo, da, skidajući taj nevini svet s lica zemlje, skidaju s vrata neprijatelja sa kojim će u budućnosti biti teško izaći na kraj."*³⁷

Ali kao Srbinu najteže mu padaju zlodela vojske njegove zemlje: "Još i sada posle velike šetnje po zgarištima od Ristovca do Lerina i od Drača do Careva Sela, ja ne mogu da zaboravim utisak koji je na mene činilo crvenilo neba od prvoga popaljenoga sela. Vatre zapaljenih sela bile su jedini signal kojim su pojedine kolone srpske vojske javljale jedna drugoj dokle su stigle".³⁸

³⁴ Isto, str. 108.

³⁵ Isto, str. 109.

³⁶ Isto, str. 79.

³⁷ Isto, knj. 7, str. 160-161.

³⁸ Isto, str. 162.

Žalosna "demokratska" Srbija

U svojoj knjizi *"Srbija i Arbanija"* Tucović optužuje vladu i Vrhovnu komandu i za zločine prema sopstvenom narodu, koga su zbog svojih megalomanskih zavojevačkih prohteva gurnuli u teške patnje. U odeljku *"Vojna okupacija Arbanije"* on piše: "Taj vojni i politički korak će u istoriji srpskoga naroda ostati kao najkrvaviji spomenik jednogodišnjega ratnoga režima i najbolji svedok njegove bezobzirnosti prema životima ljudi".³⁹

"Od samoga početka primorski odred srpske vojske počeo je obeležavati svoj trag čestim grobovima pomrlih od gladi i umora, izmrzlih od mraza bez šinjela i šatorskih krila. Čije su to žrtve?

... Najveći deo naših vojnika u Arbaniji stradao je od bolesti, poglavito iznemoglosti i dizenterije, koja je morala nastupiti kao prirodna posledica gladi i rdave opreme. To su stradanja prežaljenih, upućenih na božju veresiju, o čijem najnužnijem opremanju i snabdevanju politički i vojni upravljači nisu ništa mislili.

A njihovi komandanti se nisu ustezali da ubiju od gladi i iznemoglosti pala vojnika. Na celom maršu radile su naizmenično i svaka u svom pravcu slepe sile: glad i iznemoglost, batine i revolver!"⁴⁰

"I još bogzna gde bi se završila ova niska ludosti i žrtava da se Skadar nije predao i da pitanje Arbanije nije dočepala Evropa u ruke. I posle pola godine gladovanja, stradanja, propadanja i ludoga harčenja ljudskih života, žalosni ostaci primorskoga odreda vraćeni su natrag, ostavljajući iza sebe kao jedini trag preko 5.000 vojničkih grobova i opštu omrznutost kod stanovništva".⁴¹

O stradanju običnih ljudi u ratno vreme i nemoralu i korupciji u vladajućim političkim i vojnim krugovima u Srbiji u to vreme on govori u članku *"Jedna krupna laž"*: "Mnogo bolje od ranijih ovi ratovi su pokazali da je opšta vojna obaveza jedna krupna laž. Ukoliko je vojna obaveza uopšte zahvatila po nekoga činovnika, trgovca, bogata rentijera ili kapitalista, oni su monopolisali *neborračke* službe, koje se najčešće svode na haranje države i pijančenje. Njih ćete naći pri štabovima, u komesarijatima, u kujni ili komori, ili kod komandanata kao posilne koji opet imaju svoje posilne!

Tu praksu je država javno priznala. Ko ima da stavi vojsci na raspolaganje jednu zapregu, jednoga konja, kola ili automobil, oslobodava se borbenog lanca. Taj je svet provodio vreme u patriotskim opkladama ili u patriotskom pijančenju, dokle su užasi rata desetkovali mase siromašnoga naroda".⁴²

U svom ratnom dnevniku (s Turcima) on govori takođe o nemoralu koji caruje u srpskoj vojsci: "Napomenuto je da imućne klase nadu velikom delu svoje dece zavetrinu pri štabovima i na stanicama,

³⁹ Isto, knj. 8, str. 91.

⁴⁰ Isto, str. 93-94.

⁴¹ Isto, str. 98.

⁴² Isto, knj. 7, str. 198-199.

dokle proleteru ginu u prvom borbenom redu. Ima u ratu još jasnijih pojava. Kad opljačka vojnici koje opanke da se obuje, kažnjava se i preti mu se smrtnom kaznom, a kada to isto čine oficiri, svega im se može desiti svađa oko plena koji stariji otima od mladega. Redovski ranac se pretresa i iz njega otima najbeznačajnija nadena krpa za zavijanje od mraza nadutih nogu, a oficirski kuferi puni najdragocenijih stvari. Za isto delo za koje se redovi streljaju, oficirima ne poleti ni dlaka s glave; a ako u deobi pljačke učestvuje i komandant, onda za to delo ima i avanzman".⁴³

U članku "*Režim u novim krajevima*" mračnim bojama opisuje stanje naroda i zemlje posle balkanskih ratova: "Srpski narod izašao je iz balkanskih ratova osakaćen, posrnuo i osiromašen, buržoaziji je udvojena otadžbina za pljačku, a militarizam je iz rata izašao osnažen i sve se više ispršava. Sistem ratnih mera posle rata, to je sistem bezobzirne i brutalne pljačke. To je pljačkanje, pritisak i reakcija u novim krajevima, koje mora plaćati stara teritorija, i to ne samo krvlju i novcem, nego spokojstvom i kulturnim zastojem. Srbija je u balkanskim ratovima udvojila ne samo teritoriju nego i broj spoljašnjih neprijatelja. Ona se iznurila ratom, a svojim režimom u novim krajevima stvara nezadovoljstvo protivu sebe. Mirno privredno i kulturno razvijanje u novim krajevima neće biti moguće pod današnjim režimom. Mi moramo protiv ovog režima povesti odlučnu borbu. A režim, koji bi u novim krajevima otklonio sve opasnosti unutrašnjega trenja, jeste jedino demokratski režim sa potpunom i jednakom slobodom za sve stanovnike ma koje vere i ma koje narodnosti".⁴⁴

Tako Dimitrije Tucović vidi i opisuje posledice "oslobodilačkog" rata i "nacionalne" politike vlade i krune, koje trpi ne samo pokoreno albansko stanovništvo, nego i običan građanin Kraljevine Srbije srpske nacionalnosti.

U članku "*Jedan ekonomski osvrt na 1913*" on piše: "Naša vlada nije još uvek u stanju da nam pruži račun o broju poginulih, umrlih, ranjenih i onesposobljenih, a kamoli da nam dade obaveštenja o opštoj bedi koja je nastala narodu kao posledica ratnog pustoša. Šta je sa porodicama izginulih, pomrlih i onesposobljenih? Imaju li krova čitavi krajevi starih i novih oblasti? Imaju li hleba deca onih koje su vojska i država opljačkali? Koliko je radnika o ovim teškim zimskim danima bez rada, bez hleba i krova? Koliko je njih gurnuto posle rata u neizdržljive uslove rada, sa nenormalnim produženjem radnoga vremena i manjim zaradama? Kako će opstati taj svet?"⁴⁵

Vladu i Narodnu skupštinu on okrivljuje i u članku "*Kamo račun!*" i kaže: "Narod ima prava da sazna koliko je Srbiju rat koštao i na šta su ogromne sume ratnih troškova otišle. U ratnim troškovima leži ogromna suma državnoga novca koja je godinama otkidana od narodne privrede i narodne prosvete, zbog koje je mnogi građanin Sr-

⁴³ Isto, str. 89-90.

⁴⁴ Isto, str. 215-216.

⁴⁵ Isto, knj. 8, str. 13.

bije ostao nepismen, mnogi bolesnik bolovao u bataljenoj komori mesto u moderno uređenoj bolnici: zbog njih je mnoga porodica ostala bez kapi mleka za decu, mnogo seosko gazdinstvo bez njive ili stoke."⁴⁶

I u ovom članku on razotkriva i žigoše korupciju u vladajućim krugovima: "...istraga o utrošku ratnih kredita kao mutna Marica odnela (bi) mnogoga ljubimca, zasenila sjaj Karadordeve zvezde s mačevima na grudima mnogoga 'heroja'. Znaju li vlada i Skupština da stoje pred dilemom: ili da se solidarišu sa krađama koje su u najmanju ruku ratne troškove udvostručile ili da pođu putem istrage i hvatanja lopova.

... Zar može srpski vojnik zaboraviti da je primao po pola hleba, po četvrt hleba dnevno, a često nije dobijao po 5-6 dana ni trunke hleba, a kada mu se podnose računi na isplatu, oni su toliki da se nije gladovalo već pirovalo. Da, računi će pokazati da se zaceo pirovalo, ali ko je pirovao? Vojska je gladovala, bila bosa i gola, bez ikakve sanitetske spreme; ona se spasavala od gladi pljačkom turskih dobara i meštana."⁴⁷

Bespoštedno razotkrivajući istinu o teškom položaju tog nesrećnog srpskog naroda, on napada vladu i zbog "političkog obespravljanja i zarobljavanja narodnih masa".⁴⁸ U članku "Ko treba da vlada?" on razobličava "demokratiju" u tadašnjoj Kraljevini Srbiji: "U Srbiji ne postoji opšte pravo glasa, nego pravo da bira ima samo onaj ko plaća državi najmanje 15 dinara neposrednoga poreza".⁴⁹ "Kada se sve uzme u obzir može se reći da u žalosnoj 'demokratskoj' Srbiji čitava jedna trećina punoletnih muških građana nema osnovno političko pravo: pravo glasa!"⁵⁰

"U Srbiji postoji podela građana na tri klase: prva klasa, to su oni koji imaju pravo da biraju i da budu birani; druga klasa, to su oni koji imaju samo pravo da biraju, i, najzad, treća klasa, to su oni koji nemaju pravo ni da biraju ni da budu birani. Tu sramnu podelu na građane prvoga, drugoga i trećeg ranga treba već jednom ukinuti. Cenzus je glupa i varvarska ustanova. Ako bi se gledalo na cenzus, onda, ni sam Isus Hristos ne bi imao pravo glasa. Kada bi božji sin opet sišao s neba na zemlju, njega bi Nikola Pašić uvrstio u građane trećeg ranga".⁵¹

"Da već ne govorimo o kulturnoj i civilizovanoj Evropi, i Austrija i Bugarska imaju opšte pravo glasa, a Srbija ga, na svoju veliku sramotu nema. Srbija i Turska to su gotovo dve jedine zemlje u Evropi koje nemaju opšte pravo glasa!"⁵²

Pravu sliku o bednom položaju siromašnih građana Kraljevine Sr-

⁴⁶ Isto, knj. 7, str. 165-166.

⁴⁷ Isto, str. 168-169.

⁴⁸ Isto, knj. 6, str. 256.

⁴⁹ Isto, str. 255.

⁵⁰ Isto, str. 256.

⁵¹ Isto, str. 261-262.

⁵² Isto, str. 263.

bije upotpunjaju i stravični podaci, koje Tucović daje u članku "Mali mučenici iz leskovačkih fabrika", gde ispod fotografije grupe dece piše: "Ovo su deca iz tekstilnih fabrika u Leskovcu. Od četrdeset sedmoro, šestoro ih je stupilo u fabriku od sedam godina, četrnaestoro od osam, dvanaestoro od devet, osmoro od deset, sedmoro od jedanaest.

Rade u fabrici po 12 sati. Njihova starost je: četvoro od osam, petoro od devet, sedmoro od deset, desetoro od jedanest, šesnaestoro od dvanaest, petoro od trinaest, jedno od četrnaest godina.

Ovu decu fabrikanti Ilić, Teokarević i Petrović upropašćuju u svojim preduzećima, tamo ih tuku, pa kad polumrta od rada i tortura popadaju, dolaze im noću roditelji te ih nose kući".⁵³

***

U takvoj situaciji u zemlji vladajući militantni političari gurali su narod iz rata u rat, u zavojevačke pohode, huškajući ga protiv albanskog stanovništva, a veliku pomoć u tome imali su sa strane jednog dela srpske inteligencije.

Merenje lobanja i proučavanje rasa

Mnoge strane u svojim radovima posvetio je Tucović razobličavanju raznih "naučnih" teorija o Albancima kao o "nižoj rasi", čiji su glavni predstavnici bili Balkanikus (Stojan Protić) i Vladan Đorđević. U knjizi "Srbija i Arbanija" on kaže: "Pre svega je potrebno raščistiti sa jednom 'naučnom' laži, koja nam se od pohoda srpske vojske u Arbaniju na hiljadu načina nameće. *Elementi koji čine naciju nacijom i faktore koji određuju uslove zajedničkoga državnoga života nijedan ozbiljan čovek ne nalazi danas merenjem lobanja i proučavanjem rasa, već ih određuju istorija i sociologija. Treba zagledati u život toga naroda i raščlaniti njegove socijalne odnose i ustanove*".⁵⁴

U istom delu on govori o glavnim pobornicima takvog "naučnog" pristupa, koji su u isto vreme i najrevnosniji ideolozi zavojevačke politike srpskih vladajućih krugova. On piše: "Balkanikus i dr Vladan napisali su po jednu čitavu knjigu sa očitom željom da smožde ovaj bedni arbanski narod i da dokažu njegovu nesposobnost za kulturni i nacionalan život."⁵⁵

I dalje: "U cilju da dokaže da taj narod kao rasa nema smisla za kulturni i samostalan život, oni sve ono što u primitivnosti toga naroda postoji predstavljaju *ne kao izraz istorijskog stupnja kroz koji su svi drugi narodi prošli, već kao izraz njegove rasinske nesposobnosti za kulturni razvitak uopšte*".⁵⁶

O šovinističkoj i rasističkoj zaslepljenosti tih "naučnika" Tucović kaže: "Revnost Balkanikusova u potcenjivanju arbanskoga naroda

⁵³ Isto, knj. 8, str. 52

⁵⁴ Isto, knj. 8, str. 52.

⁵⁵ Isto, str. 38.

⁵⁶ Isto, str. 39.

kao rase ide dotle da istorijsku ulogu Skender-bega pripisuje njegovu poreklu od Srпкиnje Vojislave! A do kakvih kurioznih protivurečnosti dovode te davno preživle teorije, neka pokaže ovaj primer. Jedan od najvaljanijih priznatih predstavnika srpske istorijske nauke, g. Jovan Tomić, iznosi u svojoj knjizi o Arbanasima da je od arnautskog plemena *Klimenta* jedan deo doseljen u naš Rudnik i *dao nekoliko vrlo viđenih ličnosti u narodnoj revoluciji 1804*. Mi ne znamo na koga g. Tomić misli, ali se mnoga ispitivanja slažu da je vod te revolucije, rodonačelnik dinastije Karadordevića, *Kara-Dorđe Petrović*, arbanaskoga porekla!⁵⁷

Balkanikus i dr. Vladan na osnovu svojih "naučnih" teorija daju punu podršku zavojevačkoj politici tadašnjih srpskih vođa. Tucović o tome kaže: "Ova gospođa (su) ušla u apsurdan položaj: u isto vreme kada se bore protiv zavojevačke politike Austro-Ugarske i Italije, preporučuju i brane zavojevačku politiku Srbije. Njihovo gledište je očajno prosto: Arbaniju hoće da porobe te hoće da porobe, pa kada joj je to suđeno, onda je bolje da taj porobljač bude Srbija nego ove dve velike sile. Drugim rečima: protiv zavojevačke politike mi se bunimo u *ime* zavojevačke politike; pravo koje drugome odričemo, prisvajamo sebi u istom trenutku, na istom pitanju. Još kako su silni razlozi kojima se to pravo Srbije brani! Balkanikus veli: "Otkuda taj izuzetak i ta privilegija za Arbanase, da oni ne mogu i ne smeju doći nijednim delom svojim pod vlast Srba? Zar nije srpski narod razdeljen na nekoliko administracija i državnih uprava? Neka se pogleda samo na Austro-Ugarsku: tu ima Srba u Bosni i Hercegovini, u Mađarskoj, u Hrvatskoj, u Dalmaciji.

Kad može jedan deo Turaka ostati pod bugarskom i srpskom vlašću, onda mogu to isto i Arbanasi, i to utoliko pre što su oni uvek dosad bili pod tuđom vlašću, i što su oni u onim oblastima, koje sad hoće od Srba da uzmu ili *zlikovački uljezi* ili su onamo odavno krvno i geografski izmešani sa Srbima, kao, napr., u okolini Skadra i pored crnogorske granice".⁵⁸

Osioni osvajački gest Srbije

Dimitrije Tucović u svojim radovima nekoliko puta analizira odnose između Srba i Albanaca pre upada srpske vojske 1912. godine i na osnovu raznih izvora daje interesantne podatke. On kaže: "U pogubnoj utakmici da opravda jednu naopaku politiku, buržoaska štampa je stvorila o Arbanasima čitavu kulu neistinitih i tendencioznih mišljenja, a osvajačka politika Srbije sa svojim varvarskim metodama morala je Arbanase ispuniti dubokom mržnjom prema nama. Ali toga nije nikada bilo. Srpska i arbanaska plemena pod Turskom, kao što se to vidi iz pričanja Marka Miljanova, živela su u bliskim vezama. Njih je spajala vrlo velika društvena srodnost, izražena u mnogim zajedničkim običajima, predanjima i uspome

⁵⁷ Isto, str. 44.

⁵⁸ Isto, str. 74-75.

nama, kao i u mnogim zajedničkim akcijama protiv turskih vlasti; često puta postoji i krvno srodstvo. Prema onome što je u narodu zabeležio Miljanov ... (oni) nisu predstavljali uvek dve grupe plemena, arbanasku i crnogorsku, podeljenih u dva neprijateljska logora, već su ona često stajala na jednoj strani protiv zajedničkog neprijatelja. Kao prilog tome da su uspomene na te bliske odnose živele u arbanaskom narodu može se uzeti i ona izjava Arbanasa, koju je na svom putu po Arbaniji zabeležio Dositej Obradović: "Mi smo sa Srbi jedan rod i pleme bili".⁵⁹

Dr. Jovan Hadži-Vasiljević u svojoj knjizi *"Arnauti naše krvi"*, (Beograd, 1939.), pozivajući se na Jirečeka, navodi:

"I na dvoru Stefana Dušana (1331-1355), među ostalim internacionalcima, nalazimo i Arbanase".

I ovo:

"Arbanasi, neprijateljski raspoloženi prema Grcima, vrlo rado su služili u srpskoj vojsci..."

Mnoge ugledne Arbanase nalazimo i na našim kraljevskim dvorovima... mnogi su bili i upravljači oblasti i na raznim drugim položajima u državi..."

Pa čak i ovo:

"Bilo je Arbanasa... i u srpskoj vojsci na Kosovu (1389.)" (str. 2.)

Zatim u članku *"Rad s Arbanasima"*, Tucović konstatuje: "Arbanasi su odavno pokazivali želju za autonomijom... Oni su tu težnju svoju želeli i hteli izvesti u sporazumu sa Srbima i uz njihovu pomoć. Stoga je 1804. godine u našem ustanku za oslobođenje bilo Arbanasa, a na osvojenju Beograda 1806. čuli su se i njihovi borbeni usklici, kao i usklici na svim jezicima Balkanskog poluostrva. Šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga veka njihovi plemenski predstavnici pokazivali su puno usrdnosti za zajednički rad i kooperaciju sa Srbima. Čak i posle 1878. godine, kada se srpska uprava prema njima pokazala krajnje divljački, čak i posle jedne antisrpske agitacije koju je Austrija među Arnautima sistematski vodila, Arbanasi su u dva maha, svojom sopstvenom inicijativom pokazali da sa Srbijom žele zajednice..."

Pre 9 godina su Arbanasi iz sopstvenih pobuda i bez ikakvog miga iz Beograda, poslali u Beograd jednu svoju delegaciju i tražili tu zajednicu, čak zajednicu koja Srbiju ne bi mnogo angažovala. Arbanasi su na svoju sopstvenu snagu računali za svoje oslobođenje; od Srbije su tražili samo naklonosti, gotovosti za zajednički rad pošto se oslobode i moralne pomoći oko njihovih napora za konstituisanje nacionalne države.

Koliko su ozbiljno i iskreno oni bili raspoloženi za zajednicu sa Srbijom utvrđuje taj fakt: da su delegati tražili da im seameni jedan srpski princ za državnog poglavicu. Oni su mu bili doneli dva para

⁵⁹ Isto, str. 107.

skupocenog i živopisnog odela arbanaškog i oružje arbanaško... Mi nimalo simpatija nemamo za monarhiju ni za prinčeve uopšte, pa nimalo simpatija nemamo ni prema tome što bi jedan srpski princ bio državni poglavica arbanaški... Za nas je ovde najglavnija jedna druga okolnost: da su Arbanasi tražili zajednicu sa Srbijom, da su je tražili iz sopstvenih pobuda, iskreno i bez ikakvih prijevanih špekulacija i, najzad, da im je ta zajednica obećana, da su pokloni od njih primljeni i da se jedan princ kao Arbanas slikao, pa su te slike delegaciji date kao dokaz da je sporazum postignut.

Što dalji rad s Arbanasima nije nastavljen? Što se veze s njima nisu održavale? Što su od strane srpske vlade simpatično pozdravljani mladoturski vojni pohodi koji su odašiljani da se arbanaški ustanci u krvi ugušuju?"⁶⁰

Pišući o tome šta je bilo dalje, Tucović konstatuje: "Ali svi izgledi za politiku sporazuma i prijateljstva razlupali su se... mnogo više o jedan osloni osvajački gest Srbije nego o sirovost arbanskih plemena. Srbija nije ušla u Arbaniju kao *brat*, nego kao *osvajač*. Štaviše, ona nije ušla ni kao *političar*, već kao grub *soldat*. Iza grube vojničke praktike, političar se nije video. Upravo, on je imao samo jednu misao koja se zadržavala u naredenju: idite i osvojite! Ili pokoriti ili propasti... Sa politikom koja nije računala sa *ljudima*, sa *plemenima*, sa *narodom* i prirodnom težnjom da i Arbanija steče svoju samostalnost, Srbija je izgubila svaki dodir sa predstavnicima arbanskog naroda i njega odgurnula u očajnu mržnju prema svemu srpskom. Ako arbanski narod nije do sada predstavljao jednu nacionalnu celinu koju bi mogla zagrejati i pokrenuti jedna misao, ta misao je danas, nažalost, u opštem *nacionalnom* revoltu arbanskog naselja protiv varvarskog postupanja njihovih suseda, Srbije, Grčke i Crne Gore, revoltu koji je jedan veliki korak u nacionalnom buđenju Arbanasa"⁶¹

"... Kao neprijatelj Srbija je ušla u Arbaniju, kao neprijatelj je izašla. Bezgranično neprijateljstvo arbanskog naroda prema Srbiji je prvi pozitivni rezultat arbanaske politike srpske vlade".⁶²

Zar slovenska plemena nisu potisla starosedeoce?

Nepokolebljivi socijaldemokrata, oslobođen svih nacionalnih mitova, Tucović u *Drugom arbanaskom pismu* pod nazivom "Rasprostriranje Arbanasa" govori o čestim migracijama, koje su odlika života u Turskoj uopšte, pa razmišlja i konstatuje na sledeći način: "O prodiranju Arbanasa na istok u nas se mnogo pisalo, jer se jako ticalo srpskoga naselja u severozapadnim oblastima Turske. To je i danas glavno sredstvo kojim šovinistička štampa izaziva kod srpskog naroda mržnju prema 'divljim' Arnautima, prikrivajući kao guja noge

⁶⁰ Isto, knj. 7, str. 74-75.

⁶¹ Isto, knj. 8, str. 108.

⁶² Isto, str. 109.

divljaštva koja je srpska vojska prema njima počinila. Koliko je samo suza proliveno što je istorijsko Kosovo preplavljeno Arnautima!...

Mi se ne možemo ovde upuštati u pitanje: u koliko je prorednost srpskoga elementa u ovim krajevima neposredan rezultat arnautske navale, a u koliko je posledica opšteg, utvrđenoga kretanja srpskog naroda s juga na sever? Naseljavanje Šumadije je bez svake sumnje došlo raseljavanjem jugozapadnih krajeva. Istorijski je utvrđeno da se srpski živalj iz ovih krajeva povlačio u masama uz austrijske trupe, kada god su ove u XVII i XVIII veku morale obustaviti svoja nadiranja na jug i povlačiti se. Naposljetku, odakle su Srbi po staroj Vojvodini i ko ih je i zbog čega preveo?... Ako bi, uostalom, stajalo da je srpski elemenat prosto-naprosto potisnut arbanaskim, zar bi to bio prvi slučaj u istoriji da navala nekih plemena čvršće organizacije ili drugih preimućstava potisne neki narod sa njegovog ognjišta? Zar slovenska plemena nisu potisla starosedeoce ovih zemalja sredstvima o kojima istorik nema nimalo lepo mišljenje?...

Arbanasi su se rasprostrli na istok za račun Slovena, to je istina. Ali ispitivanje uzroka toga arbanaskog prodiranja još manje daje za pravo osvetničkom držanju prema njima".⁶³

"Česte migracije su odlika života u Turskoj uopšte, a ne samo u graničnim oblastima prema Arbanasima. *A uzrok tako lakom i čestom seljakanju leži u begovskom sistemu privrede.* Kao god što je stočarsko zanimanje Arbanasa osnov njihovoj lakoj pokretljivosti i nomadskim navikama, tako isto je feudalni sistem svojine zemlje bio glavni razlog što su se starinci toliko rešavali na seobu. Oni nisu bili vezani za ognjišta svojinom, najčvršćom vezom za koju se u društvu zna. Prema tome, ispitivanje ovoga pitanja mora nas dovesti do uverenja: da je martinka 'divljih' Arnauta u svakom pogledu nedovoljan razlog za objašnjavanje procesa arbanaskoga ovladavanja i prodiranja na istok, već da se taj proces vršio na osnovici ekonomskog sistema koji je bio do današnjeg dana realna podloga celoga života u Turskoj".⁶⁴

U arbanskom pismu "Iz jednog graničnog garnizona" Tucović kaže: Dakovica je čisto arnautska varoš. Turaka skoro nikako nema, a ovo malo Srba, jedna šaka, ima svoj kraj, takozvanu 'srpsku mahal', ali bez drugih radnja osim kafanica. Svu ostalu masu stanovništva Dakovice čine Arnauti.

I okolina Dakovice je ne samo pretežno već skoro isključivo arnautska. Iza Peći, koja leži na gornjem kraju plodne Metohije, ima nešto srpskih sela, kao što ima Srba i po drugim mešovitim selima, pa je samim tim i u varoši više srpskog stanovništva. Oko Dakovice je srpskog naselja mnogo manje: u celom ovom kraju Srbija je zatekla mesto Srba srpske srednjevekovne spomenike, hladne zidine koje ne čuvaju krajine, koje imaju vrednost za arheologa i umetnika, kao, Dečani, mogu uzbuđivati dušu nacionalnih romantičara, ali za

⁶³ Isto, knj. 7, str. 178-179.

⁶⁴ Isto, str. 179-180.

stabilnost novoga režima u ovim krajevima ne znače ništa. I upravo osnovni uzrok svih nezgoda od kojih danas patimo i od kojih ćemo ubuduće mnogo patiti leži u tome, što smo ušli u *tuđu zemlju.*

Ali Đakovica nije arnautska varoš samo po brojnom odnosu stanovništva; ona je arnautska po celokupnom životu, spoljašnjem kao i privrednom... Đakovica pada u oči baš po tome što je u njoj *celokupan zanat i sva trgovina u rukama samih Arnauta.*

...Tako Đakovica, ovaj centar najljućeg arnautluka, gnezdo kačaka, svojim privrednim životom daje o Arnautima sasvim drugu sliku nego što je namerno ili iz neznanja malaju beogradski listovi."⁶⁵

"... Još ovde moramo primetiti da se ima posla sa jednim narodom kome srpski šovinisti čine nepravdu odričući mu sposobnost za kulturni rad i miran život".⁶⁶

Praksa kolonijalnog istrebljenja

Tucović u svojim radovima mnogo pažnje posvećuje i analizi ekonomskog položaja albanskog naroda na teritoriji koju je okupirala srpska vojska. U knjizi *"Srbija i Arbanija"* on kaže: "Da vojna okupacija Arbanije mora izazvati očajan otpor gorštačkih arbanaskih plemena nije, izgleda, očekivala samo vlada g. Pašića..."⁶⁷

"O prirodnom otporu arbanaskih plemena ona ne samo nije vodila računa, već ga je u stvari provocirala, oglasivši arbanasko naselje, po primeru svih zavojevača, za ljudski odrod prema kome vredi *samo* upotreba grube sile... Ona je gurnula vojsku pravcem ka primorju bez ikakve političke direktive, posela njome veliki deo arbanaskih oblasti bez ikakvih strogih naredenja o držanju vojske prema samopouzdanim arbanaskim plemenima i time je dala prvi podsticaj stalnom ratu na granici s mnogobrojnim žrtvama s jedne i s druge strane. Predstavnicima vlasničke politike nije ni na um došlo da misle koliko bi žrtava moglo biti uštedeno vođenjem računa o držanju vojske prema pokornom stanovništvu i o neodoljivoj upornoj težnji ovih plemena da im se i inače teški uslovi opstanka ne sužavaju i životne navike drsko ne vredaju.

I čim je soldateska... došla u dodir sa arbanaskim stanovništvom, ona je počinila takvu pustoš koja je arbanaski narod gurnula u očajnu borbu za održanje. Tako je otvorena *serija kolonijalnih boraba* koje sa manjim ili većim prekidima traju od prelaska srpske vojske preko turske granice do danas i kojima se kraja nigde ne vidi.

Slepa i gluva prema najgrubljoj praksi kolonijalnog istrebljenja koje je soldateska vršila, buržoaska je vlada podigla paklenu poviku protiv 'arnautskih divljaštava' i ta je povika rasla... Ni nesumnjivo divlja i nekulturna afrička plemena nisu nikada dočekivala evropskog

⁶⁵ Isto, str. 203-204.

⁶⁶ Isto, str. 205.

⁶⁷ Isto, knj. 8, str. 98.

nametljivca celivanjem njegove bele ruke. Još manje se to moglo očekivati od Arbanasa, koji su već bili ispunjeni izvesnim političkim težnjama za koje su poslednjih desetak godina toliko žrtava podneli i sa kojima je bio upućen da računa svaki onaj koji nije bio unapred rešen na borbu do istrebljenja.

Arbanaska pobuna septembra meseca... je (isti) klasičan primer kako se kolonijalni ratovi izazivaju. Okupacija srpske vojske prostirala se sa istoka do na same kapije klisura i klanaca. Ona je rastavila orača od njive, stoku od paše, stada od pojišta, selo od vodenice, kupca i prodavca od pijace, okolinu od varoši, a čitava planinska naselja od svoga prirodnoga centra i žitnice za ishranu. Arbanas s one strane nije smeo kročiti na svoju zemlju koja je ostala na ovoj strani. Svi izvori za život bili su presečeni. U očajanju i gladi, narod je, najpre, molio za slobodan dolazak na tržište, a kada mu je i to uskraćeno, između smrti od gladi i smrti od olova on je izabrao ovu drugu.⁶⁸

U tom istom svom radu Tucović konstatuje da je vlada Pašića "odbijala arbanasko stanovništvo od sebe onim istim sredstvima kojima se najbolje mogla poslužiti da mu položaj olakša i da ga sebi privuče".⁶⁹

O strašnom ekonomskom položaju albanskog stanovništva, u koje ga je dovela srpska okupacija, on dalje govori u gore pomenutom pismu "Iz jednog graničnog garnizona". I zacelo je ovaj narod na groznoj mucu... Odsecanjem od Peći i Đakovice, Prizrena i drugih graničnih varoši on je uistini osuđen na glad. *Sa tim pijacama je vezana cela njegova egzistencija.* Na njima je mogao da proda svoje poljoprivredne proizvode, naročito stočne, i da kupi žita i ostalih namirnica. A sada mu je najbliže tržište Skadar, do koga ima da putuje pet dana i pet za povratak... A kada se još ima na umu da je stoke za prenos u narodu nestalo, da se po nekoliko kuća služi jednom životinjom... kao što jedna ovdašnja arnautska pesma veli:

*Iz stene se malo hrane dobija.
Sedam kuća hrani jedno živinče;
Po vejavici i snegu nosi bez odmora
go i nag čovek svoj tovar,*

onda je mučan položaj ovih planinaca očigledan. Oni će propadati od gladi, jer su zatvoreni, i kao razjareni zverovi jurišaće na gvozdeno ograde da se probiju i oslobode zatvora. Sporovi su svakodnevni. Celo selo, napr., poji stoku na jednom jezercetu i druge vode nemaju; sada je jezerce na našoj strani, a selo na arbanskoj! Ili vodenica na našoj, a seljaci na drugoj itd.⁷⁰

Analizirajući svestrano položaj albanskog stanovništva pod srpskom okupacijom, on u knjizi "Srbija i Arbanija" zaključuje: "Kad se sve to ima na umu: da za život Arbanasa niko nikom nije odgovarao, da je

⁶⁸ Isto, str. 99-100.

⁶⁹ Isto, str. 100.

⁷⁰ Isto, knj. 7, str. 209.

vojska rupila u primitivne životne navike sa svojom krutom logikom sile, da su svi izvori života presečeni, ljudi i stoka ostavljeni bez hrane, da je pljačka dodijala i malom i velikom, i bogatom i siromašnom. Kada se sve to ima na umu, onda imate pred sobom retko tipičan slučaj kako se stvaraju bune. Da ne govorimo o užasnim scenama bede i gladi koje su se odigravale po Skadru i drugim pribežištima potisnutoga arbanaskog stanovništva!"

Proždrljivi san srpske buržoazije

U svim svojim radovima Tucović je dosledno objektivan, lišen svakog nacionalističkog mita, i zato bespoštedan i neumoljiv u kritici politike srpske vlade i srpske "soldateske" kako on naziva vojsku svoje zemlje u to vreme. U članku "*Karl Pauli: Ratne grozote*" on kaže: "Bestijalnost, pak, Srba prema Arnautima bila je pojačana izgledima da će proždrljivi san srpske buržoazije o osvajanju polovine prave Albanije biti ostvaren, - a ko sme primiti toliko tuđi, i to žilav i otporan elemenat? Militaristički i vlasnički gospodari situacije bili su zaključili, da je po svaku cenu potrebno bar zbrisati onaj arnautski pojas koji od Karadaga do Novopazarskog Sandžaka opasuje srpsku granicu i koji je postao naročito masivan od isterivanja tog naroda iz Srbije posle oslobođenja novih okruga, opet glupošću vlade. Od ondašnje gluposti poželi smo bogatu žetvu; ali kako ona nije mogla našu buržoaziju ničemu naučiti, mi smo učinili još jedan zločin, čije plodove smo već počeli osećati a imaćemo kad osećati još više".⁷¹

Njegovo poštenje i nepristrasnost odaju priznanje čak i turskoj vojsci za njeno ponašanje u tom balkanskom ratu: "... Turci ovog rata nisu imali prema hrišćanskom stanovništvu istrebljivačke lozinke. Oni su imali posla samo sa neprijateljskom vojskom i njihova niska zločina smanjuje se utoliko što nisu dirali neboračko stanovništvo. Na osnovu sopstvenog posmatranja došao sam do zaključka da je u ovom ratu kulturniji bio *nekulturniji*".⁷²

U članku "*Režim u novim krajevima*" on dalje govori o pogubnoj politici tadašnje srpske vlade, navodeći da ima "listova, i ljudi koji su Arbanase oglasili za divlje i izlišne stanovnike Balkanskog poluostrva i koji srpskom narodu nameću dužnost da ih uklone sa ovog sveta. Buržoazija zna samo za jedan sistem, nasilje - za jednog putovođu, svoj interes... Radi održavanja 'reda i mira' mobilise se ne samo vojska nego i parlamenat i sve reakcionarne snage i izmišljaju fantastični razlozi za pravdanje nasilja, bez kojeg ne biva pljačke ni brzog bogaćenja. Tu buržoazija postaje ortak sa militarizmom, kojega stavlja u svoju službu. U novim oblastima buržoazija hoće neograničenu pljačku pod firmom izuzetnog stanja... Buržoazija je kadifja, koji drukčije sudi za svoju, a drukčije za Erinu kravu. Ona veli: 'Drugo su Arbanasi, a drugo Srbi' i dok se buni protiv nasilja u Bosni, ona pali i ubija po Albaniji.

⁷¹ Isto, str. 221-222.

⁷² Isto, str. 222.

Svojim postupanjem prema Arbanasima ona podiže nasilje zavojevača na princip morala i prava..."⁷³

"Srbija je u balkanskim ratovima udvojila ne samo teritoriju nego i broj spoljašnjih neprijatelja..."⁷⁴

U članku "*Rad sa Arbanasima*" govori o tome zašto je srpska socijaldemokratija bila protiv tog rata: "Mi smo bili protivu ratničkog nastupanja na Arbanase iz dva razloga: *prvo*, to je zavojevački ratni pohod protivu kojega se mora buniti svaka zdrava svest; *drugo*, napad na Arnoute stvara nam jednu nesreću, kopa jaz između dva naroda, koji su čak u izvesnim krajevima i izmešani vrlo jako, izaziva neprijateljstvo koje će nas vrlo skupo koštati. A svega toga nije ni trebalo ni moralo biti, da je bilo tole pameti i da... vlada nije u svojim postupcima bila zaslepljena osvajačkom žedu i agresivnim apetitom naše buržoazije, koja, lišena svakih nacionalnih obzira, traži samo što više teritorija, što više pijaca..."⁷⁵

Dalje on konstatuje sa velikim žaljenjem: "A te će nas borbe daleko odvesti i stvoriti nepremostiv ambis između dva naroda koji su mogli *bratski živeti, naslanjati se jedan na drugoga i zajednički se braniti od zajedničke opasnosti*".⁷⁶

Pokušaj ubistva s predumišljajem nad jednom nacijom

I za sam početak neprijateljstava između Srba i Albanaca on otvoreno krivi Srbiju. U istom članku on kaže: "U osvajačkom pohodu nije se, u prvi mah, naišlo na organizovan otpor Arbanasa. Osim nešto otpora što su ga na ulasku u Kosovo dali oni koji su *dobro zapamtili* postupanje srpskih upravljača još 1878. god. - jer su to, mahom, iseljenici iz onih krajeva koje je tada Srbija zauzela - Arbanasi su se svuda ispred srpske vojske povlačili".⁷⁷

Dalje u istom članku on piše: "Neka nam se ne priča: kako je to došlo zbog toga što su Arbanasi dali otpor na Merdarima! Još pre te bitke su komite puštene da izvrše napad na Arbanase i da im dadu znak: *kako se prema njima postupa kao prema neprijateljima a ne kao saveznicima*."

...Na taj način (je) presečen svaki sporazum s Arbanasima... i prema njima preduzet jedan bezobziran zavojevački pohod..."⁷⁸

Na taj događaj i na tu temu Tucović se vraća i u pismu "*Krvna osveta soldateske*", gde se seća: "Još i sada posle tolikih krvavih prizora... stoji mi u živoj uspomeni prvi izveštaj o sukobu srpske vojske s Arnautima. Taj je sukob izbio pre objave rata".⁷⁹ (Misli na rat s Turskom.)

⁷³ Isto, str. 213-214.

⁷⁴ Isto, str. 216.

⁷⁵ Isto, str. 72.

⁷⁶ Isto, str. 73.

⁷⁷ Isto, str. 73.

⁷⁸ Isto, str. 76.

⁷⁹ Isto, str. 161.

U članku "*Karl Pauli: Ratne grozote*" on ponavlja istu tvrdnju "...od prvog sukoba na granici... nižu se pred očima grozne slike koje udaraju krvav pečat na čelo buržoaske civilizacije. Na Merdarima, naprimer, sukob između Arnauta i srpske vojske izbio je pre objave rata. Sa srpske strane Arnauti su domamljeni na domak artiljerijske vatre. 'Odmah potom, - pisao je jedan očevidac, - naši karteci počinili su najstrašnju pustoš među njima. Albanci su padali gomilama. Krici besa i bola... A kada je artiljerijska vatra obustavljena, bojište beše prekriveno ne leševima, već rastrgnutim udovima...' "80

U članku "*Nikad kraja*", koji je pisan 30. marta 1914. godine on kaže: "Izvor pobunama nije među Arbanasima nego među našim vlasnicima.

Buržoaska i militaristička Srbija", nastavlja on, "učinila je jednu fatalnu istorijsku grešku. Ona je mislila da će izaći na Jadransko more ako zgazi Arbanase, mesto što bi ih privukla u svoj zagrljaj. *Mi smo izvršili pokušaj ubistva s predumišljajem nad čitavom jednom nacijom.* Na tom zločinačkom delu uhvaćeni smo i sprečeni. Sad imamo da ispaštamo kaznu. Ona je strašna: to je nepoverenje, pa čak i mržnja čitavog jednog naroda koji nam je tu, za ledima, štaviše, čiji je jedan deo i na našoj teritoriji, i koga moramo uzimati u obzir pri svakoj političkoj kombinaciji."81

U tom članku on se posebno osvrće na položaj onih Albanaca koji žive na teritoriji, koja je ušla u sastav Kraljevine Srbije, uglavnom na Kosovu: "Drugi je zločin varvarsko postupanje prema onim delovima arbanske nacije koji su sastavni deo naše države. Izuzetni režim koji vlada u Novoj Srbiji nesnosan je čak za naše saplemenike i svaki se dan otuda čuju žalbe protiv vlasničkih nasrtaja i nasilja. Kakav li tek taj režim mora biti prema Arbanasima? Oni, doduše, ne protestuju u novinama, oni ne pišu dopise protiv naših vlasti, jer te dopise ne bi mogli poslati u Beograd i jer im te dopise niko u Beogradu ne bi štampao. Ali u naknadu za to, čim popusti zima i prolepa vreme, oni se skupe u hiljadama i plutunima iz pušaka podižu kolektivno svoj protest protiv srpskog režima samovolje i nasilja koji tamo vlada. Njihove su peticije krvave, jer je krvav i ceo režim koji tamo vlada".82

Beskompromisni borac za istinu i pravdu, on na osnovu činjenica nepristrasno - ni po babu ni po stričevima - presuđuje u pismu "*Krvna osveta soldateske*", pišući o krivcu za izbijanje neprijateljstva između Srba i Albanaca, tačnije o bici kod Merdara: "I na svaki znak gnušanja i protesta dobijao sam od oficira, kojima skoro izreda zavlada razbojnička psihologija komitskih bandi, jedan isti odgovor: da tako i treba izdajnicima! Mi ne znamo kakav su dogovor imali naši i preko koga su ga imali. Ali, ma kakav taj dogovor bio, on nije mogao sadržavati zamenu starog ropstva ropstvom novim

80 Isto, str. 219-220.

81 Isto, knj. 8, str. 171.

82 Isto, knj. 7, str. 161.

gospodarima, koji su od samog početka ratnih operacija pokazali da ne štede nijednu slamku krova nad glavom i nijedan plamičak života kod nevinašca od nekoliko meseci. I ako je neko izdajnik dogovora, taj nesumnjivo nisu Arnauti već srpska vlada i vojska kao njen organ".⁸³

Razobličavajući "nacionalnu" politiku Srbije i "oslobodilačku" politiku srpske buržoazije on u knjizi *"Srbija i Albanija"* tvrdi:

"Jer ako su brige austrijskih vlasnika o pravu svih balkanskih narodnosti na nacionalno samoopredeljenje grozno šegačenje sa narodnosnim načelom, to su pretenzije Srbije na zavojevanje Albanije grubo gaženje, bacanje pod noge toga načela. Proklamujući tu politiku, srpska buržoazija je sad prvi put sa lica srpskog naroda skinula veo jedne potištene nacije koja se bori za svoje oslobođenje. I kod naše buržoazije su iščezle uspomene na nekadašnje mladalačke ideale o slobodi, jednakosti i bratstvu, a zajedno sa njima nestalo je i sposobnosti da ceni težnje naroda za slobodom".⁸⁴

Nepoverenje i mržnja cele jedne nacije

Dimitrije Tucović se ne ograničava samo na iznošenje činjenica i ukazivanje krivca za neprijateljske odnose među Srbima i Albancima u njegovo vreme. On gleda i u budućnost i razmišlja o putevima zbližavanja dva susedna naroda. U članku *"Strategijske tačke u Albaniji"* on upozorava: "Ne sme se zaboraviti da granicu prema Arbanasima ne treba da čuvaju naši pukovi... nego bolja i kulturnija politika prema Arbanasima".⁸⁵

U članku *"Nikad kraja"* on ovako rezonuje i upozorava: "Ona prva, istorijska greška naših vlasnika, onaj atentat na život i samostalnost cele Albanije koji nam je doneo samo jedan rezultat: nepoverenje i mržnju cele jedne nacije od koje dobrim delom zavisimo - ta prva greška teško se i sporo može popraviti".⁸⁶ I u nastavku, govoreći o "postupanju prema onim delovima arbanske nacije koji su sastavni deo naše države", on apeluje: "Ali bar ovo drugo zlo treba lečiti: ono je u našoj vlasti. Režim u novim krajevima, a specijalno odnos prema tuđinskim nacijama, pa, dakle, i prema Arbanasima, treba postaviti na jednu demokratsku, kulturnu i čovečansku podlogu tolerancije, zajedničkog života i rada.

Tu je lek od pobune, a ne u krvavim jezovitim represalijama koje se odigravaju tamo dole na Kosovu dok mi ovo pišemo".⁸⁷

⁸³ Isto, knj. 7, str. 162.

⁸⁴ Isto, knj. 8, str. 77.

⁸⁵ Isto, knj. 7, str. 145.

⁸⁶ Isto, knj. 8, str. 171.

⁸⁷ Isto, str. 171-172.

Pogledati istini u oči

Januara 1914. on završava svoj rad "Srbija i Arbanija" pozivom: "Potrebno je bar sada pogledati istini u oči i, nasuprot predrasudama, priznati da je borba koju danas arbanasko pleme vodi prirodna, neizbežna istorijska borba za jedan drukčiji politički život nego što ga je imalo pod Turcima i drukčiji nego što mu ga nameću njegovi svirepi susedi Srbija, Grčka i Crna Gora. Slobodan srpski narod treba tu borbu da ceni i poštuje koliko radi slobode Arbanasa, toliko i svoje, i da svakoj vladi odreče sva sredstva za zavojevačku politiku."⁸⁸

I na kraju, kao jedan od vođa svoje partije, on ukazuje na neophodan pravac njene politike po tom pitanju: "Kao predstavnik proletarijata koji nikada nije bio izmećar zavojevačke politike vladajućih klasa, socijalna demokratija je dužna pratiti korak u korak istrebljivačku politiku vlasnika prema Arbanasima, žigosati je kao varvarstvo koje se pod lažnim izgovorom 'više kulture' vrši, kao klasnu politiku buržoazije koja se najštetnije odaziva po klasne interese proletarijata, kao antinarodnu zavojevačku politiku koja dovodi u opasnost mir i slobodu zemlje i silno pogoršava položaj narodnih masa".⁸⁹

Svoju knjigu završava svojom vizijom budućnosti: "Protiv te politike socijalna demokratija ističe svoju lozinku: politička i ekonomska zajednica svih naroda na Balkanu, ne izuzimajući ni Arbanase, na osnovici pune demokratije i pune jednakosti".⁹⁰

Političar-čovjek-mislilac-idealista

Megalomansku težnju srpske krune i vlade da se dokopa izlaska na Jadransko more on je najoštrije kritikovao u svojim spisima, koji se dotiču tog problema, raskrinkavajući stravične zločine srpske "soldateske" prema Albancima i optužujući vlasti istovremeno za zločinački odnos i prema sopstvenom narodu zbog strašne ekonomske eksploatacije i ogromnih žrtava koje su pale ne za slobodu svoje zemlje, nego za kolonizatorsko osvajanje tude.

Duboko je kao čovek patio zbog još jednog rezultata te politike - "uniženog ugleda srpskog naroda".⁹¹ Ali isto tako i zbog moralne izopačenosti jednog dela naroda do koje je doveo "kolonijalni" rat srpske buržoazije.

Sudbina ga nije pošteđela ni poslednjih strašnih dokaza o pogubnosti takve politike i prema sopstvenom narodu. U svom ratnom dnevniku on piše 12. novembra 1914. godine, opisujući povlačenje pred austrijskom vojskom prema Valjevu:

⁸⁸ Isto, str. 110.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Isto, knj. 7, str. 164.

"Sinoć smo krenuli iz Bošnjaka. Kroz mase vojnika prenose se mu-
njevitom brzinom tačne i netačne, ali uvek samo nepovoljne vesti.

... Može se onda misliti kako naglo pada moral u trupa i kako se i
ove naše trupe, koje su i prema Austrijancima imale samo uspeha,
srozavaju nekom nevidljivo silom na stepen tučenih razbijenih
trupa.

... Najteže je u noći bilo gledati grdne povorke i zbegove naroda što
beži. Vojska prolazi mimo njih, i oni čekaju u noći na drumu i kraj
drumova, po šumarcima i gudurama, jauču i pate se. Mrtva deca
leže pokraj puta; napuštena i bačena od matera koje ne znaju šta će
s njima, ona su skapala od studi i uginula u blatu. Druga lutaju po
narodu i cvile za izgubljenom majkom.

... Nama naročito pada u oči da je svakolika vlast ostavila ovaj
narod svojoj sudbini u najtežim trenucima... A pljačka opustošava
sve. Kao besan, vojnik juri da razori i opljačka sve što se razoriti i
opljčkati moglo. Ratne strasti su postale nesavladljive; one besne.
Nikoga nema da ih obuzda. Ja držim da će tragovi nasilja prema
našem stanovništvu ispuniti gnušanjem mnogog austrijskog voj-
nika. I to ide redom".⁹²

Četiri dana pre pogibije Dimitrije Tucović, rezervni oficir srpske voj-
ske koja odstupa, ali i socijaldemokrata do zadnjeg daha, kome je
istina i pravda važnija od svega, ostavio je u svom dnevniku još
jedno tužno svedočanstvo o nasilju nekih srpskih trupa prema sop-
stvenom narodu, koga, povlačeći se, ostavljaju neprijateljskim tru-
pama: "Na jučerašnjem maršu pokazalo se u punoj svetlosti besnilo
ratnih strasti. Vojnici su izgubili svaki čovečanski osećaj i kao besni
psi jure rojem pored drumu od kuće do kuće, tražeći šta će
opljčkati. Deca i žene uzaman zapomažu da spasu što imaju, dok
ih naperena puška u grudi ne učutka. Gledao sam kako jedan voj-
nik svlači s dece na kolima koja beže ponjavu i preti majci da će je
ubiti ako bude zapomagala. Jedan trese košnicu, drugi prosipa
rakiju, treći vadi hleb iz vatre. Nastao je takav haos kao da ova
zemlja ne postoji i kao da niko nikoga ne pripoznaje.

Tu pljačku ne vrše samo pri maršu. Gde se god zadržimo na pred-
straži, vojnici se razlete po selu, skidaju vrata sa zgrada, krov s
kuće, prozore, lupaju sudove, iznose stvari, stolice, nameštaj. Lepa
devojačka sprema trune danas po rovovima. I ako se ko usudi da
im što reče, oni su gotovi da mu popriprete puškom ili se prave
prinudeni da tako rade, kao da je ta sirotinja kriva što se oni pate.

Ovaj puk pljačku vrši s osobitim apetitom. On je stran ovom narodu;
on se u ovom kraju uistinu oseća kao u tuđoj zemlji.

No, ne pljačkaju samo pojedinci, već cele komande. Gde god se
dode, seče se blagorodno drveće, kupi seno, kukuruz i slama, nose
ograde, satiru zabrani, a nema komisije da štetu proceni niti se tom
svetu daje kvita".⁹³

⁹² Isto, knj. 8, str. 341-343.

⁹³ Isto, str. 343-344.

Poslednji redovi njegovog ratnog dnevnika - poslednji redovi u njegovom životu - napisani su na položaju Vrapčje Brdo 19. novembra 1914. godine. Poginuo je sutradan u zoru, 20. novembra.

Taj njegov ratni dnevnik, koji je nosio u levom gornjem džepu oficirske bluže, probijen je pušcanim zrnom...

***

Njegov partijski drug Dušan Popović pisao je o tom njegovom ratnom dnevniku: "Često puta te su zabeleške pisane u toku same borbe, pod kišom kuršuma i šrapnela, na kolenu, u rovu ili iza kakve bukve. To je jedno more od podataka, refleksija, impresija, začetih ili razrađenih ideja. To je, mogu unapred reći, najbolja hronika turskoga i bugarskoga rata, koju su pisali jedan veliki um i jedno veliko srce u isti mah; čovek koji je pratio svaki dan ovaj grandiozni pokret masa a koji je, međutim, i sam bio deo toga pokreta; istoričar, a jednovremeno i učesnik u istorijskim događajima. I ko hoće da pozna Tucovića u celini: i kao političara i kao čoveka, i kao mislioca i kao plemenitog i nežnog idealistu, taj treba da čita i te njegove ratne zabeleške, koje je on sve do poslednjega dana, sve do svoje pogibije, vodio i u ovome austrijskom ratu".⁹⁴

Sudbina Tucovićevo ratnog dnevnika je tragična...

"Prva sveska je nestala u stvarima Dimitrijevim, koje su u pukovskoj komori pokradene. Druga sveska je mekani notes od 50 listova, koji mu je stajao u levom džepu prema srcu. Notes je probijen pušcanim zrnom".⁹⁵

"Na osnovu postojećih istorijskih izvora može se zaključiti da je Dimitrije Tucović tokom prvih meseci prvog svetskog rata, sve do svoje pogibije, pedantno vodio ratni dnevnik, na isti način kao i za vreme balkanskih ratova. Pošto je prva sveska ovog značajnog dela nestala odmah posle Tucovićeve smrti, sačuvana je samo druga sveska, koja, na žalost, danas nije dostupna javnosti, a postoji ozbiljna pretpostavka da je propala tokom drugog svetskog rata".⁹⁶

"Drug Tucović je vodio dnevnik od prvog dana svog stupanja u vojsku. Njegov dnevnik iz sadašnjeg rata se, međutim, izgubio, ostale su samo fragmentarne zabeleške o poslednjim danima i jedna usamljena beležnica u unutrašnjem džepu, koju je takođe ošteti metak... Interesantno je i to da se potpukovnik (Vladimir) Tucović, stariji brat druga Tucovića, pobunio zbog nestanka dragocenog dnevnika i kao vojnik koji politizira - smatrao da beleške pripadaju Srpskoj socijaldemokratskoj partiji. Optužio je komandanta Tucovićevo puka, jednog srpskog pukovnika, da je namerno uništio dnevnik njegovog mlađeg brata i zbog toga je izazvao na dvoboj dotičnog komandanta puka. Skoro je došlo do dvoboja među njima, ali su spor u međuvremenu izgladili".⁹⁷

⁹⁴ Isto, knj. 7, str. 84-85.

⁹⁵ Isto, knj. 8, str. 341.

⁹⁶ Isto, str. 348.

⁹⁷ Isto, str. 349.

Dimitrijeve stvari "u pukovskoj komori pokradene"... Komandant Tucovićevog puka optužen "da je namerno uništio dnevnik"... "Soldateska", čija je nedela Tucović toliko puta žigosao u svojim delima, dokazala je sama u momentu njegove smrti da je on u potpunosti bio u pravu kad joj je dao to ime!

Beskompromisni borac protiv svih ratova morao je poslednje tri godine svog mladog života da velikim delom žrtvuje onom protiv čega se celog veka borio. U sva tri rata - prvom i drugom balkanskom, prvom svetskom - bio je odmah mobilisan u prvom pozivu kao rezervista.

Njegove socijaldemokratske "*Radničke novine*" iznele su svoje mišljenje o sarajevskom atentatu, i opasnosti od rata, u članku "*Rezultati šovinističke politike*", gde stoji i ovo: "Eto u kakav ambis nas je gurnulo bezumlje neodgovornih šovinista u mundiru i civilu, ako je istina ono što austrijska vlada tvrdi: ako je istina da su oni ovde u Beogradu skovali atentat na Franca Ferdinanda!

Nisu ta gospoda iz takozvane Narodne Odbrane i oko Narodne Odbrane, iz Crne Ruke i oko Ruke izvršili samo atentat na Franca Ferdinanda; izvršili su oni jedan mnogo crnji i strašniji atentat, atentat na srpski narod, koji sad ima da ispašta za njihovo bezumlje!

Za atentate koje oni, bez ičijega pitanja i bez ičijega odobrenja, vrše treba sada da bude osuđeno na smrt trista hiljada građana Srbije i njihove nejači!"⁹⁸

Svoje lično mišljenje izneo je uoči samog rata na sednici Uprave Srpske socijaldemokratske partije 25. jula 1914: "...treba i zborovima istaći naše protivratno gledište i zahtev za održanje mira po svaku cenu".⁹⁹

Poslednje pismo ocu Jevremu sa fronta završava rečima: "Što se mene tiče... neću ni sada, kao što nisam nikada, ni pomišljati da se sklanjam od sudbine koja prati ceo narod. Pa se opet nadam da će dobro biti. Samo neka majka pomaže sirotinju..."¹⁰⁰

"Tucović je bio jedan od onih koji su predstavljali progres i učvršćivali ga u jednom narodu, ulažući u to i sami veliki deo.

Velika inteligencija, toplo srce, duboko i naučno uverenje, snažna energija, gvozdena volja, život radljiv, radljiv...

Eto Dimitrije Tucovića".¹⁰¹

⁹⁸ "Radničke novine", 14. jul 1914 god.

⁹⁹ Sabrana dela, knj. 8, str. 335.

¹⁰⁰ Isto, str. 339.

¹⁰¹ dr. Andrija B. Stojković, "Kosta Novaković o Dimitriju Tucoviću", Čačak, 1973, str. 96.

Pred zločinom nema moguće neutralnosti

Metak je odneo neki mladi život, ugasio veliki um i veliko srce borbenog i poštenog sina Srbije, kojoj je on bio tako potreban...

I nije saznao Dimitrije Tucović da je austro-ugarska vojska, a zatim i bugarska, izvršila stravične zločine prema stanovništvu Mačve i drugih krajeva Srbije. Nije saznao da je njegov partijski drug i saborac, Dušan Popović, u svojoj brošuri obelodanio te zločine, upućujući "Apel civilizovanim narodima". Učinio je to s punim pravom i *čiste savesti*.

Ali Tucović nije saznao da su onaj isti Pašić, onaj *isti* kralj i ona *ista* vrhovna komanda one *iste* srpske vojske, koja je sve do tada to isto činila prema albanskom stanovništvu, na teritoriji koju je okupirala, sada alarmirala celu svetsku javnost i pozvala u pomoć dr. Arčibalda Rajsja, Švajcarca, antimilitaristu, čuvenog kriminologa, da objavi istinu o tim ratnim zločinima u Srbiji.

Taj divan čovek, dostojan najvećeg poštovanja je to uradio do krajnjih granica svojih mogućnosti. U Parizu na Sorboni on je 1916. godine održao konferenciju na temu "O ponašanju austro-ugarskih trupa u Srbiji u kojoj su upali", kako stoji u knjizi "Spomenica dr. Rajsju",¹⁰² čije je novo izdanje nedavno izašlo u Beogradu. Ta knjiga kaže: "Prve reči su mu bile: 'Pred zločinom nema moguće neutralnosti'. Kako bi se s njim složio Dimitrije Tucović! U toj "Spomenici" stoji i sledeće: "Avgusta 1914. na zahtev srpske vlade (Rajs) dolazi u zaračenu Srbiju. Tu dobija zadatak da jednom opsežnom anketom, u svojstvu jedne neutralne ličnosti, prvenstveno objektivno, utvrdi zverstva, učinjena od austro-ugarskih trupa. Anketu je vršio na frontovima Mačve i Dunava u 1914. i 1915. Po primirju poslat u Pariz na konferenciju Mira. Pozvat od srpske vlade da učvrsti listu krivaca ratnih. Napravio je listu ratnih krivaca".¹⁰³

Slike, na kojima su prikazani zločini austrijske, kao i bugarske vojske zaista izazivaju u čoveku užas. Ali o zločinima srpske "soldateske" prema Albancima nema fotografija, ona nije snimala svoja nedela, niti je iko drugi to mogao. Albansko stanovništvo nije bilo u mogućnosti da pozove kao svedoka dr. Arčibalda Rajsja i on, najverovatnije, nikad nije saznao i za tu istinu. Jedina svedočanstva, kod nas, su dela Dimitrija Tucovića, kao i članci njegovih partijskih drugova Dušana Popovića i Koste Novakovića, socijaldemokratske štampe "Radničkih novina" i časopisa "Borba". I pamćenje, svakako s kolena na koleno albanskog stanovništva...

Nije saznao Tucović da je vojska njegove zemlje bila izložena napadima od strane nekih Albanaca, kad se 1915. povlačila kroz Albaniju. Jer, na celoj njoj ležala je ljaga zločina, koje su koliko još juče vršili prema tom stanovništvu oni izrodi srpskog naroda, koje je nazvao "palikuće, kojima je u oba rata klanje ljudi bez odbrane bilo glavno zanimanje".¹⁰⁴

¹⁰² Sava M. Dorđević, "Spomenica dr. Rajsju", Beograd, 1930, str. 7.

¹⁰³ Isto, str. 30.

¹⁰⁴ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 7, str. 210.

Ne zna on da je do danas ostao glas vapjućeg u pustinji njegov zahtev, upućen još 22. oktobra 1913. vladi, da se "za vinovnicima ovih zločina učini potera", jer bi to bila, iako slaba, "ipak satisfakcija uvredenom osećanju svakog kulturnog čoveka i jedan akt koji ona duguje uniženom ugledu srpskog naroda".¹⁰⁵ Neke od tih zločinaca on je imenovao: kapetan Jurišić i potpukovnik Milićević ("Pokolj u Ljumi")¹⁰⁶; učinili su to i njegovi drugovi. Dušan Popović u članku "Opet fijasko"¹⁰⁷ navodi ime zločinca pukovnika Damnjana Popovića; Kosta Novaković u seriji članaka "Četiri meseca u Albaniji"¹⁰⁸ navodi kapetana Petrovića, komandanta posade u Krojli. Imena ostalih niko do danas nije pokušao da otkrije. I javno, bar žigoše. A neka dokumenta ipak, valjda, postoje u arhivima. I sećanja ljudi, Srba i Albanaca. Koliko je tih zločinaca preživelo i prvi i drugi svetski rat? Ima li i danas još živih? Koliko njih je uživalo sve privilegije i počasti koje se ukazuju "soluncima"? I tako bacalo zločinačku senku i na poštene i nevine ljude, dostojne svakog poštovanja. "Dug uniženom ugledu srpskog naroda", o kome je govorio Tucović, još čeka da se izvrši...

***

Na beogradskoj Slaviji - zvanično trgu Dimitrija Tucovića - stoji njegova bista. Jedna ulica i jedna fabrika u Beogradu nose takođe njegovo ime.

Šta bi on danas rekao da vidi i čuje kako po njegovoj Srbiji - za čiju se nacionalnu i socijalnu slobodu, ekonomski prosperitet, kulturni razvoj borio celog svog života - neki povampireni duhovi "palikuća" i "koljača", kako ih je on u svoje vreme žigosao, viču: "Smrt Albancima", "Dajte nam oružje", "Ubićemo zaklaćemo ko sa nama neće", "Ne damo te, zemljo Obilića, ne damo te bez krvoprolića"... Hoće li jednog dana početi da urlaju: "Dimitrije Tucović - izdajica srpskog naroda", "Spalite knjige Dimitrija Tucovića", "Izbrišite njegovo ime iz naziva trga"?...

***

Štampana su njegova sabrana dela u deset tomova. Koliko su ona poznata današnjim generacijama?

***

Iz centra svog trga gleda Dimitrije Tucović u knjižaru preko puta koja nosi njegovo ime. Ali, ako želite da kupite neko njegovo delo, nećete uspeti. Ni u jednoj knjižari u njegovom Beogradu nema ni jednog njegovog retka. Već godinama... Dokle?...

I zašto?...

***

I grob je njegov nedostupan narodu.

¹⁰⁵ Isto, str. 164.

¹⁰⁶ Isto, str. 158.

¹⁰⁷ "Borba" polumesečni časopis socijalne demokratije, knj. 7, str. 33, br. 2 od 16. oktobra 1913.

¹⁰⁸ "Borba", knj. 7, 1914., str. 76. i str. 199.

Godine 1949., povodom tridesetpetogodišnjice pogibije, posmrtni ostaci Dimitrija Tucovića preneti su u Beograd i sahranjeni tu, na Slaviji, ispod Biste. Uz svećane govore...

Ali, ako želite da tom velikom sinu Srbije položite cvet na grob, nećete moći. Vlast to ne da. Pristup je zabranjen, jer - pešačkog prelaza nema ni sa jedne strane. I niko, niko, niko nikada, nikada, nikada ne prilazi...

Pocrnela zapuštena bista nad posmrtnima ostacima vode srpske socijalne demokratije, usamljena i narodu nedostupna, postala je i bezimena. Ni sa jedne strane ne može da se nazre ni jedno jedino slovo imena čoveka koji tu počiva.

A on je ponos i savest i čast Srbije...

Ali...

Socijaldemokratske "Radničke novine" Štampa Srpske pravoslavne crkve

Učinjen je sram

Socijaldemokratske "Radničke novine" donosile su mnogo članaka u kojima se opisivala brutalnost srpske vojske i vlasti prema albanskom (i turskom) stanovništvu za vreme rata s Turskom i posle rata.

U rubrici "Rat" iste novine protestuju 2. oktobra 1912. g. zbog nedostatka vesti o tome šta se događa u krajevima gde se vode borbe i pišu: "Dajte nam izveštaje! Ništa se ne čuje sa onoga pojasa zemlje gde se proliva krv, gde ginu sinovi, braća, očevi. Cenzura ne propušta ništa kroz svoje surove ruke. Krvava pisaljka briše svaki izraženi osećaj, svaku iskrenu ispovest. Mi tražimo izveštaje o našima, hoćemo da znamo gde su".

A već 12. oktobra, nepun mesec dana posle početka ratnih operacija, list već otvoreno optužuje, donoseći u rubrici "Rat" sledeće: "Srpska vojska je do sada imala poglavito sukobe sa Arnautima, koji po svom toliko puta izraženom nagonu za samostalnošću i slobodnim životom osećaju da se 'podela Turske' ima da izvede preko njihovih leđa, pa se očajno bore protiv onih koji su hteli da sruše njihovog dosadašnjeg gospodara njihovom pomoći, pa da posle na njihovim leševima uspostave svoju vladavinu. Kako oni daju žilavi otpor, iako nemaju ni dovoljno oružja ni dovoljno municije, a gotovo nijednoga topa, to u vojnim krugovima vlada jedno varvarsko raspoloženje da se najenergičnije satiru".

Istina se polako probija na videlo i "Radničke novine" 26. oktobra već imaju više obaveštenja i ogorčeno reaguju u kraćem članku "Jedna mrlja", iznoseći sledeće: U osvojenim predelima vrše se strahovite scene. To ne dopire u javnost, jer vojska je diktator i radi šta hoće, ne dopušta nikakvo pravo obaveštenje o stvarima i događajima. Ali zato arnautsko stanovništvo oseća preko svojih leđa izvanredno grozne udarce neoružanih lumpenskih bandi, koje su se odmetnule i od Vrhovne komande i bezobzirno zadovoljavaju svoje krvožedne i pljačkaške instinkte. To je moralo izazvati revolt i kod onih koji su ih uzimali pod svoju zaštitu, pa su stoga u Skoplju razoružani svi ti ostrvljeni i zločinački tipovi, koji su odigrali sjajno svoju ulogu po intencijama onih čija je reč na bojnopolju presudna".

Ali nisu, nažalost, svi razoružani i neće biti nikad...

Članak "Sram se širi" u broju od 6. novembra iste godine piše: "O svirepostima rata, koji je na jednog nemačkog korespondenta ostavio utisak klanja i o varvarstvima koja se vrše, počinje da piše evropska štampa. Ona je i do sada i inače imala u većini slučajeva rdavo mišljenje o Srbima. Sad ona iznosi nov materijal kojim predstavlja svetu zločine komita, čak i vojske prema Arnautima, zločine koji su se mogli i morali suzbiti. "Daily Chronicle" opširno opisuje šta se sve nije radilo prema njima. I ma koliko bili uvereni da u ratu ne može biti ništa drugo do grubosti i najužasnijih i najodvratnijih scena ostrnavljenih i zverski nastrojenih tipova, mi smo se i sa druge

druge strane na drugi način uverili da su se gazili svi obziri prema velikom broju ljudi u osvojenim oblastima, da je učinjen *sram* koji nas može koštati mnogo".

I tako se polako obelodanila istina o strahotama, koje vojska vrši u zauzetim krajevima. A ta istina potpuno demantuje "oslobodilačku" misiju srpske vojske o kojoj je tako patetično govorio kralj Petar I Karadorđević u svojoj ratnoj proklamaciji srpskom narodu, objavljenoj 17. septembra 1912. godine u kojoj stoji:

"Najnoviji događaji stavili su opet na dnevni red rešavanje sudbine Balkanskog Poluostrva, pa s tim i sudbinu Stare Srbije, te slavne ali tužne majke naše Kraljevine, gde je istorijsko jezgro srpske države starih kraljeva i careva, gde su slavne nemanjićske prestonice: novopazarski Ras, Priština, Skoplje, Prizren.

Došlo je dotle da već niko nije bio u Evropskoj Turskoj s tamošnjim stanjem zadovoljan. Dosadilo je i Srbima i Bugarima i Grcima i Arbanasima.

Ja sam zato u ime Božje naredio Mojoj junačkoj vojsci da pođe u sveti boj za slobodu.

Moja će vojska pored hrišćana zateći i Arbanase, krišćane i muslimane, s kojima naš narod živi zajedno već hiljadu i tri stotine godina, obično deleći s njima sreću i nesreću. Mi im svima nosimo slobodu, bratstvo, jednakost u svemu sa Srbima. Naša će Srbija i tamo doneti željeni mir i napredak, kao što je to donela srezovima, oslobođenim 1877/8 godine: u njima žive slobodni, napredni, svetsni, zadovoljni građani. Taj život ima da zasnujemo i na obalama Laba, Sitnice, Ibra, Drima, Vardara.¹⁰⁹

Između čekića i nakovnja

Istorija kaže, da je Srbija 1877/78 god. iz oslobođenih srezova na području Toplice, okoline Niša i Leskovca isterala Albance, koje je tamo zatekla.

O tome je pisao Dimitrije Tucović:

"Ali naskoro zatim Arbanasi su se našli između čekića i nakovnja, između Turaka, protiv čijeg su se jarma borili i balkanskih državica, koje su im nosile nov jaram. Srbija zlostavlja i progoni arbansko naselje iz četiri zadobivena okruga, Crna Gora nadire sa severa u srce severoarbanskih plemena".¹¹⁰

O tome je pisala čak i druga opoziciona građanska štampa u Srbiji. Naprimer u tadašnjem dnevniku "*Borba*", u čijem zaglavlju samo pie "list politički, ekonomni i književni" u nepotpisanom članku "*Mi i Arbanasi*" u broju od 10. maja 1912. godine (znači pre početka rata) autor kaže:

"U našim odnosima s Arbanasima mi činimo grube greške, koje

¹⁰⁹ "Politika", 18. septembar 1912.

¹¹⁰ Sabrana dela, knj. 8, str. 50.

nam se docnije strahovito svete. Najveća pogreška učinjena je odmah posle naših ratova za oslobođenje, kad smo proterali iz oslobođenih krajeva hiljadama Albanaca. Umesto da ih zadržimo na njihovim ognjištima, da im ulijemo i simpatiju i poverenje, da ih pridobijemo i privežemo za sebe, umesto da ih najzad zagrejemo zracima naše slobode, pripitomimo našom kulturom i da ih materijalno obezbedimo, a moralno uzdignemo, umesto da ih privežemo za skut zemlje u njihovoj novoj otadžbini, mi ih nasilno proterujemo. Ti Arbanasi, koji su trebali da budu naši sugrađani, koji su trebali da budi spona između nas i njihovih saplemenika u kosovskom vilajetu, postaju naši krvni neprijatelji. Mlada kneževina postala je mrska svim Arbanasima uopšte. Oni, koje smo izgnali iz Srbije, napuštaju svoja ognjišta sa srcem punim gneva, sa osvetom na usnama".

Uostalom, to je potvrdio i sam Vasa Čubrilović u svom "čuvenom" govoru u Srpskom kulturnom klubu u Beogradu 7. marta 1937. godine, kada je, govoreći o metodama koje treba primenjivati protiv Albanaca da se isele iz Jugoslavije, rekao i ovo:

"Ostaje još jedno sredstvo koje je Srbija vrlo praktički upotrebljavala posle 1878. godine - tajno paljenje sela i arnautskih četvrti po gradovima... (Mladina br. 49/1988, str. 3.)

Ali Petar Karadorđević i Nikola Pašić 1912. u ratnoj proklamaciji obećavaju tim istim Albancima, koji su nasilno proterani i sklonili se na Kosovo, "mir i napredak" koji su im doneli 1877/8 godine". (!)

Vasa Čubrilović i u svom radu "*Politički uzroci seoba na Balkanu od 1860. do 1880. godine*" piše o tom iseljavanju albanskog stanovništva, ali ga ovde naziva "dobrovoljnim", a svoju tvrdnju zasniva na knjizi "*Rat Srbije sa Turskom od 1877. do 1878.*", koju je 1879. godine izdala - Srpska vrhovna komanda (!)... Međutim, i pored te kategoričke tvrdnje akademika, podaci koje sam navodi u odeljku "*Raseljavanje muslimana iz novodobijenih oblasti u Srbiji 1877-1878. godine*" navode na sasvim drugi zaključak, potvrđujući istinitost onog što je pisao Tucović. Čubrilović kaže:

"Čišćenje oblasti oko Toplice i Kosanice od Arnauta 1877. i 1878. nije, možda, bilo vršeno... po planu odozgo...; to je bilo više nagonsko, u toku borbi i vojnih operacija, ali tim temeljnije. Da su se Arnauti iz ovih krajeva dobrovoljno iselili, a ne raseljeni namerno ili silom, vidi se najbolje iz operacija srpske vojske u ovim krajevima 1877. i 1878. g. Čim su prvi srpski odredi počeli prodirati prema Kuršumliji, Prokuplju i Leskovcu, našli su na gusta arnautska naselja, koja se nisu htela predavati. Glavnu borbu imaju Srbi s njima da vode. Valjalo je osvajati selo po selo. Arnauti su povlačili nejač prema jugu, sklanjali je u zbegove i nastavljali borbu. Kada bi se srpska vojska primakla i zbegovima, povlačili su se dolinama Južne Morave, Veternice, Medvede, Puste Reke i Labe dalje - Kosovu. Tako se postepenim nastupanjem srpskih četa čistila Toplica od Arnauta. Oni su napustili Kuršumliju još za prve borbe oko nje, u decembru 1877. Prokuplje je ispražnjeno bez boja. Neretko su

Arnauti, kao kod sela Krivače, pucali na srpske čete pri prolazu; onda su se morali slati odredi da očiste od njih selo. Timočki kor gazeći sredinom 'arnautluka' u Toplici prema Kosovu nailazio je na tako jak otpor domaćih Arnauta i s preda i iza leđa, da je morao po negde usporavati napredovanje da bi očistio od njih zaleđe. Neki su se Arnauti predali i vratili u sela iz Golak planine. Kragujevačka brigada je ostavila posade u selima Vlasi, Oštra Glava i Lalinci da ih čuvaju. Primljena je i predaja arnautskih seljaka na desnoj strani Morave oko Surdulice, Žitorade, Prekodolca, Lugojnice itd. Ispod Golak planine ostalo je nešto Arnauta i posle zaključenog mira.

Gradove Niš, Ak-Palanku, Pirot, Leskovac i Vranje napustilo je muslimansko stanovništvo velikim delom još tokom rata za vreme povlačenja turske vojske. Selilo se većinom u Staru Srbiju.

Kako su potiskivani u ratu 1877. i 1878. iz oblasti među Južnom Moravom i Kopaonikom, tako su se i naseljavali Arnauti odmah uz novu granicu Srbije. Poplavili su dolinu Laba i Kosovo, naročito oko Prištine, gde se uzmičući dolinom Medvede i nakupilo najviše izbeglica iz oblasti koje su Srbi bili osvojili. Po Cvijiću iselilo se tada iz Srbije oko 30.000 duša. Time je jako pojačano albansko stanovništvo na Kosovu...

Posle 1878. g. Srbija je morala da koloniše oblasti koje su Arnauti i Turci napustili. Granična sela prema Kosovu trebalo je što pre naseliti nacionalno sigurnim stanovništvom da bi se obezbedila granica prema Arnautima...

Proces iseljavanja zaostalih Turaka u gradovima i naseljavanje pustih arnautskih sela vršio se brže nego što se mislilo... Jedva je prošlo trideset godina, Toplica, ozloglašeni arnautluk 1877., daće Srbiji najbolji puk, drugi, za ratove 1912-1918.¹¹¹

Kako treba da se shvati to "dobrovoljno" iseljavanje, a ne "silom", kad se neposredno iza toga ono opisuje izrazima: "čišćenje oblasti", "predavati se", "borba", "osvajati", "zbegovi", "nejač", "jak otpor" itd.?

U istom radu Čubrilović navodi:

"... Od naročite je etnografske i političke važnosti iseljavanje Arnauta iz Toplice i Kosenice. Od XVII veka naovamo, naročito od seobe Srba pod Arsenijem Čarnojevićem, spuštaju se postepeno albanski brđani sa svojih dolina u plodne kotline Metohije i Kosova i nadirući severu šire se prema Zapadnoj i Južnoj Moravi; preko Šarplanine spuštaju se Pologu, a odatle Vardaru. Tako se do XIX veka stvorio albanski klin, koji se oslanjajući se na svoje etnografsko zaleđe, duboko zabio u naše zemlje, dopro do kapije samog Niša i razdvojio naše severne zemlje od južnih. Ovaj albanski klin... je bio ona prečaga, koja je tokom celog XIX veka smetala Srbiji i Crnoj Gori da razviju onako jaku akciju u južnoj Srbiji kako su želele".

Prema uvaženom akademiku *neki narodi imaju pravo na seobu i stalno nastanjivanje u novim krajevima, bez ičijeg prava da ih neko,*

¹¹¹ Vasa Čubrilović, Odabrani istorijski radovi, str. 540-543., Beograd, 1983., "Narodna knjiga".

prema potrebama svoje politike, odatle tera posle nekoliko vekova, a neki narodi nemaju to pravo, pa s punim pravom neko može da ih proganja sa njihovih ognjišta.

I dok Vrhovna komanda srpske vojske i akademik, na osnovu njenog videnja "dobrovoljnog" iseljavanja albanskog stanovništva iz krajeva koje je srpska vojska zauzela u ratu sa Turskom 1877-1878., tvrde jedno, sasvim suprotno piše 1897. godina jedan, videćemo, pouzdan svedok.

U svojoj knjižici "*O Arnautima*" on, savremenik i očevidac svega što se desilo i dešava, ostavlja zabeleženo za istoriju:

"Fakt je da smo mi sami posle poslednjeg srpsko-turskog rata od njih stvorili sebi ljute krvnike i osvete." (str.102.)

"...Arnauti koji su se iselili sa svojih baština iz naše strane i otišli u Tursku (misli na Kosovo, koje je još bilo pod Turskom)... prelaz najviše zbog toga da se svete, ubijajući one, koji sada žive u njihovim kućama ili na njihovom zemljištu.

Isti su Arnauti naseljeni na samoj granici... Usljed toga Arnautin vidi odatle svaki pokret onoga, što mu na imanju sedi i, naravna stvar, da s u njemu raspaljuje plamen osvete protiv onoga, koji mu je isto pritiskao. Kada se dakle uzme u obzir ta okolnost... onda čovek njihov postupak ne može strogo ni osuditi". (str. 88-89.)

"Oni nas mrze kao otmičare njihovog imanja, kuće - otadžbine". (str. 102.)

O svojoj knjižici i sebi saopštava nam:

"Napisao sam onako kako sam ja taj narod ličnim iskustvom upoznao, za vreme moje dugogodišnje službe kao komandir pogranične straže na granici prema Arnautima".

A njegovo lično iskustvo je:

"Oni su vrlo karakterni ljudi, moralniji i verniji prijatelji nego najkultivniji Evropljanin."

Bio je to *Aleksa D. Bogosavljević*. Na naslovnoj strani ispod svog imena stavio je - "*kraljevski srpski žandarmski oficir kavaljer carskog ruskog krsta sv. Georgija i dr. i dr.*"

Njegova knjižica štampana je u Nišu, 1897. godine.

Kao vrhovni pastir zemlje srpske blagosiljam

A kakav je bio stav *Srpske pravoslavne crkve* prema tom "novosvajačkom" pohodu, kako ga je nazivao Dimitrije Tucović i prema zlodelim srpske "soldateske", kako je on nazivao vojsku svoje zemlje u tom ratu?

U časopisu "*Vesnik Srpske Crkve*" - Organu svešteničkog udruženja, u trobroju oktobar-novembar-decembar 1912. godine objavljena je posle kraljeve proklamacije i "*Beseda na dan objave rata*", za koju

piše u podnaslovu "govorio u Sabornoj Beogradskoj crkvi *Gospodin Mitropolit Dimitrije*". Mitropolit potpuno podržava svoga kralja, ali su njegovi ratni ciljevi čak dublji i širi od proklamacije. On kaže između ostalog: "Idemo slavnom Kosovu, veličanstvenim Dečanima, divnom Skoplju, da potražimo sjajni presto silnoga Dušana. Idemo Prilipu.

Naši su dični vitezovi već otišli. A ja ih sve kao vrhovni pastir i duhovni otac zemlje srpske blagosiljam".¹¹²

Takvom borbenošću prožeti su svi članci u tom glasilu sveštenstva. Svuda se veličaju uspesi srpske vojske i ističe veliki udeo u tome onog duha, koji je toj vojsci, kako kaže "*Vesnik*" ulila crkva. O zlođelima ni reči. Naprotiv...

Članak "*Crkva u službi otadžbine*" kaže: "Srpsku pravoslavnu crkvu obuzela je neka osobita radost od dana kada se je započeo boj, koji objavljuje vaskrsnuće petvekovnog roblja.

Crkva naša i sveštenstvo mogu danas reći da svaki živi u Kraljevini Srbiji s idealnom predanošću vrši svoju dužnost onako, kako je srpska crkva učila i vaspitala srpski narod i spremila ga za ove svete dane. No nije Srbin milostiv samo prema Srbima; on je milostiv, on svoju ljubav pokazuje i prema neprijatelju. Dokaz: Srpski narod unosi mir i utvrđuje pravdu, zaštićuje svačija prava u zemljama koje je osvojio; u bolnicama ranjeni neprijateljski vojnici neguju se u svemu kao i srpski ranjenici; slobodu, koju naš narod ceni više svega, pronosi i dalje svima: pravoslavcima, katolicima i muslimanima".¹¹³

Ističu se i veličaju i podvizi sveštenika, koji su se i sa oružjem u ruci borili:

"Srpsko sveštenstvo odužilo se i crkvi i narodu, jer pored pozvanih od vojne vlasti i pored vršenja svoje svešteničke dužnosti u ratu, bilo je sveštenika koji su sami dobrovoljno išli u boj, svojim prisustvom hrabрили svoju braću, a svojim požrtvovanjem izazivali divljenje prisutnih u borbi i hvalu od pretpostavljenih vojnih vlasti".¹¹⁴

U tom trobroju lista objavljena je i "*Beseda vojnicima 10 puka*", koju je "govorio Jovan Jevtić, sveštenik X puka na Kosovu 9. oktobra". Obračajući se vojnicima on ih nadahnjuje:

"Ispunjavamo zavet naših predaka i radimo na ostvarenju. Poletimo smelo kao orlovi, jer je na našoj strani Bog i pravda njegova".¹¹⁵

Ko je taj ratoborni pastir Božji saznajemo detaljnije iz članka "*Voj-ska je pošla u boj s blagoslovom crkve*", gde se daju ovi podaci:

"Oko 100 sveštenika je ostavilo svoje domove i zajedno sa svojom pastvom otišlo u rat. Oni su svi raspoređeni po divizijama i pukovima, s njima se kreću i žive životom pravih vojnika. Jedan od naše

¹¹² "Vesnik Srpske Crkve", oktobar-novembar-decembar 1912, str. 982.

¹¹³ Isto, str. 1014.

¹¹⁴ Isto, januar-februar 1913, str. 75..

¹¹⁵ Isto, oktobar-novembar-decembar 1912, str. 987.

u Hristu braće, sveštenik Jovan Jevtić, paroh kalanjevački, dopao je i rana u ovom ratu, u ljutom okršaju sa ljumljanskim Arnautima".¹¹⁶

U ljutom okršaju sa ljumljanskim Arnautima... U svom članku "Pokolj u Ljumi"¹¹⁷ Tucović navodi, užasnut, da je za dva sata ubijeno 500 žena, dece, staraca...

Članak nastavlja:

"No sem ovih imamo još sveštenika, koji su kao vođe dobrovoljaca (oni su ih sami skupljali) često pak kao i obični vojnici u četama drugih vođa, podigli visoko zastavu oslobođenja i jurnuli kao pravi lavovi u ljuti boj. Tako poima naše sveštenstvo svoju dužnost i tako je vrši. Tako je naša crkva vaspitala narod srpski i tako ga upućuje".¹¹⁸

Je li neki od tih stotinu divizijskih i pukovskih sveštenika ustao protiv zločina prema albanskom stanovništvu, kao što je to uradio Tucović, rezervni oficir te iste vojske na tom istom bojištu? U crkvenoj štampi nema o tome ni traga.

O četnicima ili komitama Tucović je pisao s najdubljim gnušanjem. O njima je objavljen u "*Radničkim novinama*" i članak, koji pod naslovom "*Stara rana*" protestuje:

"Da o ovome pišemo nagnalo nas je staro zlo, stara rana: komitluk.

Celokupno javno mnjenje i mnogi komandanti regularne vojske osudili su ustanovu komitskih četa.

Sa mnogim pokvarenim i zločinačkim tipovima koji su bežali ispod komande regularnih trupa da bi mogli slobodno žariti i paliti, komitske čete su nanele mnogo zla stanovništvu novih krajeva, a grdne sramote srpskome narodu.

U te čete se uvukla masa najsumnjivijih tipova.

Oni prisvajaju sebi vlast da seju smrt nemilice i nad nevinima. Pitanje ne samo o svojini, već o parčetu leba, nasušnoj potrebi neke sirote porodice za njih ne postoji".¹¹⁹

Kakav je moral tih komita ili četnika najbolje ilustruju sledeći redovi navedenog članka, gde se govori o njihovom ponašanju i prema svom sopstvenom srpskom stanovništvu za vreme I svetskog rata: "I stara pesma iz prošlih ratova ponovila se i ovog rata. Beograd na primer, morao je da se brani od njihovog besa posle izlaska naše vojske iz varoši. Krajnje je vreme ne samo da se ukinu komitske čete, već je sramota i greh što su one i ovog rata postojale".¹²⁰

Međutim, "*Vesnik Srpske Crkve*" ima o komitama-četnicima sasvim drugo, vrlo pozitivno mišljenje.

¹¹⁶ Isto, str. 1017

¹¹⁷ Sabrana dela, knj. 7, str. 158.

¹¹⁸ "Vesnik Srpske Crkve", okt.-nov.-dec. 1912, str. 1017.

¹¹⁹ "Radničke novine", 29. decembar 1914

¹²⁰ "Radničke novine", 29. decembar 1914

Članak "O narodnom proročanstvu" veliča pobeđu kod Kumanova:

"Je li moguće da se je među srpskim kćerima našlo amazonki, koje su se borile naporedo sa svojom braćom četnicima? Je li moguće da su naši studenti i doktori vojevali po Kosovu i Karadagu i po poljima Makedonije kao neustrašivi četnici?"¹²¹

Sveštenik Panta Dragojević, paroh barički, u svom članku "Sveštenstvo u službi Otadžbine" s ponosom ističe:

"Objava rata za oslobođenje bila je oduševljeno prihvaćena, ali nama se čini da ni jedan red ljudi nije tako prihvatio oduševljeno svetu stvar oslobođenja, kao što su to uradili srpski sveštenici. Pohitali su sa krstom u ruci da se stave na čelo hrabre srpske vojske, da je svojim govorima što više oduševu.

Mnogi od sveštenika upisivali su se u dobrovoljce i komite i sa krstom i oružjem u ruci ništiše divlje azijate. Novine su pune izveštaja o hrabrom držanju pojedinih sveštenika u ovom ratu".¹²²

U to isto vreme "Radničke novine" su u rubrici "Sa ratišta" objavile dopis pod naslovom "Neka žene pročitaju!"

"Jedan radnik je pisao sa bojišta pismo svojoj ženi i deci pa između ostaloga i ovo im saopštava: 'Rat je muka i nevolja. Za nas je zlo i nesreća, ali što pate turske familije to je strašno! To je užasno! Beže jadne familije po 5, 6 i 10 dana, pa kad polovina izumre od studij, gladi i umora, naša ih vojska stigne i stane ih vraćati. Po putevima pomrle žene, deca i ljudi, naročito jadne žene i deca. Žalosno je videti mnoge žene zajedno s decom u naručju kako su pomrle. Tri dana i tri noći je padala kiša, a ovi begunci su i dan i noć išli goli, bos, gladni i umorni, pa gde je koga umor savladao - tu je mrtav ostao. A koji su ostali živi - oni zapomažu i plaču, tražeći hleba, ali im ne daju".¹²³

Da se podsetimo - Tucović odaje priznanje turskoj vojsci u Balkanskim ratovima, *jer nije dirala neboračko stanovništvo...* Hrišćanska srpska vojska je drugo radila... Njen borbeni "moral" podizali su i neki duhovni pastiri.

Naprimera članak "Kosovo se svetl" vojuje:

"Crkveni pastiri, srpsko sveštenstvo i treba i hoće da prednjači. A to se vidi i po mnogobrojnim odzivima njegovim, stupajući u redove ratne legije smrti.

Na posao, pastiri, prednjačite svome osvetoljubivome stadu!"¹²⁴ Tako u listu "Večernje novosti" piše nepoznatl sveštenik.

A "sveštenik M. J. Put." iz Beograda (tako se potpisao), u istim novinama oduševljeno poziva svoju pastvu:

"Sveti rat za oslobođenje zarobljene naše braće oglašen je.

¹²¹ "Vesnik Srpske Crkve", okt.-nov.-dec. 1912, str. 841

¹²² Isto, mart-april 1913, str. 255.

¹²³ "Radničke novine", 18. decembar 1912.

¹²⁴ "Večernje novosti", 18. decembar 1912.

Sada se stvara nova i lepša istorija srpskoga plemena. Obnavlja se Dušanova carevina. Sveta je ovo borba. Pravedan je ovo rat i Bog će nam pomoći.

Bog je s nama. Smrt bezbožnim varvarima".¹²⁵

Kakvo su pogubno dejstvo imali takvi i slični pozivi pojedinih sveštenika najbolje pokazuje i nastavak pisma onog radnika o patnjama turskih izbeglica:

"Tada ih dokopaju komite, koji su kao zverovi pogani, pa ih muče strašnim mukama. Jedan drži pušku i nož na njoj, drugi gurne Turčina na nož, onaj ga nabode nožem i odbaci, a drugi ga opet na nož gura; tako ga po deset dvadeset puta bacaju noževima, dok ne umre. Grozota je gledati... Kakva su srca u ovih ljudi - ne znam".¹²⁶

Redakcija lista "*Radničke novine*" dodaje na kraju članka: "A šta su te jadne žene krive, šta deca njihova, ti mali nevini krasni anđelčići? Recite odgovorite - o vi, majke! Recite i sudite ratu, koji satire muževe, braću, dragane, sestre i decu!"¹²⁷

U štampi srpske pravoslavne crkve iz tog vremena takvi se slučajevi ni ne pominju.

Ali zato u dvobroju januar-februar 1913. godine "*Vesnik Srpske Crkve*" ponosno konstatuje: "Da napomenemo i ovo. Za zlo koje nam Turci činiše mi im vraćamo koliko se više može dobrim".¹²⁸

Najplemenitiji pobedilac prema pobedenima

O stanju u "oslobodenim" krajevima može da se stvori približna stvarna slika iz vesti, objavljene u "*Radničkim novinama*" 14. decembra 1912. godine pod naslovom "*Režim izuzetnih zakona*", gde stoji između ostaloga:

"Šta se svetu u osvojenim predelima sprema? Spremaju se izuzetni zakoni, kakve osvajači propisuju *pokorenima*, pobedenima.

Prvo je jedan poslanik u nizu članaka izjavio: svetu u zavojevanim krajevima ne sme se dati ni opštinska samouprava, ni pravo glasa, za dugo vremena treba tamo zadržati vojni sistem i *vojna sudenja*, puškom i topom naučiti taj 'divlji narod' životu u jednoj 'modernoj' državi - pa je onda u nizu notica preko prljave štampe beogradska vlada pustila: da se za 'nove krajeve' izrađuju neki '*specijalni*', to će reći izuzetni zakoni.

Ako upitate: zašto tako? onda će se dobiti odgovor: taj narod još nije zreo da se o svom dobru i o svojoj upravi pobrine!

Tim oni misle da krunišu - 'oslobodilački rat'!"

¹²⁵ Isto, "Prva molitva za pobjedu", 15. oktobar 1912.

¹²⁶ "Radničke novine", 18. decembar 1912

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ "Vesnik Srpske Crkve", jan.-febr. 1913, str. 119, "Zvona za crkve u novooslobodenim krajevima".

Slično piše i u vesti "Sasvim - demokratski": "Jedan od vrlo uglednih prvaka samostalske partije, gosp. Mihailo Radivojević, pod svojim punim potpisom je još pre mesec dana štampao niz članaka o uredjenju zavojevanih krajeva i u njima dao 'demokratsku deklaraciju' svoje partije. On veli: 'Arnauete treba brzim i energičnim merama uveriti da ne mogu živeti kao pod Turcima. Vlasti moraju upotrebiti svu snagu da ih uvere, da Srbija oće od toga divljačkoga plemena da stvori kulturni i radan narod, jer se u kulturnim zemljama XX veka divljaci ne trpe.

Istina o zločinima srpske vojske prema albanskom stanovništvu prodrila je i u inostranstvo, o čemu u vesti "Zategnutost sve veća" stoji:

"Sad dolazi još i afera sa postupcima srpske vojske prema Arnautima, o čemu nadugačko i naširoko pišu nemački listovi. Mi ne verujemo da se je moglo u izbezumljenosti otići tako daleko da se učini ono što bruji kroz evropske listove, što može da kompromituje i pogorša naš položaj. Ako se pak to utvrdi, onda eto casus belli - povod ratu ili jednoga strahovitoga blamaža, koji za sobom povlači poraz težnji i nada kojima je svet oduševljavao toliko vremena".

Tako piše u "Radničkim novinama" 9. novembra 1912. godine, kad se vesti iz osvojenih krajeva i sa bojišta još teško probijaju do njih, zbog cenzure.

Čak i iz zvaničnog saopštenja srpskog Presbira može da se nasluti šta se događa u "oslobođenim" krajevima, kojim je kraljeva ratna proklamacija obećala "slobodu, bratstvo, jednakost u svemu sa Srbima". Izveštaj Presbira od 16. oktobra iz Prištine glasi: "Svuda na osvojenoj teritoriji živo se radi na uvođenju administrativne uprave. Sve naredbe su u duhu proklamacije komandanta treće armije, koja se završava ovim rečima: 'Mi nosimo u jednoj ruci pravdu, istinu, poštenje i čast, a u drugoj barut i olovo.'"

Međutim, rektor Bogoslovije Sv. Save, protojerej S. M. Veselinović ima svoje, sasvim drugačije, viđenje stanja u okupiranim oblastima. U svojoj propovedi u beogradskoj Sabornoj crkvi on je 16. decembra 1912. godine ovako obavestio svoje vernike o situaciji:

"Ustao je Bog u ove dane da pohodi svoj narod i da osveti krv nevinih stradalnika.

Pod svežim ratnim utiscima, obasuti masom izveštaja o uzoritosti i vojske i oružja, mi nismo pomišljali na svoga moćnoga saveznika.

Prvi je momenat ovog čuda 17. septembar, značajan za istoriju i religiju jednako.

Nebesnom desnicom vođeni Srbi, udoše u rat. I gle taj rat bi srećan kao svadbeni put, kao triumfalni marš kroz Balkan.

Vidimo: do juče malu, prezrenu u očima silnih Otadžbinu našu. Danas ona stoji kao najuzoritiji primer, kao vrhovni ugled i viteštva i rata, kao najplemenitiji pobedilac prema pobedenima. Jedini po-

bedilac koji ne meće mač svoj na kantar sa uzvikom: Teško pobedenome! Bez pretenzija na nezauzeto, ona traži mir, kako bi pod pokrovom pravde svaki državljanin Srbije boravio u mirnom stanju. S velikom i neobičnom radošću gledamo mi danas venac naše ratne slave, našeg pobjednog ponosa, venac kojim moćni saveznik naš Bog uvenčava danas narod Srpski. Amin".¹²⁹

Taj "svadbeni put", "triumfalni marš kroz Balkan" Dimitrije Tucović je 22. oktobra 1913. godine u svojim "*Radničkim novinama*" nazvao "sistem istrebljenja jednoga celoga naroda"...

Srbija samo ratuje

U članku "*Igra s vatrom*" list "*Radničke novine*" dve nedelje posle kraljeve ratne proklamacije i otpočinjanja rata napadom Srbije, u broju od 1. oktobra 1912. godine, konstatuje:

"Kad čovek proučava istoriju balkanskih država njega moraju da zaprepaste nesaglasnosti i protivrečnosti njihove spoljne politike. Možda bi čak tačnije bilo reći da one te politike i nemaju, toliko je ona nestalna i malo u vezi sa trajnim i životnim interesima naroda".

A "*Vesnik Srpske Crkve*" u članku "*Crkva u Kraljevini Srbiji 1912. godine*", dajući bezrezervnu podršku politici Nikole Pašića i Petra I Karadorđevića, s ponosom konstatuje:

"Pisati o crkvenom životu nemoguće je, a da se ne govori o društvenom i državnom životu. Ovo je jasno za svakoga koji ma i površno poznaje srpsku crkvu, jer se ona uživila sa državom. 1912. god. biće najznatnija, najdražija i najvažnija za srpski narod, državu i crkvu. Ona je donela slobodu, posle više od 500 godina porobljenom srpskom narodu, od koga su azijski varvari i besni Arnauti načinili ogromnu ljudsku klanicu.

1912. godine srpska vojska je krvlju i skupim žrtvama ispisala besmrtnu listovu istorije. 1912. godine blagodaću S. Duha stvoren je savez balkanskih država i sa verom u pomoć Božju za pravednu stvar poletele su u sveti rat".¹³⁰

Ali srpski socijaldemokrati imali su o tom "svetom" ratu drugo mišljenje. Pravilno ocenjujući da vlade i dinastije, koje se smenjuju u Srbiji, uopšte ne vode računa o dobrobiti naroda, "*Radničke novine*" u broju od 29. septembra 1912. god. optužuju odgovorne u zemlji što su opet otpočele svojim napadom novi rat i u članku "*Četvrti rat*" pišu:

"Za 37 godina doživismo i četvrti rat!

Mnogo i premnogo... Umesto tolikih ratova koji su je samo iznurivali i upropaščivali, koji su joj privredni razvitak sputavali i koji su joj stanovništvo satirali, a moć crpili velikim izdacima na vojsku i ratne ciljeve, Srbija je mogla u svojoj nacionalnoj stvari najviše doprineti

¹²⁹ "*Vesnik Srpske Crkve*", jan.-feb. 1913, str. 89.

¹³⁰ Isto, str. 73 i 75.

da je snage svoje upotrebila na svoje svekoliko jačanje, naročito na svoje privredno razvijanje i snaženje.

Sa jakom i razvijenom privredom, sa podignutom kulturom, sa demokratskim političkim uređenjem Srbija bi značila za Balkan i bila privlačna ne samo za Srbe, već i za druge narode i narodiće, koje bi ona, svojom snagom i svojim uređenjem, podsticala na pregnuća radi oslobođenja i radi stvaranja jedne pune balkanske zajednice, koja je i Srbiji i njima jedina garancija opstanka i razvitka.

Ne! Srbija je samo ratovala i samo ratuje, te tako sebe iznurava i upropašćuje s jedne strane, a s druge strane ometa da na Balkanu sazru uslovi za njegovo oslobođenje i preuređenje.

I ona to sve čini kao tudi satrap, po naredbama *tudim* i za interes *tudi*.

Prvi rat 1875. vođen je po naredbi Rusije. Izgovor upravljača Srbije da su išli da oslobađaju hrišćane od turskog nasilja ne može biti ozbiljan u očima ozbiljnih ljudi.

U rat 1877. god. Srbija je opet ušla po naredbi Rusije.

U rat 1885. god. Srbija je opet uletela podsticanjem Rusije i Austrije.

I u ovaj četvrti ona ulazi takođe po *tudim* inspiracijama i poslužiće *tudim* interesima.

Ima li se pameti kad se takva politika vodi? Kao da nam bogatstva izviru iz zemlje i valjaju se Savom i Dunavom da ih možemo proćerdavati u krvavim avanturama".

A prve posledice tog "svetog" rata narodne mase osetile su već prvih dana. O tome u istom listu govori, istog dana, i članak pod naslovom "*Patriotizam bogataša*" koji razotkriva istinu:

"Od kako je objavljena mobilizacija svi trgovci basnoslovno su popeli cene artikluma. Mesari, hlebari, prodavci životnih namirnica smesta su podigli cene. Siroti službenici u državnim nadležstvima na ratne ciljeve silom ili milom odvajaju po pola mesečne plate, a bogataši ne daju ništa!"¹³¹

Ali pravoslavni sveštenici u svom listu daju drugo viđenje rata: "Bog je umudrio balkanske hrišćane te stupiše u savez", kako piše "*Vesnik Srpske Crkve*" u članku "*Rat za mir*".¹³²

Nova velika Srbija

Garnizonski sveštenik Sava Božić ispratio je II konjički puk iz Kraljeva u rat svojom besedom, koju su 8. oktobra donele "*Večernje novosti*" i u kojoj između ostaloga, ovim rečima slika vojnicima svetlu budućnost:

¹³¹ "Radničke novine", 29. septembar 1912

¹³² "Vesnik Srpske Crkve", jan.-feb. 1913. str. 9

"Sve četiri pravoslavne Hrišćanske države na Balkanu boriće se zajedno; udružena Hrišćanska vojska u ime Boga ubrzo (će) pobjedu održati i podeliti Tursku carevinu.

Junaci!

Složni pobićete neprijatelja, a u Prizrenu, Dušanovoj prestonici, obnoviti i Presto Nove Velike Srbije!"

Predsjednik srpske vlade Nikola Pašić je u intervjuu londonskom listu "Tajms" novembra 1912. godine označio kako on vidi granice te Nove Velike Srbije. List "Večernje novosti" doneo je 15. novembra 1912. godine kratku vest o tome pod naslovom "Šta traži Srbija?" u kojoj stoji: "Predsjednik srpske vlade Pašić izneo je u Tajmsu zahtevе Kraljevine Srbije. Srbija traži primorje od Lješa do Drača sa zaleđinom do Đakovice i od Đakovice do Ohridskog jezera".

Sveštenik Svetozar P. Ivošević u svojoj "Besedi za pobjedu srpske vojske" potvrđuje opravdanost "zavojevačkog" pohoda, kako ga je nazivao Tucović, i kaže: "Mnogima od vas su u sveti boj za oslobođenje srpstva otišli sinovi, braća muževi.

Otišli su da uzmu ne tuđe, već svoje".¹³³

I članak "Rat za mir" konstatuje u "Vesniku" posle završetka rata: "Srpski narod je povratio junački što je srpsko bilo na jugu od Kraljevine Srbije".¹³⁴

A sveštenik I. M. Kojić u svojoj "Propovedi na Sretenje" pitanjem daje potvrđan odgovor: "Zar se u ovome znamenitom dobu stvaranja Velike Srbije ne ispoljava staranje Božje o nama?"¹³⁵

Međutim, crkva svoju viziju Velike Srbije proširuje i preko granica koje želi Pašić. Zato taj I. M. Kojić objašnjava pastvi da treba da se sprema za dalje ratovanje: "I već više nije daleko dan kada će i celom Srpstvu veselo granuti davno željeno srpsko ljupko proleće."¹³⁶ Te iste 1913. godine i "Vesnikov" članak "Rat za mir" priprema narod za taj cilj: "Bog mira i pravde pomoći će nam, blagosloviće desnice naše, kad budu podigle mač pravde".¹³⁷

Sveštenik Ljubomir St. Mitrović u svojoj besedi u Voznesenskoj crkvi u Beogradu precizira koja su to područja koja treba dalje oslobadati: "Ne uznemirujte se viteške duše palih heroja - govori Bog; eto, poslaću anđela da grančicom mira sa vašom osvećenom krvlju pokropi još jednom nepobeđivu zastavu vašeg naroda, koja se veličanstveno pronese od Jadrana do Jedrena, od Vidina do Lerina; ona se ima još pronositi kroz Herceg-Bosnu, Dalmaciju i Istru, Banat, Bačku i Srem, Hrvatsku i Slavoniju".¹³⁸

Protojerej Mih. I. Popović održao je 22. marta 1912 godine govor srpskoj vojsci na Jedrenu. I on nadahnjuje vojsku i narod na nove

¹³³ Isto, okt.-nov.-dec. 1912, str. 988.

¹³⁴ Isto, jan.-feb. 1913, str. 9.

¹³⁵ Isto, str. 92.

¹³⁶ Isto.

¹³⁷ Isto, str. 9.

¹³⁸ Isto, jul-avgust 1913, str. 481.

"podvige" i kaže: "Junaci! Evo nas na krvavom jedrenskom razbojištu. Za srpski narod ovo je sveta zemlja.

Ustanite iz grobova junaci ...

Otvorite vaše duhovne oči i pogledajte kako se ponosno srpska trobojka sa belim orlom vije na obalama tri mora, koja zapljuskuju balkansko poluostrvo;

Otvorite vaše duhovne uši i slušajte: slušajte zvuke truba i doboša i patriotske pesme naše junačke vojske od Bosne ponosne do blizu Soluna, od Timoka do Jadrana.

Svete seni srpskih vitezova, lebdite nad srpskim narodom i upućujte ga da dovrši sveto delo oslobođenja i ujedinjenja celokupnog Srpstva.

Za vreme Cara Dušana srpski narod bio je na vrhuncu svoje slave i veličine.

Na poziv Oca obnovljene Velike Srbije Kralja Petra I oko 300.000 junačkih Srba ušli (su) u stare srpske zemlje i oslobodili porobljenu braću svoju.

Vojsko, uzdanico Srpstva! Srpski narod nije još dovršio svoje ujedinjenje. Braća naša u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Sremu, Bačkoj i Banatu još robuju.

Treba nam se spremati - oduševljavati za nove napore.

Duh slavno izginulih neka kao anđeo hranitelj lebdi nad velikom Srbijom".¹³⁹

Tog protojereja uputio je na Jedrene srpski Mitropolit kao svog izaslanika. O tome, kao i o celoj svečanosti, kazuje članak "Spomenik pod Jedrenom" objavljen u svešteničkom listu: "Odmah po padu Jedrena komandant II srpske armije general St. Stepanović obratio se telegramom Njegovom Visokopreosveštenstvu Gospodinu Mitropolitu i molio da pošalje dva sveštena lica, koja će činodestvovati pri osvećenju mesta, na kome će se podići spomenik izginulim i umrlim srpskim vojnicima pod Jedrenom.

Gospodin Mitropolit odazvao se ovoj molbi i izaslao protojereja Mih. I. Popovića, predsednika beogradskog duhovnog suda i sveštenika Gavriila Miloševića, člana istog suda.

Posle parastosa protojerej g. Popović izgovorio je dirljivu reč u slavu i čast palih boraca i srpske armije".¹⁴⁰

Deca umiru od gladi i zime

Da, srpska vojska pod komandom Stepe Stepanovića došla je zajedno sa bugarskom vojskom do Jedrena, goneći Turke. Ali ne samo vojsku. Tucović je opisao užasna stradanja i smrt mase neboračkog

¹³⁹ Isto, maj-juni 1913 str. 379.

¹⁴⁰ Isto, mart-april 1913, str. 274.

albanskog stanovništva kod Skoplja i Skadra, koje je gonila srpska vojska. Strahovitim patnjama bilo je izloženo i tursko stanovništvo od strane sve tri hrišćanske vojske - srpske, grčke i bugarske.

Samo nijedna, izgleda, od tri pravoslavne crkve nije to znala. Crkvena štampa ne pominje uopšte te jezovite događaje, sveštenici-ratnici, koji su bili očevici, čute, kao što o tome čuti i spomenuti protojerej Popović, koji je stigao čak do Jedrena, i očigledno nigde nije primetio ono o čemu pišu i strane novine i "Radničke novine".

U socijaldemokratskim novinama izašla je 25. decembra 1912. godine vest u rubrici "Sa ratišta" pod naslovom "Očaj i užas..." koja obaveštava čitaoca:

"Specijalni korespondent 'Ruskoga slova' iz Soluna opisujući položaj begunaca, veli: 'Satrveni i izgladneli oni blude svim putevima na sever, istok i zapad. Deca umiru od gladi i zlme, odrasli padaju u bedi. Treba videti te gomile izgubljenih ljudi, lišenih krova i hrane da bi se pojmla sav užas rata.'"¹⁴¹

U istoj rubrici istog dana objavljeno je i sledeće pod naslovom "Da se ne ponovi pogreška": "Putujući po krajevima na kojima su operisale vojske srpska, bugarska i grčka, g. Jovan Kovačević, jedan nacionalni romantik, nagledao se mnogo čuda i zgrozio se nad onim što je video. Došao je u Narodni Dom i rekao nam: 'Ja sam grešio kad sam držao da vi socijaliste, pregonite u oceni buržoaske nacionalne politike - kad je svodite na stepen grubog zadovoljavanja interesa. Sad sam imao prilike uveriti se da imate pravo. Ono što čine naši još i bože pomozite, ma da su se i oni pretvorili u obične za-vojevače, ali ono što čine Grci i Bugari - e, to je, ljudi, strašno preko svake mere: ni žene, ni deca se ne štede! Kad sam jednom bugarskom oficiru potresen jadom i čemerom žena i dece primetio da ovaj gamež nije ništa kriv i da ga treba uzeti u zaštitu i pomoći ga, on se osmehnulo i rekao: 'Rusi su nam natovarili jedan teret 1878. godine time, što su ostavili mnogobrojno tursko stanovništvo u našim granicama; mi tu pogrešku sada nećemo ponoviti!'"¹⁴²

Redakcija "Radničkih novina" dodaje: "E, sad razumemo što je Balkan postao klanica ne samo ljudi, već i žena i dece!"

Ali hrišćansko sveštenstvo savezničkih balkanskih država ima svoje videnje tog rata. U "Vesniku Srpske Crkve" u dvobroju januar-februar 1913. godine pod naslovom "Proslava hrišćanskih i srpskih praznika" stoji:

"U proslavi Sv. Save učestvovali su vidni grčki arhijereji u Draču i Bitolju. Visokopreosvećeni Mitropolit Hrisostom izgovorio je ovu propoved:

'Neka je slava Bogu što se smilovao da na uzvišene kraljeve balkanskih država i visoke ministre pusti dah ljubavi i saveza, koji je oživeo staru veličinu hrišćanstva. Uskrsnuće te ideje porodilo je ovu svetu borbu. Hrabrost što su pokazali ratnici na Kumanovu, Babuni,

¹⁴¹ "Radničke novine", 25. decembar 1912.

¹⁴² Isto.

Crni, Meluni, Lile Burgasu i Skadru izazvali su narodni ideali".¹⁴³

Nesrećno neboračko stanovništvo, žene i decu, koji u masama umiru svuda, bežeći pred vojskama tih "uzvišenih kraljeva" ne vide ni vojni sveštenici u jedinicama ni mitropoliti.

Ali ih dopisnici stranih listova vide. I užasavaju se. U "Radničkim novinama" objavljen je ovaj izveštaj:

"Jedan strani korespondent opisao je nedavno svoj put od Kir-Kilisa do Jedrena i natrag posle bitke kod Kir-Kilisa: 'Svuda smo oko sebe videli najveće užase. Opustela sela sa pogorelim i porušenim kućama. Otišli smo da vidimo jedno obližnje selo. Na putu smo susreli poviše turskih begunaca. Starci, deca, zbunjene žene, sve natovareno kućevnim stvarima. Ova jadna, od gladi i bolesti polusatrvarena stvorenja, bežala su ni sama ne znajući kuda, nesvesno gonjena idejom da ne padnu u ruke neprijateljskim trupama".¹⁴⁴

I još jedan opis užasnih stradanja nedužnog neboračkog stanovništva - "Grozna smrt" - objavljen je u "Radničkim novinama" u broju od 9. novembra 1912. godine:

"Engleski publicista Alen Olster: 'Ove zime će Evropa videti jednu naciju u naručju smrti od gladi. Iza scena na ratnoj pozornici, koje kulturnom čoveku lede krv, odigrava se nezapamćena tragedija pred zidovima Carigrada, tragedija, u kojoj očajanje i neizmerna beda *nevinih* stanovnika pružaju sliku najvećih užasa. Masa od preko milion stanovnika napušta svoja ognjišta i gladna i satrvarena pustošima rata beži ispred vojske ka Carigradu'.

Prolazeći kroz sela posle bitke kod Lile Burgasa Olster veli: 'Tek sad počinjem osećati da je tragedija ove zemlje neiskazano veća i teža od tragedije vojske. Kuda god sam prošao video sam prazne kolibe i napuštene kuće. Danima sam putovao i svuda nailazio na istu sliku. Putevima se kreću hiljade sa svim što može da se nosi i kreće. Evropa vekovima nije doživela tako nešto. Carigrad ne može da primi ni deseti deo te mase, ma da svakoga dana veliki broj ostaje na putu, umire od gladi. To je početak, a kakav će biti svršetak rata? Smrt će imati bogatu žetvu. Nastaće *nacionalno* izumiranje od gladi. Pola miliona će sigurno u najvećim mukama i s najtežim kletvama ostaviti ovaj svet'".

I redakcija lista se pita na kraju: "Pa kako se posle ovih istinitih fakata ne bi zapitao: šta su učinili ti ljudi da ovako jadno stradaju? Zar zbog vladajuće klike i klasa iskasapiti ni krive ni dužne milione? Je li to kultura vekova?"

Kao što smo videli, takva pitanja nisu mučila izaslanike srpskog mitropolita, koji su danima putovali čak do Jedrena da proslave pobedu srpske vojske pod Stepom Stepanovićem. Njima je, vidi se, "srpska trobojka sa belim orlom na tri mora" i vizija "Velike Srbije" zaklonila pogled na popaljena i srušena sela i leševe žena i dece pored puta.

¹⁴³ "Vesnik Srpske Crkve", jan.-feb. 1913, str. 122.

¹⁴⁴ "Radničke novine", 18. decembar 1912.

Zar ni iz strane štampe nisu bar naslutili šta se dešava u "oslobodenim" krajevima?

Da se i po veri izjednačimo s braćom

A da je znala šta u to vreme piše strana štampa bar redakcija svešteničkog lista "*Vesnik Srpske Crkve*" dokazuje sledeći napis pod naslovom "*U svoje jato*" gde se prvo demantuje pisanje strane štampe: "A-Ugarska štampa se ubi dokazujući kako Srbi nasilno prevode katolike u pravoslavlje. To je potpuno izmišljeno". A zatim list nastavlja: "U celini donosimo pismo očevidca iz Đakovice od 3. marta o. g. koje se odnosi na prelazak nekoliko stotina katolika u pravoslavlje." I sledi pismo:

"Danas je Đakovica doživela neobičan i redak prizor. Kroz austrijske listove pronosili su se glasovi, kako iz Đakovice marširaju 30.000 Arnauta u pomoć opsednutom Skadru, a mi ne videmo ni traga od te silne vojske. Ali videmo nešto drugo: videsmo da čitava sela, pokatoličena i poarnaučena sela, dodoše u Đakovicu da pređu u pravoslavlje.

Đakovica je dobila svečan izgled, u crnogorskom delu tamo. Pred crnogorskom kapetanijom skupio se narod. Preko šest stotina duša! Katolički sveštenik iz Đakovice pozvao je prizrenskog biskupa, predstavivši mu, po svoj prilici, da su crnogorske vlasti namorale ove ljude da napuste katoličku veru.

I došao je biskup sa svojim katoličkim sveštenstvom u Prizrenu. Došli su u kapetaniju, crnogorskom oblasnom upravitelju g. Plamenicu. G. Plamenac primio ih je vrlo ljubazno i sam ponudio gospodinu biskupu da lično ispita narod hoće li svojevolejno ili je nagnan, ma na koji način, da pređe u pravoslavlje.

Biskup je pristao, naravno, vrlo rado i sa oba sveštenika, đakovičkim i prizrenskim, došao u kapetaniju, pred kojom je već bio okupljen narod koji je pokrštenje čekao.

G. Plamenac je uzeo reč. Biranim i odlučnim rečima, bez i najmanje dvosmislenosti, on se obrati narodu s pitanjem: Da li od svoje volje hoće da promeni veru? Da vas nije kogod na to naterao? Da se ne bojite čega?"

"Niko nas nije ni nađovarao, a kamo li terao. Idemo u svoje jato. Hoćemo da se i po veri izjednačimo s braćom, koja su nas oslobodila", odgovorio je sedi Andrija Mihajlović.

Uzeo je reč biskup. Potresenim glasom i uzbuđen, govorio je na arnautskom jeziku. Sam biskup je rodom iz te okoline.

"Ne bojte se nikoga! Evo, ja sam ovdje među vama. Došao sam da vas opomenem, da vas posavetujem i da vas molim. Nemojte da docnije kažete da vam nisam dolazio."

I... od preko šest stotina duša izdvojila su se svega četiri čoveka i izjavila da ostaju u katoličkoj veri. Ta četvorica su srodnici biskupa.

Katolički biskupi ne mogu se žaliti ni na koga za svoju propast. Sasvim lojalno, crnogorske vlasti pustile su ih da preuzimaju sve što im je moglo pomoći".¹⁴⁵

Ilustracije radi pomenimo i ovo: u pomenutom članku stoji i to, da se taj starac Andrija Mihajlović pre krštenja - "dobrovoljnog" prelaska iz katoličke u pravoslavnu veru zvao - Dec Mili. Dok je bio katolik imao je albansko ime i prezime, posle prelaska u pravoslavlje ima čisto srpsko i ime i prezime...

Tog meseca marta te iste godine Dimitrije Tucović, rezervni oficir I pešadijskog puka bio je u tim istim krajevima, idući prema Elbasanu u sastavu Moravske divizije prvog poziva. U svom pismu "Iz jednog graničnog garnizona" on je kasnije zabeležio: "Đakovica je čisto arnautska varoš. Turaka skoro nikako nema, a Srba jedna šaka. I okolina Đakovice je ne samo pretežno, već skoro isključivo arnautska."¹⁴⁶ A u pismu "Krvna osveta soldateske" tih istih dana užasava se: "Nad arnautskim žiteljstvom Peći, Đakovice i Prizrena lebdela je avet smrti dan i noć. Ko bi živ zamrkao, nije bio siguran da će živ osvanuti".¹⁴⁷

A pravoslavlje su, eto, primali dobrovoljno...

U istom dvobroju "Vesnik Srpske Crkve" donosi članak "Predstavka veliki silah" i buni se:

"Predstavnici Velikih sila u Beogradu 17. marta predali su notu kojom pozivaju Srpsku vladu da digne opsadu Skadra i što pre evakuiše zauzete teritorije Albanije. Ujedno smatraju da treba preduzeti hitne mere za obezbeđenje stvarne verske slobode katolika i muslimana arbanaske narodnosti.

Ova predstavka Velikih Sila u pogledu granica Arbanije, a još više u pogledu verske slobode u zauzetim teritorijama srpskom vojskom za svaku je osudu. Savezne balkanske države su ustavne i nezavisne države, gde su prava građana u najpotpunijoj meri kao i sloboda savesti i vere svih njihovih državljana potpuno osigurana zakonom. Srbija u ovom pogledu, može se sa sigurnošću reći, prednjači. Muhamedanaca i Arbanasa i dosad je bilo u Srbiji i oni su uživali potpunu građansku i versku zaštitu, tako da u ovom pogledu niko dosad nije mogao činiti nikakav prigovor. Ovo traženje naišlo je na opštu osudu".¹⁴⁸

I kao u svemu, crkva se solidariše sa politikom srpske vlade, izvršavajući članak:

"Kao što se moglo očekivati g. Pašić je odgovorio na ovu Predstavku pored ostaloga i ovo: odnosno pak traženja garancija za obezbeđenje katoličke i muslimanske veroispovesti u novim krajevima, Kraljevska Vlada izjavljuje, da ne može pristati na ovaj zahtev, jer se on protivi pravu suvereniteta državnog".¹⁴⁹

¹⁴⁵ "Vesnik Srpske Crkve", mart-april 1913, str. 270.

¹⁴⁶ Sabrana dela, knj. 7, str. 203 i str. 363 - 14/27 mart 1913.

¹⁴⁷ Isto, str. 163.

¹⁴⁸ "Vesnik Srpske Crkve", mart-april 1913, str. 268.

¹⁴⁹ Isto.

Ima li genijalnijeg duha od Srbinova?

"*Vesnik Srpske Crkve*" piše za sebe da je "*List za hrišćansku nastavu i svešteničko usavršavanje*". Rezultat te "nastave" i "usavršavanja" su i ove pouke iz istorije, koje neki sveštenici daju u svojim besedama u crkvi svojoj pastvi. Sveštenik Ljubomir St. Mitrović u Vaznesenskoj crkvi u Beogradu grmi:

"Ima li krvavije istorije od istorije Srpskoga Naroda? Zaista nema. Ima li slavnije istorije od istorije Srpskoga Naroda? Zaista nema. Ima li genijalnijeg duha od Srbinova duha? Zaista nema".¹⁵⁰

Pa pukovski sveštenik Nikola Nedeljković u kuršumljskoj crkvi u besedi "*Pohvala srpskom vojniku i njegovoj majci*" daje pregled istorije naseljavanja na Balkan: "Poznato vam je iz istorije o našoj prošlosti da je sudbina srpskoga naroda bila vrlo burna i promenljiva. Znamo da je naš narod došao o ove krajeve iz svoje stare postojbine, pa se naselio širom celog Balkanskog Poluostrva od Dunava do Soluna i Balkanskih Gora, pa do Jadranskog mora. U tim krajevima njegove nove domovine zatekao je ostatke starih naroda Tračana i Iliraca, a najviše Grka, s kojima je morao doći u sukob i borbom prisvojiti sebi zemlje u kojima se stalno nastanio i počeo se razvijati i usavršavati.

Bistar i razborit, vredan i dovtljiv, hrabar i junačan, naš narod je uskoro, po zauzeću zemalja na Balkanu, skrenuo pažnju svima susedima i sažiteljima; oni su se svom snagom trudili da suzbiju bujicu Srpskoga Naroda, koja ih je magnoveno plavila i zapljuskivala, ali je snaga i moć, izdržljivost i žilavost srpska daleko nadmašala sve zle umišljaje neprijateljske i uzimala sve većeg maha u osvajanju i zasnivanju svoje države i nezavisnosti."¹⁵¹

I tako veličajući "bujicu Srpskoga Naroda koja je plavila i zapljuskivala susede" u davna vremena, crkva bodri svoju pastvu i nadahnjuje je u borbi za "Novu Veliku Srbiju".

Na stranici gde stalno donosi obaveštenje o pretplati u tom listu stoji: "Cena godišnja za Srbiju 12 dinara; za srpske pokrajine 7 for." 7 forinti! U kojim je to srpskim pokrajinama važeći novac bila forinta?

Ima u listu i stalna rubrika "*Vesti iz drugih crkava*". I u njoj odeljak sa stalnim naslovom "*Srpske zemlje*." Iz broja u broj ponavljaju se vesti pod naslovom "*Srpske zemlje. Bosna i Hercegovina*", pa "*Srpske zemlje. Vojvodina*", pa "*Srpske zemlje. Dalmacija*", "*Srpske zemlje. Hrvatska*"...

Mi smo došli u ime pravde i kulture

Prelistavajući borbene stranice organa svešteničkog udruženja, sa kojih neprestano odjekuje poziv na "osvetu Kosova" i obnavljanje "Dušanovog carstva", stalno se nameću reči Dimitrija Tucovića:

¹⁵⁰ Isto, juli-avgust 1913, str. 481.

¹⁵¹ Isto, sept.-okt. 1913, str. 567.

"Štampa je propovedala na sva usta *osvetu* prema Arnautima. I to je imalo dejstva. U nekoliko prilika vojnici su postupali prema jadnom arnautskom stanovništvu po raspoloženju, koje je kod njih izazvalo pisanje beogradskih listova"¹⁵². O propovedima sveštenika nije govorio.

U svom članku "*Karl Pauli: Ratne grozote*" on daje prikaz te knjige i navodi: "Knjiga Karla Paulija je uspela optužba balkanskih vlada i vojsaka zbog njihovih svirepstava u Makedoniji, Trakiji, Epiru i Arbaniji"¹⁵³. Veliki deo knjige posvećen je, izlaganju zločina koje su vojske počinile prema bezotpornom stanovništvu, prema zarobljenicima i ranjenicima, prema deci i ženama, prema životima i sredstvima za život i rad.¹⁵⁴

"Iza bojnog lanca pobedonosne vojske priređivano (je) tuđem narodu sistematsko klanje".¹⁵⁵

Međutim, kaže Tucović: "Osvojivši ove zemlje, Turci nisu vršili delo istrebljenja tadašnjeg pokorenog stanovništva, kao što danas rade vlade balkanske buržoazije". Turci nisu svoje zavojevanje ovih zemalja popratili sistemom istrebljenja", jer "to nije odgovaralo feudalnim interesima sultana".¹⁵⁶

O tome govori i u "*Srbiji i Arbaniji*", kad upoređuje: "Vlasnički krugovi balkanskih državnica, kao naslednici turske vlasti, već su pošli putem varvarskog načela, kojim se čak ni Turska nije u tolikim razmerama služila: da su grobovi i vešala veći učitelj od novih ustanova".¹⁵⁷

Ali, običan vojnik u tom "oslobodilačkom" ratu bio je zadojen dobrim delom i željom da se sveti, jer je stalno slušao i od svojih sveštenika: "Osvetite Kosovo". I on se često svetio svemu što je bilo tursko i albansko.

Tucović kaže: "Od jednog seljaka na Prespi za vreme predstražne službe ja sam čuo: 'Mi smo trpeli pod Turcima pet vekova, ali smo im, kanda, za nekoliko meseca sve vratili, i sa interesom' ".¹⁵⁸

Listajući štampu Srpske pravoslavne crkve iz tih godina ne nailazi se na bilo kakav, makar i najblaži, protest zbog zločina sve četiri hrišćanske vojske prema nedužnom neboračkom stanovništvu, čak ni kad se radi o deci i ženama. Vojni sveštenici su čitali... Crkveni vrhovi isto tako... I blagosiljali. I veličali pobeđe... A stanje u "oslobodenim" krajevima prikazivalo se čak i ovako idilično, kao u članku "*Nove sudije*", koji ima podnaslov "*Slike iz rata za oslobodenje*", gde se priča ovo: "Stari srpski sveštenik jahao je konja, žurno idući svome skoro oslobodеноm selu. Vraćao se iz varoši u koju je sa srpskom vojskom otišao. Dugo je on čekao kad će doći

¹⁵² Sabrana dela D. Tucovića, knj. 7, 207.

¹⁵³ Isto, str. 219.

¹⁵⁴ Isto, str. 220.

¹⁵⁵ Isto, str. 223.

¹⁵⁶ Isto, str. 222.

¹⁵⁷ Isto, knj. 8, str. 25.

¹⁵⁸ Isto, knj. 7, str. 222.

ovaj dan. On je popovao, ali je više srbovao. I sad gle... Svuda vidi srpske vitezove.

Razmišljajući tako, sreće jednog Arnautina u putu, koji zastade pred njega i sa zlobom posmatraše kako pop jaše i veselo peva.

'Ah, kako je nekad bilo', pomisli Arnautin i po navici se maši rukom za oružje, ali njega ne beše.

'To si predao srpskoj vojsci', reče mu pop, 'nego od sada uvek kad prodeš pored koga skini kapu i pozdravi'.

'Ne skidam ja kapu roblju', jetko odgovori oholi Arnautin, pa zaškripa zubima kao divlja zver.

U popu Stojanu usplamti opravdani gnev i on se u sreći svojoj zaboravi i viknu: 'Skini kapu kad prolazi srpski sveštenik'.

'Neću', odgovori Arnautin i podiže pesnicu u vis.

'Skini', i treću put ljutito viknu pop, pa isuka sablju i udari Arnautina po glavi. Arnautin pade onesvešćen, a pop produži u svoje selo.

No tek što se pop Stojan malo odmorio, iz varoši stigoše srpski vojnici i saopštiše mu da mora odmah ići i varoš, jer ga zove vlast što je udario jednog Arnautina i hteo da ga ubije. Pop Stojan ne verovalaše svojim ušima i stade im objašnjavati, da je on srpski sveštenik. Ali sve uzalud.

Kad je stigao pred sudije, u prvi mah nije mogao da razume njihove reči. Oni su mu govorili: 'Mi smo došli u ime pravde i kulture. Mi smo došli da uvedemo red i zakonitost i da, donoseći našoj braći slobodu, ne diramo ni u čija prava i veru... *Sve vere i sve narodnosti moraju biti od sada u ovoj zemlji ravnopravni.* Rekoše mu da će biti osuđen i tražiše odgovor.

'Ne znate vi, nove sudije, naše krvnike, zato im i opraštate i po pravdi sudite'. Sve se učuta. No pop Stojan ubrisa suze i pred svima sudijama pride Arnautinu i vikne mu: 'Praštam ti, a sad ljubi ruku koju si nekad pljuvao'. Arnautin pride ponizno i poljubi ruku starog srpskog sveštenika, a sudije srpske spustiše i sami suzu iz oka. Sedi starac uzdahnu: 'Bog vas je poslao i pomogao vam, Bog će vas i održati, kad tako pravo radite', pa ih sve redom izljubi i ode u selo pevajući.'¹⁵⁹

Kao autor ovog sastava potpisan je sveštenik Živ. G. Aleksić iz Čačka.

Sud božje pravde će biti uz nas

U članku "Puštajte ih" pisali su socijaldemokrati srpskim vojnicima, koji svojim životima treba da zaustave talas ogorčenja, "koji su srpski vlasnici izazvali kod arbanskog naroda svirepom zavojevačkom politikom".¹⁶⁰

¹⁵⁹ "Vesnik Srpske Crkve", juli-avgust 1913, str. 460.

¹⁶⁰ "Radničke novine", 4. januar 1914.

U članku "Šta ćemo s Arnautima?" njihov list "Radničke novine" piše: "Pobunjeni Arnauti, bezmalo svi, pobjegli su preko crnogorske granice u Albaniju, a ostali koji su osumnjičeni, kratkim postupkom pobijeni su, a njihove kuće zapaljene. Pobjeno je 200-300 Arnauta. To je istina o poslednjem događaju.

On se desio na prostoru od Prizrena do Suve Reke i to su bili Arnauti iz tog kraja, koji su se latili oružja da se brane od srpskih vlasti.

Ni naša vlada ni sve buržoaske opozicione partije se ne upustiše još u objašnjavanje toga fakta, što postoji: nezadovoljstvo među Arnautima koji su pripali Srbiji. Oni ne traže uzroke tome nezadovoljstvu".¹⁶¹

U gornjem lirskom sastavu popa Aleksića iz Čačka ne navodi se ni ime ni mesto gde se odigrao onaj dirljivi događaj, kad je Arnautin tužio srpskog sveštenika, koga su onda nove sudije ukorile zbog grubosti. U ovom članku "Radničkih novina" navodi se tačno rajon i broj ubijenih...

Taj članak nastavlja:

"Arnauti su potpali pod tuđu vlast, grubom silom, pravom jačeg nametnutu. Oni su postali bespravna raja. Njihovi životi i imanja su, uredbom, stavljeni na milost i nemilost žandarma Kraljevine Srbije. Mogu li se onda ti ljudi osećati zadovoljni u Srbiji? Je li čudno njihovo nezadovoljstvo?"

Ali pravoslavni sveštenici ne vide ništa od toga. I sam zvanični organ crkve "Glasnik Pravoslavne Crkve u Kraljevini Srbiji" - Organ Arhijerejskog sabora veliča vlast u "oslobodenim" krajevima:

"Naša pobjeda znači mir, sreću, blagostanje. Mi nismo sebe lišili čovečnosti, niti smo povredili ma i jedan osećaj hrišćanstva time, što smo postali pobedioci. Mi smo oslobodili roblje, a mač i oganj upotrebili smo samo zato, što se osioni i samozvani "gospodari" toga roblja nisu dali urazumiti, iako se za to nije žalilo ni truda ni volje ni sviju drugih dopuštenih sredstava.

I kao što je sud istorije na našoj strani, tako će i sud božje pravde biti uz nas."¹⁶²

A socijaldemokrati su u članku "Doslednost u grešenju" i dalje ogorčeno žigosali zavojevačku brutalnu politiku vladajućih krugova:

"To bi bio poslednji akt doslednosti jedne rdave politike, koja je počela trebljenjem Arnauta u novim krajevima - da bi naselje ostalo čisto srpsko, zatim nastavljena uzimanjem krajeva naseljenih Arnautima.

Srbija je prestala biti čisto nacionalna država. Ona je poput drugih na koje je vikala sve do sada postala zavojevač i ugnjetač".¹⁶³

¹⁶¹ Isto, 29. mart 1914.

¹⁶² "Glasnik Pravoslavne Crkve u Kraljevini Srbiji", 1. decembar 1912, "Naši dani", str. 354.

¹⁶³ "Radničke novine", 15. januar 1914.

Primate blagoslov crkve

Zvanični organ najviše crkvene vlasti u Kraljevini u članku "*Crkva u službi otadžbine*" s ponosom ističe: "Veliki broj sveštenika već je upotrebljen za divizijske i pukovske sveštenike, a sem toga javnost je bila prijatno iznenađena što se u redovima dobrovoljaca, pa čak i na čelu njihovih legija, moglo videti sveštenih lica".

Ti dobrovoljci su - četnici, koje je Tucović nazvao "palikuće, kojima je klanje ljudi bez odbrane i haranje bilo glavno zanimanje".¹⁶⁴

Blagosiljala je crkva te legije. O tome piše i članak "*Zakletva dobrovoljaca*" u listu Arhijerejskog Sabora: "U nedelju 14. o. m. položilo je 65 dobrovoljaca zakletvu. Pre zakletve g. Porabić pozvao je četnike da dobro procene ozbiljnost obaveza koje primaju na sebe, stupajući u redove dobrovoljnih boraca, napominjajući da je svakom slobodno istupiti. Na ovu opomenu svi odgovoriše da među njima nema nijednog ko se koleba.

Tom prilikom nadležni je sveštenik pozdravio dobrovoljce: 'U službi Otadžbine, kojoj su dobrovoljci i iz ranijih vojevanja naših ponosno služili, vi ćete poći potlačenoj braći svojoj da im u ime kulture i čovečnosti, u ime Pravde Božje odnesete najlepší dar - slobodu.

Neka je blagosloven svaki korak vaš na tome putu. Neka vas tamo prati sam Bog.

Primate blagoslov crkve. Pronesite slavu srpskog oružja da bi se Otadžbina mogla podićiti s vama' ".¹⁶⁵

I Crkva se dičila. Članak "*Sveštenici na bojnom polju*"¹⁶⁶ svedoči o tome:

"Radosni smo što možemo konstatovati da je naša štampa puna hvale o pojedinim sveštenicima, koji se nalaze na bojnom polju, bilo kao vojni sveštenici bilo kao borci. Mnogi od njih pokazali su se na bojnom polju kao pravi sveštenici - junaci." I posle toga sledi nekoliko primera tih "pravih sveštenika", verovatno najistaknutijih u tom momentu. Članak nastavlja:

"*Sveštenik dobrovoljac*. Sekula Dobričanin, sveštenik, skupio je 300 dobrovoljaca i stavio ih je na rapoloženje Narodnoj Odbrani. Revnost oca Sekule poznata je, njegov patriotizam ovim aktom dobio je jednu potvrdu više. Beležimo sa zadovoljstvom njegovo ustalaštvo".

Zatim - "*Sveštenik - junak*. Novine su ovih dana pune hvale o junaštvu prote g. Srećka Ostojića, paroha vrečačkoga iz Kolubare. G. Prota se nalazi na bojnom polju kod Jedrena, gde sa krstom u ruci sokoll našu vojsku, istavljajući svoja prsa neprijateljskoj vatri". I tako pop Sekula "oslobada" čak kod Jedrena "porobljenu srpsku braću".

Ima još dva "svetla" primera.

¹⁶⁴ "Glasnik Pravoslavne Crkve u Kraljevini Srbiji", 15. oktobar 1912, str. 316.

¹⁶⁵ Isto, str. 319.

¹⁶⁶ Isto, 1. decembar 1912, str. 368.

"Sveštenik - četnik. Saradnik našeg lista g. Josif Cvijović, sveštenik i suplent Bogoslovijske Sv. Save otišao je u četnike.

Oduševljenom Srbinu, popa Josifu, želimo da se živ i zdrav vrati u našu sredinu".

Arhijerejski Sabor ističe u svom "Glasniku" još jednog sveštenika, koji je dva puta ranije već spomenut u "Vesniku Srpske Crkve" i piše: "Ranjen sveštenik. G. Jovan Jevtić, sveštenik X pešadijskog puka ranjen je u Ljumi od zasede arnautske. G. Jevtić se nalazi u Beogradu na lečenju i na putu je ozdravljenja".

Čitalac ovih redova se ježi, jer mu pred očima iskrsavaju užasne scene iz Tucovićevo opisa pokolja u Ljumi...

I srpski mitropolit u Skoplju Vićentije veliča režim i pozdravljajući kralja Petra I, kaže: "Vojska neće se zaustaviti u pobedama svojim. A kad nastane mir, tvoj slobodoumni i pravedni sistem uprave pokazaće se nadmoćan.

Blagosiljajući tvoje veliko osloboditeljsko delo, hrišćanska crkva Dušanove prestonice upućuje molitvu nebu da bi Bog svemoguću bio prvi saveznik tvoj".¹⁶⁷

U tim krajevima bio je u sastavu srpske vojske u to vreme i Dimitrije Tucović i kasnije je u članku "Krvna osveta soldateske" pisao: "Sa padom Kumanova slegao se u Skoplje ceo onaj svet arnautskog stanovništva koje je srbska vojska, nadirući sa severa, gurala pred sobom i koje je tu, tražeći utočišta, velikim delom našlo smrt. Kao da je ustao iz groba srednji vek, kada je onaj despota na Demirkapiji uveseljjavao sebe u pijančenju bacanjem ljudi u talase Vardara".¹⁶⁸

Ali mitropolit Vićentije, očito nije ni video to ni čuo ništa o tome...

Srpstvo još ujedinjeno nije

Srpska pravoslavna crkva u to doba se trudi da i kroz svoju štampu i kroz propovedi podiže borbeni duh ne samo vojske, nego i celog naroda, da izaziva mržnju prema Albancima i predočava svojoj pastvi blistavu viziju Velike Srbije, za koju se treba dalje boriti i osvajati dalje teritorije.

List "Hrišćanin", Izdanje sveštenečkog udruženja, List za narod (kako je naznačeno u zaglavlju) obraća se svojim čitaocima iz broja u broj ovom porukom:

"Srbi i Srpkinje! Sećajte se uvek da na zastavi nezavisne Srbije stoji napisano: Za Kralja i Otadžbinu s verom u Boga. To je zavet vaš, zakletva vaša. Ispunite je. Kosovo je osvećeno ali Srpstvo još ujedinjeno nije. Ono na vas očekuje"¹⁶⁹. To je stalni poziv, odštampan na unutrašnjoj strani korica. Inače, za sebe list kaže: "Hrišćanin je je-

¹⁶⁷ "Politika", 22. oktobar 1912, "Kralj u Skoplju".

¹⁶⁸ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 7, str. 162.

¹⁶⁹ "Hrišćanin", 1913. god.

dini list u Kraljevini Srbiji, koji pruža narodu verske i moralne pouke itd."

Međutim, "*Radničke novine*" upućuju sasvim drugačiji apel srpskom narodu: "Srbija je postala zavojevač i ugnjetač. Ali je to postala ne po volji naroda. Stoga narod ne treba da dopusti da ta politika pogodi najviše njega. Neka prekine sa tom politikom i neka demantuje vladu pred celim svetom da srpski narod hoće da ugnjetava druge narode; neka traži da se tuđim nacionalitetima koji su potpali pod našu vlast da puna ustavna sloboda i zakonska zaštita, a vladajućim zabrani produženje današnje nesrećne albanske politike".¹⁷⁰

"*Hrišćanin*" koristi i poeziju za razvijanje mržnje prema albanskom stanovništvu. Pesma pod naslovom "*San kosovskog čobančeta*" - od starog guslara Klonimira - sadrži i ove stihove:

*"Proplakala Miloševa majka:
"mali smo kuću i baštinu,
al udiše Arnauti kleti,
Našu kuću ognjem izgoreše.
Imao si dva rođena brata
Arbanasi oba uhvatiše,
Zaklaše ih kao jagnjad belu' ".¹⁷¹*

Autor sledećih stihova potpisao se ovako: "Peva Pop Tasa Vučićević, M. Požarevac". On šalje "*Božićni pozdrav Velikoj Srbiji*":

*"Hristos se rodi! Velika Srbijo!
Prizren grade, glasno podvikni da čuje Adrijal!
Hristos se rodi o polje Kosovo,
slavno Kumanovo, Dušanovo Skoplje!
O Prilepe beli, bogati Bitolju,
Na primorju Draču, dveri srpske sreće!*

Hristos se rodi! Srpski sveštenici sad anđeli rata!"¹⁷²

I ti "anđeli rata" trudili su se da što bolje ispunjavaju zadatak, da vrše indoktrinaciju masa srpskog naroda.

I neki D. D. u tom "*Hrišćaninu*" povodom rodendana "Njegovog Veličanstva Kralja Petra I" daje narodu pouk:

"Sudbina Kralja Petra vezana je za sudbinu našeg naroda. Zato će Srpski Narod blagodarom proslaviti ovaj rodendan, jer je pod Njegovom vrhovnom komandom srpska vojska proslavila srpsko ime, uzdigla prestiž Srbije, oslobodila stotinama hiljada porobljene braće i osvojila mnoge zemlje.

Neka naše tople molitve za zdravlje, sreću i dug život Kralja Petra

¹⁷⁰ "Radničke novine", 15. januar 1914, "Dosljednost u grešenju".

¹⁷¹ "Hrišćanin", jun. 1913, str. 12.

¹⁷² Isto, januar 1913., str. 12.

budu uslišene, kako bi pod mudrom njegovom vladavinom Srbija obuhvatala sve Srpstvo i izvojevala sebi mesto u redu kulturnih i velikih država!"¹⁷³

Niški episkop N. Domentijan u svojoj "Reči na dan slave pri osvećenju zastave dobrovoljaca" sokoli četnike:

"Plemeniti dobrovoljci!

Dao bi Bog da ta zastava pronese slavu novih oslobodilaca potlačenog Srpstva od Soluna do Budima i od Sinjeg do Belog mora, preko Vitoša i preko Šare planine".¹⁷⁴

O tom episkopu javlja i "Dopis iz Vranja" u jednim beogradskim novinama:

"Episkop Niša g. Domentijan obišao je u Nišu ranjenike. Ranjenici su sa blagonaklonošću primali iz ruku episkopovih poklone, zaričući se da će po ozdravljenju opet na bojište da kolju Turke i seku Arnaute".¹⁷⁵

I Dimitrije Mitropolit Srbije u svojoj čestici "Njegovom Visočanstvu Prestolonasledniku Kraljeviću Aleksandru" poziva na dalja osvajanja: "Molim Gospoda da vam podari dugi vek i da sve više krepí vašu snagu za velika dela, kojima ćete voditi uvećanju naše otadžbine".¹⁷⁶

U ime čovečnosti i kulture

List "Pastirska reč" kaže za sebe da je "Nedeljni List religiozno-moralne i poučne sadržine za sveštenstvo i narod". U članku "Svetlosti, svetlosti" piše: "Svako je Srpče znalo: da je Turčin opaka sila, da komitama valja pomoći da se iskoreni nečista turska i arnautska krv, da će doći slobodni dani, kada će im vratiti 'zao za sramotu'".¹⁷⁷

"Radničke novine" su nazivale komite "sramota srpskog naroda".¹⁷⁸

A što se tiče Srpčadi, "Pastirska reč", kao ni ostala štampa Srpske pravoslavne crkve u tadašnjoj Kraljevini Srbiji nije brinula izgleda ni o čem drugom, sem da ih uči da treba da iskorenjuju Turke i Arnaute. O dečjem radu u fabrikama, o kome je pisao Dimitrije Tucović, ta štampa uopšte ne vodi brigu.

A Tucović je pisao u članku "Povlašćivanje krvopilaca" i optuživao:

"Zagledajte još jednom u sliku! Gde je ovde detinja veselost, gde mladost, gde zdrava klica za dalji razvitak do sposobna radnika i slobodna građanina? Težak fabrički rad još od najranijeg detinjstva zapečatio je budućnost ovih nevinih žrtava, i ti pečati se jasno vide

¹⁷³ Isto, jun. 1913, str. 83.

¹⁷⁴ "Glasnik Pravoslavne Crkve u Kraljevini Srbiji", u. jul. 1912.

¹⁷⁵ "Večernje novosti", 22. oktobar 1912.

¹⁷⁶ "Glasnik Pravoslavne Crkve u Kraljevini Srbiji", 15. decembar 1912.

¹⁷⁷ "Pastirska reč", 24. sept. i 1. okt. 1913, br. 31 i 32.

¹⁷⁸ "Radničke novine", "Stara rana", 29. decembar 1914.

u njihovu mutnu pogledu, na njihovu ubijenu telu, na zateklim žlezdama i obrezanim prstićima... Pred našim očima stoje u svojoj brutalnosti... vremena iz početaka kapitalističkog razvitka...

... Ali to doba je danas za kulturni svet propalo... *Ali rana mladost narodnog podmlatka stavljena je danas u celom kulturnom svetu pod zakonsku zaštitu od neposredne eksploatacije po fabrikama.*

... A kod nas? Radikalna vlada je... uzela pod svoju žandarmsku zaštitu... krvopioce naše dece."¹⁷⁹

Ta radikalna vlada (Pašić) i srpska kruna (Petar I) vodili su narod u "sveti rat", a crkvena štampa ih je bodrila: "Na poklic Crkve *da je Bog s nama!* sva su srpska srca počela da kucaju jednim otkucajem, sve što ime Srbina nosi... pohitalo je da u ime čovečnosti i kulture, da u ime pravde božje raskine ropske lance".¹⁸⁰

Ali da se raskinu ropski lanci sa srpske dece u Kraljevini, koju su "leskovački fabrikanti dograbili u otrovne kandže još u njihovoj 7, 8, 9 i 10 godini", kako kaže Tucović u navedenom članku, crkvena štampa ne poziva ni jednom rečju ni u jednom svom listu, ni u ime čovečnosti, ni u ime kulture, ni u ime pravde božje...

Pečki patrijarh ima oružanu pratnju janičara

Povodom kraljeve ratne proklamacije službeni organ Arhijerejskog Sabora piše: "Naša braća u Staroj Srbiji i Mečedoniji su bolni, prebolni, gladni, goli, telesno i duševno izmoždjeni, najsvirepije izmučeni, poklonici polumesece ubijaju ih i seku do istrebljenja". Potpis: "Miroljub".¹⁸¹

Zatim u članku "*Sveti rat Srbije za oslobođenje braće*" stoji ovo: "Za koji dan, možda pre nego se ovi redovi i sasuse, zabrujaće zvona slobode i u gordome Prizrenu, Vesela pesma odjeknuće tamo gde su do juče bile kosturnice".¹⁸²

Tako piše u broju od 15. oktobra 1912. godine. A samo mesec dana ranije, u broju od 1. septembra te iste godine (pre objave rata) isti list donosi objavu "*Prijem učenika u prizrensku bogosloviju*"¹⁸³ koja saopštava zainteresovanima ovo: "Srpska pravoslavna bogoslovija u Prizrenu otpočeće rad 10. septembra. U prvi razred gimnazije primiće se 25 učenika koji su svršili najmanje četiri razreda gimnazije i položili tečajni ispit". Zatim se navode uslovi za prijem: "Uplata 20 napoleona godišnje za izdržavanje. Svi imaju doneti i po 45 zlatnih groša upisnine." Pa dalje detaljno obaveštenje šta moraju sobom doneti oni koji budu primljeni: "4 para preobuke, 2 košulje za spavanje, 6 pari čarapa itd.. Sve ovo rublje treba da bude celo i čisto, a dužni su doći u pristojnom celom odelu i obući".

¹⁷⁹ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 8, str. 252.

¹⁸⁰ "Glasnik Pravoslavne Crkve u Kraljevini Srbiji", 1. decembar 1912., "Naši dani", str. 354.

¹⁸¹ Isto, 15. oktobra 1912, "Naše vreme", str. 312.

¹⁸² Isto, "Sveti rat Srbije za oslobođenje braće", str. 314.

¹⁸³ Isto, 1. sept. 1912, "Srpska crkva u Staroj Srbiji".

Čudno! Kako će stanovnici, ako su "gladni, goli itd." imati mogućnosti da skupe ne baš mali novac i "pristojno odelo i obuću" za svoju decu, a bez toga Bogoslovija ih neće primiti? Šta je istina? Kako Bogoslovija to traži "tamo gde su... kosturnice"? Ili jedna istina postoji kad se govori o "svetom ratu", a druga kad se radi o materijalnim prihodima Bogoslovije?

Istorijska nauka daje zanimljive podatke o materijalnom položaju crkve pod Turcima. U "Istoriji srpskog naroda" stoji: "Svako srpsko domaćinstvo bilo je obavezno da za raško-prizrensku mitropoliju plaća porez, tkz. miriju (vladičine pare). Visina poreza nije bila ustaljena, pa je izgleda bila različita u raznim krajevima mitropolije.

... Za siromašnog seljaka, pritisnutog mnogim drugim porezima i dažbinama, mirija je bila još jedno opterećenje više. Bilo je i seljačkih žalbi na visinu poreza, uz to seljaci nisu redovno plaćali miriju i po nekoliko godina, pa je mitropolit bio primoran da je naplaćuje uz pomoć turskih vlasti. Sveštenici su uzimali novac za vršenje verskih obreda, što im je omogućilo da uglavnom pripadaju bogatijem sloju građana."¹⁸⁴

O tome da je crkva pomoću Turaka prikupljala porez od svoje pastve govori i sledeći pasus iz pera Vase Čubrilovića: "Pečki patrijarh ima veliku vlast i duhovnu i političku. On uživa zaštitu turskih upravnih organa, ima oružanu pratnju janičara i turske mu vlasti pomažu u sabiranju verskih prireza".¹⁸⁵

U udžbeniku za peti razred bogoslovije piše:

"No bilo je i nekih manastira koje su Turci, naročito u početku svoje vlasti, oslobađali za izvesno vreme od plaćanja poreza, pa su im čak davali manje timare na uživanje. Takvi manastiri bili su oslobođeni plaćanja harača i drugih poreza, ali su slično turskim spahijama bili obavezni da šalju po jednog ili više naoružanih vojnika u rat. Među takvim manastirima nalazili su se Ravanica, Resava (Manasija), Ljubostinja i Mileševa. Slične povlastice uživali su i neki hrišćani spahije"¹⁸⁶.

I tako su neki manastiri i neki hrišćani spahije pomagali, svojim vojnicima, dalja turska osvajanja po Balkanu...

Isti udžbenik kaže i ovo: "Mnogi naši manastiri sačuvali su i umnožili su svoja imanja pod turskom vlašću".¹⁸⁷

Vasa Čubrilović ponavlja: "Mitropoliti i vladike... kao i patrijarsi imaju pravo nošenja oružja i držanja oružane pratnje koja im pomaže pri sabiranju crkvenih prihoda".¹⁸⁸

¹⁸⁴ "Istorija srpskog naroda", šesta knjiga, prvi tom, 1878-1918, Beograd, 1983., str. 280.

¹⁸⁵ Vasa Čubrilović "Odabrani istorijski radovi", Narodna knjiga, Beograd, 1983, str. 89.

¹⁸⁶ Rajko L. Veselinović "Istorija srpske pravoslavne crkve sa narodnom istorijom", Udžbenik za V razred srpske pravoslavne bogoslovije, knj. 2, Beograd 1966., str. 7.

¹⁸⁷ Isto, str. 6.

¹⁸⁸ Vasa Čubrilović, "Odabrani istorijski radovi", Beograd 1983, str. 91.

Duhovni pastiri Srpske pravoslavne crkve oružjem kupe porez od srpske raje pod turskom vlašću...

Ali kad nadahnjuje narod na borbu za Veliku Srbiju crkva podseća na patnje: "Pre pet stotina godina divlje turske horde zavladaše celim silnim Dušanovim carstvom",¹⁸⁹

Dva kandidata za mitropolita podelila narod u eparhiji

A uoči tog "svetog" rata za "oslobodenje", u krajevima pod turskom vladavinom, dešavalo se i ovo, kad je trebalo da se reši pitanje izbora naslednika raško-prizrenskog mitropolita:

"Dva kandidata za mitropolita podelila su narod i javnost u raško-prizrenskoj eparhiji, a posebno javne radnike: sveštenike, učitelje i narodne prvake... Borba dveju grupa bila je osobito žučna u Prištini, gde se desila čak i tučnjava u crkvi..."¹⁹⁰

I dve "bratske" hrišćanske vlade su se svadale oko toga do pred sam rat:

"Tako je između srpske i crnogorske vlade došlo do oštrog sukoba oko pitanja izbora mitropolita, a sukob se potom preneo i na srpski narod u Turskoj... Na podsticaj srpske vlade u gotovo svim crkvenoškolskim opštinama u Staroj Srbiji održavani su protestni zborovi... na kojima je predlagano da se poništi Dožičev izbor".¹⁹¹

Protestni zborovi su, kako se vidi iz ovog, tradicija u tim krajevima... I održavaju se na podsticaj srpske vlade!

Istorija dalje kaže: "Ta nepotrebno pokrenuta borba koju su vodile srpska vlada i srpska javnost trajala je do balkanskog rata 1912. godine, tako da prizrenski mitropolit nije bio ni izabran".¹⁹²

Sokolovići - poturčenjaci i pečki patrijarsi

Beogradske provladine novine pisale su radosno: "Crnogorci, ulazeći u Peć, ušli su u Dečane.

U Dečanima ima danas 17 ruskih kaludera. Dečanima pripadaju danas 33 sela, u kojima ima najviše Arnauta".(!)¹⁹³

O stalnoj brizi srpskog sveštenstva pod Turcima za poboljšanje svoj materijalnog položaja Vasa Čubrilović kaže da se dogadalo i ovo:

"Od XVI do XVIII veka srpski patrijarsi se trude pa povećaju svoje prihode, namećući silom crkvene prireze i katolicima u okviru svoje patrijaršije. Oko ovoga će često dolaziti do sporova, naročito u Bos-

¹⁸⁹ "Vesnik Srpske Crkve", januar-februar 1913, "Propoved na Sretenje", str. 94.

¹⁹⁰ "Istorija srpskog naroda", šesta knj., prvi tom, Beograd 1983, str. 340.

¹⁹¹ Isto, str. 280.

¹⁹² Isto.

¹⁹³ "Večernje novosti", 7. novembar 1912.

ni, između srpskih patrijarha i katolika i sporovi su se obično rešavali pred turskim vlastima u korist katolika. Po svim dosadašnjim podacima pritisak koji vrši u to doba srpska crkvena hijerarhija na katolike u Turskom Carstvu u granicama Pečke patrijaršije ima više finansijsku, nego versko-prozeletističku pozadinu".¹⁹⁴

O teritorijalnom proširenju Pečke patrijaršije pod Turcima, a svakako i istovremenom materijalnom jačanju, Čubrilović kaže:

"Kada Pečka patrijaršija 1557. dobija od Carigrada povlastice ona stiče i svoju teritoriju". Čubrilović kaže da pored: "...starih oblasti nekadanje Pečke patrijaršije pre turske najezde, nova Pečka patrijaršija dobila je... nove dijeceze u Bosni i Hercegovini, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji sa Sremom i u Ugarskoj, čak tamo do Budima. Prema tome Pečka patrijaršija je posle 1557. proširila svoju jurisdikciju nad pravoslavnima u svim zemljama, gde se srpski narod naselio u XV i XVI veku.

Ovako proširena Pečka patrijaršija daleko je prelazila pod Turcima granice Patrijaršije iz doba Nemanjića".¹⁹⁵

Isti autor opisuje i sam proces širenja Srpske crkve:

"Mireći se sa turskom vlašću prilikom njenog širenja preko naših zemalja naši stočari iz planina služe kao neredovne čete u turskoj vojsci i kolonizuju ratom opustošene zemlje srednjeg Podunavlja na sever sve do pod Budim, a na severozapad do pod Zagreb. S njima se kreću i mešaju i ratarske mase... ili kao vojnici ili kao kolonisti kmetovi... Od Banata i Bačke preko Srema, Slavonije na Bosansku krajinu, Liku i Dalmaciju sa novim kolonistima iz starih srpskih zemalja širi se i Srpska crkva. U svim novim oblastima grade se novi ili prihvataju stari manastiri..."¹⁹⁶

Eto, Srpska crkva se širi, idući u stopu za turskom vojskom, koja osvaja nove krajeve, a u kojoj i Srbi učestvuju kao vojnici, pa zatim kao kolonisti. Tako kaže istorijska nauka. Kako se u to uklapa mit o Kosovu? I borbeni pozivi 1912. godine - i dalje - u boj za osvetu Kosova... I za oslobodenje srpskog naroda, koji "*pet vekova*" *stenje pod turskim igom* i sa kom "*pet vekova*" *stenje i Srpska crkva*...

Vasa Čubrilović ukazuje na još jednu okolnost, vrlo povoljnu za širenje i jačanje Srpske crkve pod Turcima u to doba:

"Za koju desetinu godina u drugoj polovini XVI veka, slično nekada u Srpskoj crkvi za vreme Nemanjića, ljudi iz iste kuće zauzimaju položaje visokih državnih funkcionera, a stoje na čelu crkve. Dok jedna grana bratstva Sokolovića, kao poturčenjaci, sede na najvišim položajima Turskog Carstva: Mehmed-paša Sokolović kao veliki vezir, Ferhat-paša Sokolović i Mustafa-paša Sokolović kao bosanske paše... dotle druga grana Sokolovića upravlja pravoslavnom crkvom na Balkanu: Makarije, Antim i Gerasim Sokolović, Sava Sokolović pečki patrijarši.

¹⁹⁴ Vasa Čubrilović, "Odabrani istorijski radovi", Beograd, "Nova knjiga", 1983, str. 92.

¹⁹⁵ Isto, str. 95.

¹⁹⁶ Isto, str. 87.

Pored sveg značaja koji je zaista imala kuća Sokolovića za obnovu i organizaciju Pečke patrijaršije, ipak mislimo da se ona precenjuje. Videli smo da se Srpska crkva razvija i širi u podunavskim zemljama Turskog Carstva još pre pojave Sokolovića. Pre njih na visokim položajima u Carstvu nalaze se mnogobrojni naši ljudi koji su bili prešli na islam, a nisu bili pokidali veze sa svojim narodom. Ova činjenica, kao i to, da Srbi igraju u to doba tako veliku ulogu kao vojnici i kolonisti na granicama Carstva prema srednjoj Evropi, pružali su zaštitu Srpskoj crkvi i omogućili joj da se razvije još pre dolaska Mehmed-paše Sokolovića na visoke položaje u Turskom Carstvu".¹⁹⁷

Uzgređ, Kosovski mit, koji i danas veliča i crkva, ne može sasvim da se uskladi ne samo sa gornjim, nego i sa ovim istorijskim činjenicama:

Sinovi kneza Lazara, Stefan i Vukan Lazarević, čija se sestra Olivera udala za turskog sultana Bajazita, sina poginulog na Kosovu turskog cara Murata, odlazili su na turski dvor i učestvovali sa svojom vojskom u turskim pohodima. Stefan se borio na Rovinama i istakao na turskoj strani u bici kod Nikopolja. Iste godine kao nagradu dobio veći deo zemalja Vuka Brankovića, koji se jedno vreme odupirao Turcima. Januara 1398. godine Stefan Lazarević je sa turskom vojskom učestvovao u pohodu na Bosnu i stigao do Glasinca.¹⁹⁸

U bici na Rovinama protiv vlaškog vojvode Mirčeta učestvovao je na turskoj strani, pored Stefana Lazarevića, i kralj Marko¹⁹⁹ - slavni Kraljević Marko iz narodnih junačkih pesama, koji je u stvari bio običan turski vazal i s njima osvajao druge zemlje dalje po Balkanu... Marko je tamo i poginuo. A narodne pesme ga opevaju kao velikog borca za slobodu. Njegovu prestonicu, Prilep, proglasio je srpski mitropolit Dimitrije u svojoj besedi na dan objave rata za jedan od ciljeva kome hitaju "naši dični vitezovi" kao spomeniku svetle, junačke prošlosti... Ali, istorija je jedno, a mitovi sasvim drugo.

Pored mora divna Dalmacija

Istorija kaže i ovo o odnosima između vlade i srpske crkve na Kosovu u tursko vreme: "Kosovski valija je u februaru 1909. naredio svim okružnim načelnicima da od učitelja traže diplome... Oko ovog pitanja raško-prizrenski mitropolit ostao uporan u tome da se diplome ne podnose turskim vlastima na overu, to je srpska vlada organizovala otpor Srba u Turskoj protiv mitropolita, pa je on početkom 1911. podneo ostavku na svoj položaj... Najpre je diplome predao na overu direktor pljevaljske gimnazije sa nastavnicima u septembru 1910., zbog čega ga je mitropolit anatemisao".²⁰⁰

¹⁹⁷ Isto, str. 88.

¹⁹⁸ Enciklopedija leksikografskog zavoda, Zagreb 1959.

¹⁹⁹ Isto.

²⁰⁰ "Istorija srpskog naroda," šesta knjiga, prvi tom, Srpska književna zadruga, 1983, str. 287.

Srpska vlada je organizovala otpor Srba u Turskoj protiv mitropolita... Mitropolit anatemisao direktora srpske škole.

Ali kad je kralj objavio "sveti" rat 1912. crkva je krenula zajedno s njim u osvajanja novih zemalja i sokolila vojsku i narod. I sanjala o Velikoj Srbiji... Sve do prvog svetskog rata... "Vesnik Srpske Crkve" objavio je govor protojereja Jovana Stanojevića:

"Hristoljubivi vojnici! Junaci!

Čujte i ne zaboravite! da i ako se srpski steg posred Kosova vije, još sve Srpstvo oslododeno nije. Naša braća u Bosni, Hercegovini, Bačkoj, Sremu, divnoj Dalmaciji i ostalim pokrajinama, u kojima se srpski zbori i piše, pozivaju nas, braću svoju, da ih vekovnog, nenasnosnog jarma oslobodimo, kako bi u bratskom zagrljaju sa nama, slobodni i ujedinjeni mogli uskliknuti:

"Da živi Njegovo Veličanstvo Kralj Srbije Petar I!"²⁰¹

Ovaj list i desetercem razvija patriotizam naroda i sokoli ga na nove podvige u pesmi "Smrt popa Bogdana Lalevića"²⁰², koji umirući ostavlja u amanet sinovima:

*"Jošte Bosna u nevolji cvili,
Tužna Bosna i Hercegovina,
Pored mora divna Dalmacija,
Srijem-zemlja, i Banat i Bačka,
I Hrvatska, sestra naša mila",*

šireći tako granice čak i Dušanova carstva.

Sveštenički organ daje i neke biografske podatke o tom crnogorskom svešteniku:

"Tako ga je zatekla borba za oslobodu 1912. U toj borbi Bogdan je bio vojni sveštenik, ali uvek s puškom u ruci i uvek u borbi među prvima. Po zauzeću Dakovice i po ustanovljenju suda pop Bogdan je bio postavljen za sudiju".²⁰³

Podsetimo se da Tucović užasnut optužuje srpske vlasti: "Nad arnautskim žiteljstvom Peći, Dakovice i Prizrena lebdela je avet smrti dan i noć".²⁰⁴ U Dakovici je pop Bogdan, koga slavi organ svešteničkog udruženja, bio - sudija...

U toj pesmi i sam pop Bogdan priča o svom ratovanju:

*"Kad zgazismo Arbaniju ljutu
mi pridospmo Skadru i Bojani",*

pa dalje kaže:

*"I u vojsku ... stupih
s njom pregazih Arbaniju crnu".*

I za autora pesme i za redakciju svešteničkog lista je sasvim nor-

²⁰¹ "Vesnik Srpske Crkve", februar 1914, str. 149.

²⁰² Isto, april 1914, str. 260.

²⁰³ Isto, str. 258.

²⁰⁴ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 7, str. 163.

malno da se tuda zemlja "zgazi" i "pregazi".

Jer,

"dali su oni dragocenu krv svoju, kojom je zalivena gradina naša i u kojoj niče polako, ali sigurno i trajno Velika Srbija!" kako stoji u *"Reči na parastosu izginulim i pomrlim junacima"*.²⁰⁵

Vladika priredi pokolj na Badnje veče

Crkva ne samo da ne osuđuje zločine, koje srpska vojska, naročito četnici, čini prema albanskom stanovništvu, nego i kao nešto normalno i opravdano spominje i opisuje genocide koji su u prošlosti vršeni u ime Hrista prema nehrišćanima uopšte.

U jednom udžbeniku istorije za buduće bogoslove pod naslovom *"Nemanjina borba za čistoću pravoslavlja"*²⁰⁶ navodi se Stefan Prvovenčani, koji u Nemanjinoj biografiji piše o saboru u Rasu, koji je sazvao Nemanja, "na kome je u cilju čuvanja čistoće pravoslavlja osuđeno krivoverje lukave jeresi i odlučeno da se ona silom iskoreni", pa su se "odluke sabora zaista drastično sprovodile".

Nemanja ne samo da "izobličići bezboštvo njihovo", nego "jedne potamani, druge raznim kaznama kazni, treće progna iz države svoje, a domove njihove i sve imanje sakupiv, razda prokaženima i ubogima. Učitelju i načelniku njihovom jezik ureza u grlu njegovu... I na sve strane iskoreni tu prokletu veru, da se i ne pominje u državi njegovoj".

Tako piše Nemanjin sin. Nesumnjivo, verodostojno svedočanstvo o merama koje je njegov otac preduzeo protiv bogumila. A autor udžbenika nastavlja: "Na taj način Nemanja je iskorenio sav verski korov u svojoj državi koji je smetao učvršćenju pravoslavne vere i crkve..."

I uči on tako buduće hrišćanske pastire da interes "učvršćenja pravoslavne vere i crkve" dopušta da se ljudi tamane, da im se odsecaju jezici, da se progone sa svojih ognjišta, da se iskorenjuju.

Uzgređ, beogradski novinar Dragan Jovanović navodi da je od Vojdraga Berčića, koji je kao islednik saslušavao ustaše, čuo da su oni rekli da je Ante Pavelić za uzor u sprovođenju genocida nad Srbima imao Stevana Nemanju i istragu bogumila.²⁰⁷

U jednoj drugoj istoriji srpske crkve opisuje se još jedan genocid, u ovom slučaju nad crnogorskim muslimanima, koji je poznat kao "Istraga poturica". Autor te knjige priča:

"Iz doba do Danila nemamo zapisan nikakav naročiti događaj iz života same crkve u Crnoj Gori do jedino borbu sa poturicama. Ta borba nosi potpuno građanski karakter... Kad je pravoslavnim

²⁰⁵ "Vesnik Srpske Crkve", juni-juli 1914, str. 515.

²⁰⁶ dr. Dušan Ij. Kašić, "Istorija srpske crkve sa narodnom istorijom", Udžbenik za III razred bogoslovije, Beograd, 1967, str. 58.

²⁰⁷ "NIN", br. 1981, 25. decembar 1988, "Božanska ekonomija g. Radovića".

Crnogorcima ovaj bes poturica došao do pod grlo, i kad su poturice bili uspeli da podignu džamiju i na Cetinju, tada vladika Danilo reši se na istrebljenje poturica što i izvrši na *Badnje več*e 1707. godine.

Uspeh koji je pokazao Danilo istrebljenjem poturica učini ga prirodnim starešinom u Crnoj Gori i svetovne vlasti".²⁰⁸

I u fusnoti autor dalje daje detaljnije objašnjenje:

"Turci na prevaru uhvate vladiku i bace ga u tamnicu, u Skadru, odakle se otkupom spasao. Kad se spasao on uvide da više pravoslavni i poturice ne mogu zajedno živeti, te u sporazumu sa plemenima i bratstvima, gde nije bilo jošte poturica, priredi pokolj i istrebi poturice koji se ne htedoše pokrstiti. Očišćena je bila samo okolina Cetinja, plemena: Njeguši, Čeklući, Brajići, Cuce, Grbljani itd., a u krajevima bliže Skadru ostali su poturice i dalje".²⁰⁹

Pravoslavni poglavar crnogorske crkve izvršio je tako pokolj svojih Crnogoraca druge vere i to za jednu noć. A izabrao je za vreme izvršenja tog zločina najveći hrišćanski praznik - praznik koji je simbol mira i ljubavi među ljudima. A pisac te istorije srpske crkve kaže da je bila poklana "samo" okolina Cetinja... "Samo" nekoliko plemena...

Autori ovih istorija srpske crkve ne pripadaju letopiscima, koji su živeli pre nekoliko vekova. Ne, oni to pišu iz istorijske distance od nekoliko stotina godina. Prvi izdaje knjigu - 1967., drugi - 1930. godine. Ali kritičke - hrišćanske - ocene nema ni kod jednog od njih. A genocid je uvek zločin, bez obzira ko ga i nad kim vrši...

Bez obzira u ime čega se ljudi, čak i žene i deca, tamane, kolju.

Tu istragu poturica, strašan pokolj, uzeo je za osnovu svog književnog dela jedan drugi duhovni (i svetovni) poglavar Crne Gore - Petar Petrović Njegoš, ali ne smatra da je to zločin. Naprotiv...

U "*Napisu vladike Danila*" stoji zapisano:

"...I tako podoše za Božić prede zore i pobiše Turke cetinjske i čekličke, koji ne hćeše doč da se pokrste kod mene".²¹⁰

A drugi vladika crnogorski - Njegoš - posle vek i po veliča taj pokolj u svom "*Gorskom vijencu*". Njegov vojvoda Batrić priča:

"... *poklasmo se sinoć sa Turcima...*

...koliko je ravnoga Cetinja

ne uteče oka ni svjedoka

ni da kaže kako im je bilo.

...Kuče turske ognjem izgorjesmo

da se ne zna ni stana ni traga

od nevjerna domačega vraga.

²⁰⁸ dr. Čedomilj Marjanović, "Istorija srpske crkve", knj. II Srpska crkva u ropstvu od 1462-1920., Beograd, "Sv. Sava", 1930., str. 56-57.

²⁰⁹ Isto.

²¹⁰ dr. Gligor Stanojević, "Crna Gora u doba vladike Danila, Istorijski institut Crne Gore, Cetinje, 1955, str. 37.

*Iz Cetinja u Čeklić podosmo;
čeklički se razbježaše Turci,
malo koga od njih posjekosmo,
ma njihove kuće popalismo".²¹¹*

I Daće priča isto:

*"... poklasmo se s našijem Turcima,
dan i noć je poklanje trajalo.
...Po Crmnicu Turke isjekosmo
i grad Berać s zemljom izravnišmo;
sad ti nema u našu nahiju
obilježja od turskoga uha
do trupine ali razvaline".²¹²*

Da, Njegoš je bio veliki pesnik. Da, "Gorski vijenac" je, s umetničke strane, značajno književno delo. Ali, hoće li se naći neko da, najzad, progovori i o njegovoj mračnoj strani?... Istine radi! A ona je uvek iznad svega. I krajnje neophodna. Jer, i danas, posle 142 godine od pojave "Gorskog vijenca", u kome se veliča ne *junačka borba sa neprijateljem*, nego *mučki pokolj stanovništva*, samo zato što je prešlo sa hrišćanstva u islam, i danas vidimo strašne, pogubne posledice nekritičkog stava prema tom spevu. O tome piše i "Danas" ²¹³ u vesti "Badnje večer", gde kaže da OK SSRN Cetinje traži da se slavi Badnje večer, jer:

"Crnogorci bi ujedno obnovili sjećanje na davnu 1702. kada su predvođeni vladikom Danilom - osnivačem dinastije Petrović - proveli istragu nad poturicama... Kažu da je i ovaj 6. siječanj slavljen vrlo bučno. U Titogradu se pred crkvom sv. Đordije okupilo više ljudi nego ikada do sada. Nisu bili samo vjernici. Svjedoci tvrde da se igralo crnogorsko kolo i pjevalo, među ostalim, i: "Ko je drugi, ja sam prvi - da pijemo turske krvi!"

Našem Aleksandru Mačedonskom predajemo sebe

Ni bitoljskom mitropolitu, o kome govori članak "Balkanski rat", istina nije bila jaka strana. Ali su zato njegove megalomanske vizije premašile daleko i samo Dušanovo carstvo. Članak kaže: "U bitoljskoj egzarhijskoj crkvi održano je svečano blagodarenje... Činodještvovalao je mitropolit Aksentije sa mnogo sveštenika. Mitropolit je pozdravio dugim i dirljivim govorom Prestolonaslednika kao oslobodioca:

"U naknadu za vaše pale heroje i prolivenu srpsku krv mi Vama, našem Aleksandru Mačedonskom, predajemo sebe, a svoje molitve upućujemo Bogu za sreću Srbije i Njenog Aleksandra Velikog i srpske poredne armije".²¹⁴

²¹¹ P. Petrović Njegoš, "Gorski vijenac", Svetlost, Sarajevo, 1981, str. 151.

²¹² Isto, str.157.

²¹³ "Danas", br. 363, 31. siječanj 1989, str. 33.

²¹⁴ "Politika", 12. novembar 1912.

O toj, u suštini primitivnoj, megalomaniji vladajućih krugova tadašnje Kraljevine Srbije i među njima i državne, još od Nemanje, srpske pravoslavne crkve Tucović je imao svoje mišljenje.

U svom predavanju *"Balkanski ratovi i socijalna demokratija"*, održanom u Zagrebu u odeljku *"Imperijalističke težnje"* on je rekao:

"Karakteristika je svih balkanskih državnica da su njihove pretenzije silne: sve one *više hoće* negoli *moгу* izvršiti. Sve one stvaraju velike planove - ali bez materijalne podloge. Volterova tvrdnja, da bijedni narodi uvijek vole da govore o svojoj prošlosti, nalazi sjajno opravdanje kod balkanskih državnica, koje su na temelju svoje prošlosti htjele urediti svoju budućnost. Nema balkanske državnice koja već nije bila gospodarom Balkanskog poluostrva. Jedni se sjećaju Dušanovog carstva, drugi Simeunovog ili Samojlovog, jedni misle na veliku srpsku državu, drugi na bizantijsku bugarsku itd. Međe na Balkanu vazda su se mijenjale, a ostala je samo uspomena! Uspomena na tu "sjajnu" prošlost, udružena sa neodoljivom žudnjom gospodarećih klasa za proširenjem teritorija odvela je balkanske države u naoružavanje do zuba... Da, mi smo sjajno opremljeni ubojnim oružjem. Nakupovali smo dosta i previše. Kupovali smo gdje smo mogli; kupovali smo gotovim novcem - dok smo imali, a onda na dug! Tek buduće generacije plaćati će ono s čim smo se mi izubijali".²¹⁵

U istom predavanju, u odeljku *"Dioba mjesto zajednice"*, Tucović kaže: "I tako se je svršio prvi balkanski rat. U tom historijskom momentu imale su balkanske države pokazati da li su u stanju da svoje tekovine sačuvaju, i da li su u stanju da zaborave na svoju 'sjajnu' prošlost, već da misle na zahtjeve sadašnjosti. Balkanske državnice ne moguše zaboraviti na razne Simeone, Dušane itd., i ne moguše stati na realno zemljište... Isto tako je bilo i sa nacionalnom slobodom. Balkan je napučen sa bezbroj nacija i samo slobodna *federativna republika*... bila bi jedina garancija za potpunu nacionalnu slobodu. No, kako vidimo, gospodareće klase pokazale su se nesposobne da provedu ovakvo djelo. *Mjesto opće zajednice nezavisnih balkanskih naroda, imademo i opet neprijateljske državnice s podjarmljenim narodnostima!*"²¹⁶

A srpska pravoslavna crkva vidi, eto "sreću Srbije" uz "njenog Aleksandra Velikog"!

Mi smo deo svetskog privrednog organizma

Nasuprot "sredovjekovnom slaboumnom stanovištu" (Krlježa) srpska socijalna demokratija je ukazivala srpskom narodu na realnost i jedini mogući put ka napretku.

U članku *"Posle ratova"* Tucović je dao oštru kritiku režima u "oslobodenim" krajevima:

²¹⁵ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 8, str. 182-183.

²¹⁶ Isto, str. 188-189.

"...Buržoazija je u novim krajevima Srbije zavela *vanredno stanje*. Pod izgovorom da stanovnicima tih oblasti dadu vremena da 'se razviju' za upotrebe ustavnih prava, vlasnici Srbije teže, u stvari, da režimom policijskog samovlašća stvore od nacionalne manjine većinu i da tamošnji narod sprema ne za slobodne građane, već pokorne pođanike. Taj režim vanrednih policijskih mera, koji je zadahnut reakcionarnim ciljevima povlašćivanja jednih i gonjenja drugih, lišio je stanovništvo i onih političkih sloboda koje je imalo čak pod Turskom i predalo ga, bez ikakve zaštite i javne kontrole, na milost i nemilost koruptivne birokratije. S druge strane on daje novih povoda zaoštavanju odnosa među balkanskim državicama i izazivanju netrpeljivosti i mržnje među narodima.

Ustajući najodlučnije protiv vanrednog stanja i politike kome ono služi, Kongres traži:

a) da se u novim oblastima uvede režim najpunije demokratije, u kome će napačeno stanovništvo uživati ničim ograničenu mogućnost da živi u miru, slobodi, ravnopravnosti i zajednici;

b) da se, kao zahtev i uslov demokratije u novim krajevima, prizna politička ravnopravnost svima stanovnicima *tih oblasti, bez obzira na rasne, narodnosne i religiozne razlike, neograničeno pravo razvijanja nacionalne kulture*".²¹⁷

Umesto veličanja "sjajne" prošlosti i Dušanovog carstva, umesto poziva u boj za Veliku Srbiju, on daje narodu svoju viziju rešenja jednog od najvažnijih pitanja:

"Jednu potpunu i široku zajednicu traži i rešenje našeg nacionalnog pitanja.

Mi socijaldemokrati se u pogledu na nacionalnu slobodu razlikujemo od buržoazije. Jer buržoazija hoće slobodu za svoj narod po cenu uništenja slobode drugih naroda... Ako bi se stara Srbija pridružila Srbiji, onda bi na jednog slobodnog Srbina dolazila po dva porobljena Arnautina, Turčina itd. Mi hoćemo

slobodu svoga naroda ne uništavajući slobodu drugih.

Ovaj se cilj može postići jedino stvaranjem na Balkanu *jedne političke celine*

u kojoj bi svi narodi bili potpuno ravnopravni... bez obzira na to u kojoj je oblasti pre nekoliko vekova koji vladar vladao."²¹⁸

Tako je on govorio na zboru o *"Dogadajima na Balkanu i Socijalnoj demokratiji"*, koji je održan upravo uoči početka "oslobodilačkog" rata, koji je objavio Petar I Karadorđević, a blagoslovio mitropolit Srbije Dimitrije. Međutim, Tucović je interese naroda video u savim drugom. Na tom istom zboru on je rekao:

"... Mi više nismo ono što smo prede bili... Mi proizvodimo za međunarodni trg i zavisimo od prilika na njemu. Mi smo jedan dio

²¹⁷ Isto, str. 130-131.

²¹⁸ Isto, knj. 6., str. 517.

svetskog privrednog organizma. Mi nismo čaura za sebe, već žica utkana u tkivo celog sveta, i mi ili moramo sa celim svetom napred ili ćemo biti pregaženi.

Mi ne smemo stati na ralici i primitivnome zanatu, ne smemo dopustiti da zbog ekonomskog mrtvila naši radnici beže u Beč, Berlin, Hamburg i velike kapitalističke centre...

Opasnost po slobodu balkanskih naroda, po njihov kulturni i socijalni razvitak ne leži samo u krvi i ratnim grozotama, već i u svakodnevnom ratu naše primitivnosti sa evropskom razvijenošću, zanata sa industrijom, savremena saobraćaja sa nesavremenim. Dok se Balkan privredno ne razvije, on ni politički ne može opstati. Ovaj Balkan sa svojom Moravskom i Vardarskom dolinom, sa rudnicima pod Kopaonikom i Balkanom, bogat šumom, poljem, njivom, ugljem, rudom i vodom, u stanju je da da prilike za rad, napredak i razvitak. Ali to samo tada kad mi na njemu svoje snage udružimo."²¹⁹

---

²¹⁹ Isto, str. 516.

"... Mi ne smemo stati na liniji i primativnosti klanu, ne smemo do-
pustiti da zbog ekonomskog mirisa naša linija bude u bel, belim
Hambur i više kapitalističke države
zadržat reakcionarnim mirisima...
Osnovni zahtevi političke narodne i kulturne i
jaki zahtev je isti samo u krvi i telima...
zahtev za slobodom...
Dok se Balkan privredno ne razvije on ni politički ne može postati...
Ovaj Balkan sa svojom Moravskom i Vardarskom dolinom, sa tri-
nema pod nepokornim i...
vom, usijem, rudom i vodom, u stanju je da da prika za...
predak i razvija...
kome...
... 212

b) da se, kao zahtev i uslov demokratije u novim krajevima, prizna
politička ravnopravnost svima stanovnicima tih oblasti, bez obzira
na rasu, narodnosne i religiozne razlike, neograničeno pravo
razvijanja nacionalne kulture"²¹⁷

Umesto veličanja "sajne" prošlosti i Dušanovog carstva, umesto
poziva u boj za Veliku Srbiju, on daje narodu svoju virtuju rešenja
jednog od najvažnijih pitanja:

*"Jednu potpunu i široku zajednicu traži i rešenje
našeg nacionalnog pitanja.*

Mi socijaldemokrati se u pogledu na nacionalnu slobodu razliku-
jemo od buržoazije. Jer buržoazija hoće slobodu za svoj narod po
cenu uništenja slobode drugih naroda... Ako bi se stara Srbija
pridružila Srbiji, onda bi na jednog slobodnog Srbina dolazila po
dva porobljena Arnaulina, Turčina itd. Mi hoćemo

slobodu svoga naroda ne uništavajući slobodu drugih.

Ovaj se cilj može postići jedino stvaranjem na Balkanu
jedne političke celine

*u kojoj bi svi narodi bili potpuno ravnopravni... bez obzira na to u
kojoj je oblasti pre nekoliko vekova koji vladar vladao."*²¹⁸

Tako je on govorio na zboru o "Dogadajima na Balkanu i Socijalnoj
demokratiji", koji je održan upravo uoči početka "oslobodilačkog"
rata, koji je objavio Petar i Karađorđević, a blagoslovio mitropolit
Srbije Dimitrije. Međutim, Tucović je interese naroda video u sa-
svim drugom. Na tom istom zboru on je rekao:

"... Mi više nismo ono što smo pređe bili... Mi proizvodimo za
međunarodni trg i zavistimo od prilika na njemu. Mi smo jedan dio

²¹⁷ Isto, str. 130-131.

²¹⁸ Isto, knj. 6., str. 517.

Nepodobnost Arbanasa za samostalan život

Sa stranica "prljave štampe beogradske"²²⁰, kako su je nazivale "Radničke novine", čitaocce je zapljuskivala bujica "patriotskog" oduševljenja, veličanja "sjajne" prošlosti, poziva u boj za stvaranje Velike Srbije i mržnje prema Albancima.

Socijaldemokratska štampa je u članku "Čuvajmo se šovinista" upozoravala: "Prema svim pojavama na Balkanu naša je žurnalistika zauzela jedno šovinističko držanje".²²¹

Ton je davao predsednik vlade Nikola Pašić. U organu njegove Radikalne stranke, novinama "Samouprava" objavljen je njegov intervju dopisniku francuskog lista "Temps", u kome on objašnjava svetu:

"Oni koji misle da se mir može obezbediti stvaranjem autonomne Albanije, varaju se. Ta plemena i danas žive primitivnim životom i bez kulture, oni su u zavadi jedno s drugim, oni u istoriji nikad nisu imali kakav zajednički život. Ta su plemena podeljena na tri vere, oni nemaju svoje literature, pa čak ni bukvice; očigledno je da ona ne mogu imati samostalnoga razvitka.

I tako najbolja solucija bila bi primeniti na Albance isti način postupanja koji je bio primenjen i u srednjem veku: tada su oni ulazili u sastav države vizantijske i srpske, bez naročitih povlastica, ali su im jezik i individualnost bili poštovani.

Srbija traži vrata u San-Dovani, Lješiu i Draču, koja je imala srpska carevina u srednjem veku".²²²

I Pašić i crkva i ostali u to vreme u Srbiji (i ne samo u to vreme) baziraju svoje teorije izgleda, na onome što Krleža naziva "feudalni nekritički historicizam". Dr. Jovan Hadži-Vasiljević u svojoj knjizi "Arnauti naše krvi" (Beograd, 1939.) navodeći Jirečeka, na str. 2. kaže:

"Arbanasi su imenom svojim ušli u vladalačku titulu cara Dušana:

Stefan u Hristu Bogu blagoverni car i samodržac Srba i Grka, Bugara i Arbanasa".

Pa Pašić i ostali traže, vidi se, skromno, samo deo Dušanovog carstva... Iz tog srednjeg veka, na koji se pozivaju...

Kada je bečki "Fremdenblatt" pisao: "Ni vojni ni narodni obziri ne govore za to da srpska vojska ide dalje od Prizrena, u krajeve u kojima su nastanjeni isključivo Albanci, dakle u nespornu teritoriju jednog drugog balkanskog naroda", vladina "Samouprava" je ljutito reagovala. Njeni su argumenti sledeći: "Žao nam je što moramo primetiti da Arbanasi nikad nisu imali ni tražili naročitu teritoriju, da su oni i u srednjem veku bili na srpskoj i grčkoj (vizantijskoj) državnoj teritoriji; da je ovim dokazana njihova nepodobnost za samostalan državni život.

²²⁰ "Radničke novine", Režim izuzetnih zakona 14. decembar 1912.

²²¹ "Radničke novine", 30. maj 1914.

²²² "Samouprava", izjava g. Pašića, 30. oktobar 1912.

Nijedan obzir kulture i civilizacije ne zahteva zasebnu teritoriju arbanašku. Naprotiv, obziri evropske kulture i civilizacije govore odlučno protiv toga."²²³

U istom listu i članak "*Srbija i Austrija*" dokazuje "nesposobnost" Albanaca za samostalan život:

"Onaj elemenat kroz koji Srbija prolazi do mora - to je elemenat arbanaški, koji je ona imala i onda, kad je u starije doba držala Drač. Ona ne bi sad prvi put izašla na more, ni prvi put prošla kroz taj arbanaški elemenat.

Da svoju samostalnost drže Arbanasi su nesposobni. To dokazuje nepobitno i istorija od toliko vekova i sadašnji njihov kulturni nivo. Zato je najprirodnije da Arbanasi ostanu na teritoriji srpskoj i grčkoj, kako je bilo i do dolaska Turaka na Balkan."²²⁴

Organ Radikalne partije u Kraljevini Srbiji trudi se da srpskom narodu objasni i istorijsku i etničku stranu tog pitanja i daje ovu "naučnu" analizu:

"Ime Albanije prost je geografski pojam uz koji ne ide i pojam o nekoj albanskoj narodnosti... Za prave Albance drži se da su ostaci od starosjedilaca na Balkanu, koje su mnoge tudinske najezde skoro sasvim uništile. Noviji njihov naziv, Arnauti, nema nikakve veze sa Albanijom. To su Turski došljaci koji su zauzeli srpske zemlje, kad su se Srbi pod svojim patrijarsima iselili u Austriju.

Oni su se izmešali sa zaostalim Srbima i ostacima od albanskih starosjedelaca.

Od svojih osobina zadržali su samo svoju divljačnost."²²⁵

I tako, po toj "naučnoj" teoriji nema ni albanskog naroda, ni albanske istorije, ni albanske teritorije, ali, ipak, postoji njihova "divljačnost"...

Analogno mađarskom historijskom pravu

Miroslav Krleža je 1925. godine napisao članak "*Knjiga Dimitrija Tucovića*",²²⁶ u kojoj je dao visoku ocenu njegove "Srbije i Albanije". On konstatuje:

"U to kaotično vrijeme, kada je gotovo čitava beogradska javnost zahtijevala da se Albanija osvoji, postavio je Dimitrije Tucović svoje neoborive protuteze. Njegova knjiga značila je u ono vrijeme, kada je napisana, smion i poštovanja vrijedan čin."

Čudovišne teorije o Albancima Krleža upoređuje sa isto tako čudovišnim teorijama, koje Slovene isto tako smatraju za nižu rasu. Po njegovom mišljenju:

²²³ Isto, "Posle zauzeća Prizrena".

²²⁴ Isto, 27. oktobar

²²⁵ Isto, Autonomija Albanije, 3. novembar 1912.

²²⁶ Izabrana dela Miroslava Krleže u deset knjiga, Deset krvavih godina, "Sloboda", Beograd 1977, str. 390-394.

"U istom negativnom odnosu, u kome su se Balhansplac i gospoda Erental i Berhtold odnosila spram sveukupnog jugoslavenskog problema, u istom odnosu stajao je radikalski, politikantski Beograd spram arnautskog pitanja, prije deset i prije dvanaest godina, kao što stoji i dan-današnji. To je srednjevjekovno slaboumno stanovište... stanovište Divide et impera, kolji i robi, dijeli i vladaj, katastrofalno načelo bezglave i sljepe politike koja logično uvijek svršava slomom i propašću onih koji kolju, dijele i vladaju.

Ljudi sa Balhansplaca naučkali su na jugoslavensko pitanje gomilu pobješnjeh i lajavih pasa i svi ti lajali su bijesno i krvavo, kako ta divlja slavenska balkanska plemena oru još drvenim plugovima, kako su rastrovana siflisom, kako su jedine "mašine" u takvoj zemlji, kao što je naša, "žižice", kako su postojeće narodne državne organizacije stalna opasnost po evropski mir i civilizaciju, i kako takve nacije, koje se radaju kao naša, baš u interesu te civilizacije i evropskog mira treba osvojiti i pacificirati.

A beogradska štampa, kao pandan bečkih šmokova, radikalsko javno mnijenje, beogradski predratni kabineti i gospoda ministri vanjskih poslova smatrali su Arnoute (isto tako) bezimеноm rajom, koja stanuje u bezimеноj zemlji, bez historije, bez književnosti i književnog jezika, bez predaje, bez pjesama, bez svih onih pridjeva dakle, koji čovjeka i pleme čine ljudskim plemenom."

Krleža navodi šta sve tvrde o Albancima predstavnici te "ljudožderske" teorije, kako ju je nazivala socijaldemokratska štampa Srbije, koji u Albancima vide "repate ljude, s konjskim ili kozjim repom"; za koje su oni "divlji izrodi", "melezi raznih antropoloških tipova", "banda", "krvožedni divljaci, evropski crvenokošci", "konjokradice, tati, provalnici, lažljivi i podmukli tipovi..."

U tom svom članku Krleža razobličava i laži tih "teoretičara" o Albancima kad se radi o istoriji srpsko-albanskih odnosa i navodi ih: "... to su stoljetni krvnici i ubojice srpskog elementa u južnim krajevima. Ta goruća, bijesna, anarhična, životinji slična masa kao lava se slijeva u pitome doline južnih krajeva i tamo pali i kolje i uništava naše miroljubive i civilizirane naseobine već stotine i stotine godina. Ta čorda arnautskih izroda, koja živi u provincijama koje su u Srednjem vijeku pripadale Srpskome Carstvu (historijsko pravo, analogno mađarskom historijskom pravu na Dalmaciju, Bosnu i Hrvatsku), slijeva se kao "pustonosna" rijeka u pitome i civilizirane krajeve, i tu "pustonosnu" rijeku treba povratiti u njeno prirodno korito natrag u crne i nepristupačne planine."

Krleža se potpuno slaže sa ocenom Dimitrija Tucovića da Srbija vodi kolonijalnu politiku prema Arbaniji, jer nastavlja u ovom tonu:

"Tako su pisali o Arnautima predratni, liberalnodinastički ili revolucionarnorepublikanski nastrojeni akademici, lijevi i desni reakcionarni ili nacionalno revolucionarni ministri, političari i sveukupna štampa raznovrsnih i mnogobrojnih kabineta, i tako se svijesno razvijala propaganda o kolonijalističkoj politici..."

Toj propagandi kolonijalne politike i razvijanju mržnje prema albanskom stanovništvu pridružio se svojim autoritetom profesora univerziteta i budući predsednik Srpske akademije nauka dr. Aleksandar Belić, koji u svom članku "Kosovo" kaže:

"I tako se desilo da je na Kosovu retko selo u kojem nema Arnauta, da su u nekome oni čak u većini. Ovim arnautskim garnizonima, koji se nisu zadovoljavali samo varošima, nego su silazili u sela, da tu u osnovi, na izvoru unište naše pleme - preplavljeno je Kosovo.

Danas je arnautska vojska pobedena, arnautska naselja, koja su činila sastavni deo njen, povlače se i sele se, kao što se vojna komora povlači kada armija odstupi. I pored pomirljivosti srpske proklamacije koja daje svima stanovnicima slobodu i jednakost, arnautska se sela sele, jer osećaju svu težinu svojih grehova. Arnauti se u neredu povlače."

Uvaženi naučnik brine i o budućnosti tog kraja i bodri vladu da bude što odlučnija, jer, misli on: "Pitanje Kosova, koje je u isto vreme i pitanje cele Stare Srbije, nije u reformama, nije ni u kakvim palijativnim merama",²²⁷

Međutim, veliki književnik Miroslav Krleža u pomenutom članku potpuno podržava Tucovića u njegovim pogledima na migracije na Balkanu i mere srpske vlade, odlučno tvrdeći:

"On je prije svega upro na osnovni fakat migracija na Balkanskom Poluostrvu, naglasivši, da razlog tome stoljetnome talasanju treba prije svega potražiti u temeljnim oblicima begovskofeudalnog sistema na čitavom teritoriju osmanlijskog imperija.

...Plemena, rase, porijekla, vjeroispovesti, jezici i dijalekti stoljećima u tim kotlinama tako su se amalgirali, da je granicu današnjeg etnografskog stanja povući nemoguće, a rekonstruirati je mitraljezima i vješalima na temelju nekih fiktivnih stanja od prije mnogo stotina godina bilo bi zločin ili ludilo."

Ostavljeni od katolika - naseljeni Srbima

Indikativno je za "beogradsku čaršiju", kako Krleža naziva beogradsku štampu i javno mnjenje i to, što o migracijama imaju dva sasvim različita merila, zavisno od toga o kome se radi - o Srbima ili Albancima.

Naprimjer: Normalno je da "naši stočari iz planina služe kao neredovne čete u turskoj vojsci i kolonizuju ratom opustošene zemlje srednjeg Podunavlja na severu sve do pod Budim, a na severozapad do pod Zagreb".²²⁸

Normalno je i sledeće, o čemu priča jedan istoričar srpske crkve: "No naseljavanje pravoslavnih u Dalmaciji u velikim razmerama nastalo je u XV veku i docnije usled najezde Turaka. Tada se vršilo

²²⁷ "Politika", 15. oktobar 1912.

²²⁸ Vasa Čubrilović, "Odabrani istorijski radovi", Narodna knjiga, 1983, str. 87.

pomeranje naroda. Hrvati i katolici uopšte, vođeni katoličkim sveštenicima, da bi se spasli Turaka, iseliše se na ostrva i u Italiju; u te zapustele zemlje Dalmacije naseliše se Srbi iz Bosne i Hercegovine, a u Liku i Krbavu sami Turci naseliše Srbe posle 1540 g. Znamo da je u XVI v. osnovana Vojnička krajina (Senj-Sisak) i da su tamo prešli uskoci kojih je bilo čak i u Istri. Na taj način krajem XVI i početkom XVII v. Boka, Dalmacija, Lika i Krbava, ostavljeni od katolika, bejahu naseljeni Srbima, pravoslavnima".²²⁹

Međutim, beogradska štampa lije suze zbog posledica tih migracija i u članku "Vapaj Stare Srbije" tužuje: "Posle prve i druge seobe Srbini se u Staroj Srbiji znatno prorodio. Na iseljene pitome srpske zemlje se spustiše stočarska arnautska razuzdana i neobrazovana plemena".²³⁰

Za drugog jednog istoričara srpske crkve normalno je, međutim, što su se Sloveni doselili na ovaj način, kako on pod naslovom "Odnos doseljenih Slovena prema starosedelcima" uči buduće bogoslove:

"Sloveni su naseljavali svoja nova staništa na Balkanskom poluostrvu i Istočnim Alpima posle teških borbi, razaranja i pljačke. Usled toga je veliki deo preostalog starosedelačkog tračkog, ilirskog i romanskog stanovništva ili emigrirao ili se iz župnih i obradenih područja povlačio u planine i odavao polunomadskom stočarskom zanimanju.

...Od neromanizovanih Ilira nisu podlegli slovenizaciji jedino Arbanasi. Oni su se pri najezdi Slovena takode povukli u planine... ali su kasnije potiskivali Slovene iz župnijih predela i postepeno stvorili svoj nacionalni teritorij".²³¹

"Nesposoban" za samostalan život albanski narod jedini nije podlegao slovenizaciji, izdržavši ne jednu najezdu!

Žilavost, izdržljivost i sposobnost albanskog naroda zaprepašćuje

Tucovićev drug i saborac Dušan Popović pisao je:

"Sirota Albanija, jadan albanski narod. Retko kojoj naciji su pravljenе tolike smetnje i teškoće na prvim koracima njenog samostalnog života i političkog organizovanja. Albanski narod pokazuje jednu žilavost, izdržljivost i sposobnost, koja čoveka zaprepašćuje. Nije laka stvar izdržati i pretrpeti varvarsku najezdu tri države u jedan mah: srpske, crnogorske i grčke!"²³²

Socijaldemokratska štampa u Kraljevini Srbiji je jedina odavala priznanje herojskoj borbi albanskog naroda i u ustancima protiv Turske i u borbi protiv balkanskih država. Partijski organ u uvod-

²²⁹ dr. Čedomilj Marjanović "Istorija Srpske Crkve" knj. II Beograd, 1930. str. 119.

²³⁰ "Večernje novosti", 20. septembar 1912.

²³¹ dr. Dušan Lj. Kašić, "Istorija Srpske Crkve sa narodnom istorijom", udžbenik za III razred bogoslovije, Beograd 1967.

²³² "Borba", Polumesečni spis Socijalne demokratije, "Prvi maj 1914", 16. april 1914.

niku pod naslovom "Krupni događaji" piše: "Arnautska revolucija predstavlja danas centar na koji je upravljena pažnja cele političke Evrope. Kako prema svemu izgleda autonomija Albanije je na pragu. Najzad je postignut cilj radi koga se već svakog proleća i leta proliva krv na teritoriji Albanije i Stare Srbije. Jedna nacija u Turskoj na putu je da izvojuje sebi slobodu i ravnopravnost.

Arnauti su prvi uvideli da će se nacijama u Turskoj imperiji popraviti položaj, omogućiti egzistencija i kulturni razvitak, ako one uzmu stvari u svoje ruke, ako se mase stanovništva počnu boriti za svoja prava.

Arnauti su prvi raskinuli sa mladoturskim iluzijama; oni su blagodareći svojim specijalnim ekonomskim, socijalnim, geografskim uslovima imali najviše snage i sposobnosti da povedu borbu za nacionalnu autonomiju; oni su tu borbu vodili ne žaleći žrtava ni života prolazeći kroz najužasnija iskušenja.

Cela ova borba nam je simpatična".²³³

Socijaldemokratska štampa pozdravlja uspehe Albanaca i u članku "Ustanak u Albaniji" u kome stoji: "Arnauti su odneli čitav niz sjajnih pobeda. Gde su se god sukobili sa turskom vojskom oni su je tukli. U svima okolnim zemljama danas vlada uverenje da Arnauti sigurno mogu i da će pobediti. Ima li tu kakvog drugog izlaza, nego da mir u rodnoj kući dobiju davanjem Albaniji administrativne samouprave, koja će ubrzati njen kulturni razvitak?"²³⁴

U daljem tekstu tog članka list daje viđenje srpske socijaldemokratije u odnosu na pravo Albanije u okviru Turskog carstva:

"Mladoturci su se skrhalo na jednom od njihovih osnovnih principa, koji je mogao fanatizovati samo ljude sa kasarskim vaspitanjem. To je princip najstrožijeg državnog centralizma. U iste državne i upravne forme, pod iste vojne i poreske obaveze valja da se uguraju svi delovi carstva, koji se po stupnju svoje kulture razlikuju za hiljadu godina...

...Federalizam u organizaciji države, samouprava pojedinih provincija, to je jedna nužnost."

Isti list i u članku "Nesposobnost" ukazuje na značaj borbe Albanaca za autonomiju u okviru Turske: "U Turskoj jedan silan revolucionarni pokret Arnauta lako može povući za sobom i ostala plemena, a koji će im, u svakom slučaju revolucionisati duhove i podići hrabrost".²³⁵

Na početku balkanskog rata organ Srpske socijalne demokratije u članku "Albanski problem" predviđa:

"Srbija i Grčka hoće da podele Albaniju. Ali pored sve plemenske i verske pocepanosti Albanci će biti složni i gotovi da brane svoju nacionalnu nezavisnost od srpskih i grčkih osvajača, ako se podeli

²³³ "Radničke novine", 13. jul 1912.

²³⁴ Isto, 17. jul 1912.

²³⁵ Isto, 24. jul 1912.

teritorija na kojoj oni žive u većini. Ne treba mnogo političke pameti pa unapred predvideti da će i Srbi i Grci imati dosta krvava posla sa nesvojim elementima, ako ostvare svoj plan".²³⁶

Tih dana list je u članku "*Sebi ruke Austrijo*" pisao:

"Mi smo, socijaldemokrati, vrlo iskreni i vrlo veliki prijatelji Albanaca i mi želimo i očemo i njihovu slobodu i nacionalnu i političku autonomiju u federaciji balkanskih republika. Mi odlučno ustajemo protiv onog varvarskog gledišta da su Albanci nesposobni da se nacionalno, ekonomski, kulturno i politički razviju, kao što se gnušamo i onog podlog podmetanja da je čitav jedan narod sam-samcit razbojnik, ako u njemu ima lopuza, aramija i krvoloka".²³⁷

Socijaldemokrati na samom početku rata predviđaju i rezultate tog "oslobodilačkog" rata u članku "*Oslobodilački podvizi*", gde stoji:

"Naša buržoazija pokušala je da ratu, kojega pod komandom Rusije i u zajednici s reakcionarnim vladama i dinastijama na Balkanu preduzima, dade obeležje *oslobodilačkog rata*. Ona veli: svaka od balkanskih država oče da oslobodi svoju naciju od Turaka!

Radi toga su balkanske kraljevine postigle sporazum u podeli pojedinih oblasti.

Međutim, u tim oblastima nijedna nacija nije kompaktna: stanovništvo je u njima jedna kaša od nacija, svaki kraj jedno nacionalno šarenilo, gotovo svako selo pravi mozaik od nacija. Ako bude ratnog uspeha - šta će biti sa *nacionalnim oslobodenjem*? Ništa!...

Nacionalno oslobodenje se na teritoriji koja je mozaik nacija ne postiže zavojevanjem, već jedino na način kako je to shvatila Balkanska Socijalna Demokratija...: jednom punom privrednom, kulturnom i političkom zajednicom, u kojoj ne bi vladala nacija nacijom, već u kojoj bi sve nacije bile *ravnopravne* i dobile mogućnost za svoj razvitak.

Koliko se pak želi oslobodenja onima u granicama Turske, najbolje se vidi po tome kako postupaju "osloboditelji" u svojim sopstvenim zemljama baš onda kada se spremaju da učine ratni pohod za tobožnje oslobađanje u oblastima Turske...

Eto, takvi su "oslobodilački" podvizi satrapa ruskog carizma na Balkanu i takve su perspektive njihove "mudrosti" i njihova "patriotizma".²³⁸

Podržavajući borbu albanskog naroda za svoj kulturni razvoj, socijaldemokratski organ u članku "*Albanski problem*" piše:

"Na pozornicu istorije sve jače i jače istupali su "sinovi brda i slobode" - Albanci, čije je nacionalno buđenje dobilo svoga izraza u zahtevima koje su u poslednjem ustanku istakli. Među njima stoje: priznanje albanske azbuke i jezika i davanje samouprave".²³⁹

²³⁶ Isto, 6. novembar 1912.

²³⁷ Isto, 2. novembar 1912.

²³⁸ Isto, 29. septembar 1912.

²³⁹ Isto, 6. novembar 1912.

Slobodarska svijest i ponos

Miroslav Krleža je u svom pomenutom članku pisao i o tom albanskom pokretu za nacionalnu i kulturnu slobodu, podržavajući u potpunosti teze Tucovića. On kaže:

"Dimitrije Tucović je objasnio, da anarhično stanje, u kome žive sjeverna albanska plemena, dolazi prije svega od toga, što su ta izolirana visokoplaninska plemena zaostala za tokom događaja nekoliko stoljeća, ne iz svoje takozvane rasne nesposobnosti, nego prosto uslijed prilika u kojima žive.

... Nije tome tužnom stanju razlogom nikakva rasna inferiornost, jer Arbanasi, pošto su se u prvoj generaciji udaljili od plemenske baze, kao iseljenici u civiliziranijim okolinama, prilagođuju se višem stepenu života mehanički i bez razlike od okolišnih naroda. Pa ipak se taj divlji arbanaški sjever nije dao nikada podjarmiti i oduvijek je održavao neku vrstu neodvisnosti spram turskog vojničkog i administrativnog stroja, te su zahtjevi Nezavisne Lige, godine tisuću osam stotina sedamdeset osme i osamdeset prve, lijepi dokumenti arbanske slobodarske svijesti i ponosa.

Tucović je osim toga upozorio, na temelju dokumentarnih analiza, kako se Sjever i Jug razlikuju ekonomski, kako su begovski jug i primorje mnogo razvijeniji i civiliziraniji, kako arbanska činovička naslaga, pa arbanski imutak, arbanska štampa, publicistika, zameci političkih partija počinju da dokazuju sve obrise modernog nacionalnog gibanja".²⁴⁰

Ali "prljava štampa beogradska" je uporno veličala kolonijalnu za-vojevačku politiku Kraljevine Srbije, obavijajući je velom oslobodi-oca i kulturtregera.

²⁴⁰ Izabrana dela Miroslava Krleže u deset knjiga. Deset krvavih godina, "Sloboda", Beograd, 1977, str. 393-394.

"Politika"

Vladimir Dedijer

Dimitrije Tucović

Dušan Popović

Dragiša Lapčević

Miodrag Jeremić

Triša Kaclerović

Sveća mesec dana pre toga, 18. septembra, ovaj je objavio u "Politici" svoje političke i društvene pogleda. U toj je reči o strategiji i taktički plan naših revolucionarnih borbi. U ovom broju "Politika" objavljuje se njegovo političko i društveno mišljenje. U ovom broju "Politika" objavljuje se njegovo političko i društveno mišljenje. U ovom broju "Politika" objavljuje se njegovo političko i društveno mišljenje.

241 leto, 10. novembar 1912.

242 leto, 11. novembar 1912.

243 leto, 12. novembar 1912.

244 leto, 21. oktobar 1912.

245 leto, 22. oktobar 1912.

246 leto, 23. oktobar 1912.

Velikoprodavac patriotizma - "Politika"

"Politika" Vladislava Ribnikara je i tada svesrdno podržavala vlast i bila najverniji poslušni podanik, iako je bila nezavisni list, zvanično.

Posle osvajanja Albanije ona pod naslovom "*Drački okrug*" ponosno objavljuje:

"Vrhovna komanda je već obrazovala srpsku oblast, koja nosi naziv Drački okrug... Arnauti će dobiti sve slobode, i u toj pravoj državnoj slobodi će se oplemeniti. Srbija će izvršiti jedno kulturno delo".²⁴¹

Već na samom početku balkanskog rata "Politika" ne samo da svečano i borbeno kreće u boj za oslobođenje od Turaka, nego daje i dalje, mnogo šire ciljeve. U članku "*Srbija i Stara Srbija*" ona već 10. oktobra 1912. godine uči narod:

"Stara Srbija nije samo klasična srpska zemlja, u kojoj se razvila najjača slobodna srpska država, koja je u vreme poslednjih Nemanjića imala prevlast na Balkanskom poluostrvu. Ona nije samo kao Bosna ili Dalmacija srpska zemlja u kojoj se srpski diše i oseća. Svugde je tu srpsko pleme, koje je i u Sremu, Bačkoj i Banatu, Bosni, Hercegovini i drugim srpskim oblastima".

Ona se pridružuje i slavlju Srpske pravoslavne crkve i u članku "*Slava Cara Dušana*" javlja iz Prizrena: "Sv. Arhangel Mihailo bio je krsno ime cara Dušana, pa je sve pohitalo u crkvu... Pred kraj liturgije bilo je blagodarenje, što je naša junačka vojska srpski steg razvila i na obalama Jadranskog mora".²⁴²

Ona u članku "*Naša vojska*" likuje zbog uspešnog osvajanja: "Pre mesec dana naše su trupe prešle granicu, a danas već imamo osvojene dve nove Srbije, dva puta onoliko prostora, koliko iznosi cela otadžbina tih malobrojnih, ali danas već širom sveta proslavljenih vojnika".²⁴³

Kralj je u svojoj ratnoj proklamaciji postavio kao cilj, zvanično, oslobađanje srpskih krajeva od Turaka. "Politika" indiskretno razotkriva pozadinu tog pohoda, pa u članku "*Na more*" ide i dalje i klikće:

"Najzad se ispunilo ono što je svaki Srbin očekivao. Sile skrivene narodne snage, koja je satrikla Turke na Kumanovu, koja je slomila za svagda besne Arnaute na Kosovu i u Sandžaku - ta će sila proneti srpskog orla i kroz gudure Drima i izneće ga na Jadransko more.

More! U toj je reči ceo strategijski i taktički plan naših vojskovođa, u njoj je sva politika naših diplomata".²⁴⁴

Svega mesec dana pre toga, 18. septembra, Kralj je obavestio i Ar-

²⁴¹ "Politika", 16. novembar 1912.

²⁴² Isto, 11. novembar 1912.

²⁴³ Isto, 12. novembar 1912.

²⁴⁴ Isto, 21. oktobar 1912.

banase: "...svima nosimo slobodu, bratstvo i jednakost...", a "Politika" već slavi što je vojska "slomila besne Arnaute." I to "za svagda"!

Mržnju prema Albancima "Politika" stalno i sistematski seje sa svojih stranica.

U članku "*Kroz Kačanički klanac*" ona sikće: "Arnautin je sav samo zločin, pomešan sa podlošću i prevarom".²⁴⁵

Sledećeg dana, u članku "*Zarobljenici*" izveštava one, koji nisu mogli svojim očima da vide događaj:

"Zasebnim vozom, koji je stigao u Beograd, jutros je prevezeno 1068 zarobljenika. Najviše ima Arnauta... Arnauti čine bedan utisak. Među njima ima i staraca i dece od 14 godina. Sve što je moglo pušku da nosi diglo se protiv nas.

I ako su bedno odeveni i izgladneli, ipak ne mogu kod čoveka da izazovu sažaljenje. U njihovim očima ima nečeg divljeg, životinjskog. Kad uhvatite pogled zarobljenog Arnautina pred vama se namah stvara slika njihovih zločina. A pred tom slikom nestaje sažaljenje".²⁴⁶

Tucović je pisao da se uverio da je surovost prema albanskom stanovništvu od strane srpskih vojnika bila izazvana i pisanjem beogradske štampe. Da je bio u pravu dokazuje i nastavak tog članka:

"Naš svet je bolećiv, ali ipak za ove zarobljenike nije imao sažaljenja. Njihova zverstva su u tako svežoj uspomeni, da je svaka bolećivost prema njima potpuno isključena.

Kod hotel 'Londona' sreo sam jutros jednog dečaka, jedva da ima sedam godina. Drži kamen u ruci i gura se. 'Pusti me, čiča, molim te, da i ja jednom pogodim. Dosta su oni naše gadali!'"²⁴⁷

Sutradan u članku "*Turska, Arnauti i reforme*" opet se vraća na taj događaj; sada bi - izgleda - člankopisac hteo da bar malo ublaži čudovišnu nečovečnost iz prošlog broja, ali ne uspeva, jer opet bljuje otrov:

"Ko je juče poranio da vidi zarobljene Arnaute, koji su dovedeni u Beograd, morao je osetiti, kraj sve odvratnosti koju je slika davala, i duboko sažaljenje. Tuga obhrva čoveka kad vidi ove ljude - za koje je malo rečeno, ako se kaže da su divlji - gde idu kao seoski pas pred kolima, bosí, goli, unezvereni kao životinje. Njihovo duševno stanje, izgleda, da po svemu odgovara bedi i jadu njihove spoljašnjosti".²⁴⁸

Za "Politiku" je kolonijalna politika potpuno opravdana. U članku "*Na more*" ona se ushićuje gaženjem tude zemlje:

²⁴⁵ Isto.

²⁴⁶ Isto, 22. oktobar 1912.

²⁴⁷ Isto.

²⁴⁸ Isto, 23. oktobar 1912.

"Vekovima Zemlja čeznuše za - Morem. Sećaše se svojeg negdašnjeg bogatstva i slave.

More mi pričaše: negda davno moji plavi talasi ljubljahu skute vaše Zemlje - izgubljene majke moje. Gde je ta Zemlja? A zastidena Zemljina deca odgovarahu: Dodoše divlja krda varvara i usprtiše se između tebe i majke tvoje.

A Zemlja, vekovima gledajući decu svoju zarobljenu kaza: Deco moja, blagosloveno vreme došlo je. Tragom svoje krvi podite na More!

Deca poslušашe. Herojskom snagom potisnuše vekovnog dušmanina. Preko lešina gaze odabrana deca, krče sebi put... Zemlja traži svoje More. Požurimo!

Na pomolu mora opojeni pobedama zastadoše. I kliknuše: - majko, vraćamo ti more!"²⁴⁹

Miroslav Krleža imao je drugačije mišljenje:

"Pa kad je pobednička vojska pala preko albanskih vrleti do Drača, do Lješa i do Svetog Ivana Medovanskog, granitno javno mišljenje stvoreno kolonijalističkom propagandom pozdravilo je vojničke uspehe u svečanom pobjedničkom raspoloženju".²⁵⁰

Toj kolonijalističkoj propagandi "Politika" je posvećivala i svoje "dirljive" pesme u prozi, koje su ne samo budile patriotizam, nego, eto, davale lekcije iz istorije...

Kao i u članku "*Evropa i Balkan*", gde stoji da su Srbi "po cenu svoje krvi, prolivene obilno, stekli svoja pobednička prava. Uostalom, oni su mogli da traže sa toliko više prava izlazak na more, što je najveći deo zauzete albanske teritorije pripadao nekada srpskom carstvu".²⁵¹

Podsetimo se Krleže, koji je rekao da je to "historijsko pravo, analogno mađarskom historijskom pravu na Dalmaciji, Bosnu i Hrvatsku".

Pod naslovom "*Arnautski banditi*" "Politika" preti: "Arnauti neće ostati nekažnjeni za svoje ispade i ono što oni preduzimaju ima samo da ubrza smrt države, koju oni hoće da stvore".²⁵²

Njen članak "*Drač i Valona*" daje odrešene ruke Srbiji i Crnoj Gori u albanskoj politici: "Ako arnautski razbojnici budu i dalje vršili napade na naše granice i ubacivali agente da bune stanovništvo, one će biti prinudene da pređu na albansku teritoriju da izvrše misiju, koju Evropa nije mogla da izvrši".²⁵³

Istim duhom prožet je i članak "*Ko je kriv?*" koji odlučno tvrdi: "Moramo da se razračunamo sa banditima. Razračunavanje ne sme da bude privremeno, već tako korenito, da nikada više nikome ne

²⁴⁹ Isto, 4. novembar 1912.

²⁵⁰ Izabrana dela Miroslava Krleže u deset knjiga, Deset krvavih godina, "Sloboda", Beograd, str. 392.

²⁵¹ "Politika", 28. decembar 1912.

²⁵² Isto, 5. septembar 1912.

²⁵³ Isto, 7. septembar 1912.

padne napamet da uznemirava. Srbija ima sama da oceni kako će to da završi... vodeći računa samo o interesima svoga naroda".²⁵⁴

Komandanti albanskih ustaničkih jedinica za "Politiku" su samo "razbojnici". Naprimer, članak "Vrenje u Albaniji" saopštava: "Isto tako u Valoni je već postignut sporazum između Mačedonske Unutrašnje Organizacije i Ise Boljetinca i Bajrama Cura. Jane Sandanski - izaslanik te organizacije, pridobio je oba ova razbojnika za svoje planove".²⁵⁵

U vestima "Iz Ljume"²⁵⁶ list saopštava, bez ikakvih pojedinosti, da su jedan srpski oficir i "čuveni razbojnik Riza-bej" vodili neke pregovore. I to je sve. Da podsetimo, Tucović je, dajući detaljno taj razgovor naveo reči tog "razbojnika" koji ogorčen kaže: "Vaši vojnici pljačkaju i odgone stoku... A za svakog vašeg vojnika vi popalite po nekoliko sela i bacite u ogranj i stavite pod nož sve u njemu živo, ne štedeći ni decu ni žene".²⁵⁷

Jedan od saboraca Dimitrija Tucovića, jedan od vođa srpskih socijaldemokrata - Dušan Popović - pisao je u to isto vreme u partijskom polumesečnom časopisu "Borba" o "jednoj smrtno uvredenoj i ranjenoj naciji", optužujući srpske vlasti:

"Ovih nam je dana mnogo deklamovano o strategijskim tačkama prema Albaniji koje treba da obezbede našu teritoriju. Strategijske tačke nesumnjivo nešto znače; ali ma koliko sigurne i strašne one bile, nikada nas one neće osigurati od gnjeva i osvete jedne smrtno uvredene i ranjene nacije. Dokle god u naše buržoazije budu vladali ovakvi varvarski pojmovi; dokle god i najtrezveniji njeni političari budu branili tezu da su Arnauti poluljudi i da se arbanasko pitanje može rešiti jedino mačem i ognjem, dotle ćemo mi stalno imati mobilizaciju za mobilizacijom prema zapadnoj granici nove teritorije i fijasko za fijaskom. I sve dotle neće nam pomoći ni strategijske tačke prema Albaniji - a već i da ne govorimo o tome što će nam trebati da stalno i dan i noć držimo 'strategijske tačke' unutra u zemlji sa kojih ćemo klati i uništavati one stotine hiljada arbanaskih saplemenika koji žive u našim granicama i koji treba da budu neki vajni temelj Velike Srbije!"²⁵⁸

Ali "Politika" ne samo da podržava tu politiku, nego čak na zauzetim teritorijama ni ne vidi albanski narod. U članku "Srpski zahtevi" ona tvrdi:

"Okolnosti su i nastupilo je vreme da se progovori i o zahtevima Srbije. Njeni su zahtevi jasni, opravdani, prirodni i očigledni.

Srbija je u ovom ratu izvršila svoju dužnost potpuno, onako kako zahtevaju njene pretenzije. Cela teritorija, koju je ona osvojila, naseljena je njenim saplemenicima; ceo narod koji je ona oslobodila

²⁵⁴ Isto, 13. septembar 1912.

²⁵⁵ Isto, 6. septembar 1912.

²⁵⁶ Isto, 16. septembar 1912.

²⁵⁷ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 7, "Iz jednog graničnog garnizona", str. 209, "Rad", Beograd, 1980.

²⁵⁸ "Borba", 7. knj., 2. broj., 16. oktobar 1913, "Opet fijasko", str. 37.

raduje se svom ujedinjenju sa Srbijom.

...Srbija u ovom trenutku ima, dakle, dužnost, da sebi osigura i mir i budućnost, a najbolja garantija za to jeste podela Albanije između Srbije i Grčke".²⁵⁹

Dok socijaldemokrati s najvećim užasom i gnušanjem pišu o četnicima i njihovim zločinima "prljava beogardska štampa" ih veliča. Tako "Večernje novosti" u članku "Kosovo se sveti" radosno konstatuju: "Pored stalnog kadra i tri poziva narodne vojske pohitala je na zbornu mesto i Narodna Odbrana i dobrovoljci i poslednja odbrana i komite i bombaši i četnici svake vrste!"²⁶⁰

A na stranicama "Politike" čak i književnik Ivo Ćipiko piše hvalospeve u čast tih zlikovaca. U feljtonu "U bolnici", on se oduševljava i raznežuje, trudeći se da to prenese i na čitaoce:

"Stajao sam pred krevetom mladog četnika. Pred ovim mladim, teško ranjenim četnikom, osetih se ovde sitan i nepotreban. Na moja naivna pitanja o četnicima odgovaraše ljubazno se smešeći...

Posmatram sa nekim čudnim, osobitim zadovoljstvom njegove crne oči i u svom književnom egotizmu pomislih: ovo je divan tip četnika, intelektualca!

Pred ovom svetlom pojavom razumedoh i ove naše četnike što daju svoje mlade živote za našu zajedničku misao.

...Osetih duboko u svojoj duši da ovi prvi ranjenici sobom nose prvo znamenje uskrsnuća podjarmljene naše braće".²⁶¹

U takvoj atmosferi srpski socijaldemokrati su se herojski borili za istinu i ta borba je bila, kako je rekao Krleža, "smion i poštovanja vrijedan čin".

U svom članku "Opet fijasko" odlučno i argumentovano se borio i Dušan Popović: "Nije se, uostalom, mnogo ni čuditi grubim instinktima naše seljačke mase za čije se školovanje i civilizovanje ova država nikada nije brinula; ne treba se, isto tako, zgranjavati ni nad uskim i bednim političkim i duhovnim horizontom naših vojnih komandanata koji su vaspitani da hladnokrvno, zlikovačko ubijanje desetina i stotina Arbanasa, njihovih žena i njihove dece smatraju kao neki heroizam junaka iz tragedije; ne treba se mnogo revoltirati ni zbog našeg buržoaskog javnog mnjenja koje daje moralnu razrešnicu za sva ova zverstva, koje šta više izaziva apetit za uništavanje Arbanasa i njihovih porodica, jer su predstavnici tog javnog mnjenja ljudi koji se nisu ustezali da, žurnalističkim kampanjama i ucenama, razoravaju porodice svojih sugradana: ne treba se svemu tome mnogo čuditi, pošto parolu za takvo shvatanje i takvu politiku bacaju ljudi koji stoje na najvišoj društvenoj i političkoj visini u Srbiji, i pošto jedan g. Stojan Prčić (Balkanikus), predstavnik demokratskih ideja i šampion engleskog parlamenta-

²⁵⁹ "Politika", 9. decembar 1912.

²⁶⁰ "Večernje novosti", 3. oktobar 1912.

²⁶¹ "Politika", 16. novembar 1912.

rizma u Srbiji, ima kurazi da, u obliku objektivne naučne rasprave, dokazuje pred celim svetom kako Arbanasi nemaju prava ni na nacionalnu ni na državnu samostalnost, kako su to bezmalo poluljudi koji nemaju prava da budu članovi velike ljudske porodice, pozivajući se za ta svoja 'naučna' tvrđenja na neke evropske avanturiste i pustolove, koji su omrzli Albaniju valjda zato što u njoj nisu naišli na kafe-koncerte i engleske klozete ili što im neki gešeft nije ispao za rukom!"²⁶²

Krv naše krvi - Srbin

Bez potpisa, ali verovatno iz pera nekog od ondašnjih "naučnika", "Politika", u članku "*Testament Durda Kastriotića*" oduzima albanском narodu i njegovog najvećeg junaka i piše:

"Proslavljeni Srbin Durde Kastriotić, od Turaka nazvan Skender-beg preminuo je u Lješiu, kuda je bio otišao da se sa ostalim glavarima srpskim savetuje o tome, kako se može do kraja odoleti Turcima. Ovo je bilo 1467 godine..."²⁶³

"Srbin Skender-beg" je valjda objašnjenje i za sledeće tvrdnje "Politike" o "oslobodilačkoj" a ne zavojevačkoj politici Srbije: "Srbija je pošla u rat zbog pristaništa i ona ga je dobila. Srbija je tim rezultatom potpuno zadovoljna. Njoj tuđa obala ne treba."²⁶⁴ Zatim: "Srbija nije ni vodila rat sa kakvim ambicijama, niti po nekoj imperijalističkoj politici. Ona nije imala ni želju ni nameru da potčinjava sebi druge narode!"²⁶⁵

Međutim, Tucović je pisao o "zanosu stvaranja velike Jadranske države podjarmljivanjem tuđeg naroda".²⁶⁶

Tadašnja "Politika", eto veliča Skender-bega, jer je - "Srbin"... A do kakvih čudovišnih, pa i komičnih, zaključaka može da dovede šovinizam, blizak rasizmu, pokazuje i ovih nekoliko primera. Srbima, koji su se raselili do Zagreba, Budima, Dalmacije itd. beogradska štampa kao ni nauka, ne lepi negativne etikete, čak ni u slučaju kad su kao turski vojnici i kolonisti dolazili u te nove krajeve. Ali kad se radi o Albancima, kriteriji su, kao i rečnik, sasvim drugačiji.

U članku "*Iz tuđeg gnezda*" list "Politika" se ljuti:

"Dornale d'Italia" donosi vatreni proglas osamdeset arbanaških opština u Italiji, u kome se naglašava da se Albanija mora ostaviti Arbanasima." Iza toga sledi komentar "Politike", koja je strašno uvredena: "Arbanaški izrodi i mekušci, koji su se još pre toliko decenija iselili u Italiju da sačuvaju svoju kesu i svoje živote, ne brinući dalje šta će biti s njihovom domovinom, vide tek sada "jednu veliku nepravdu!"²⁶⁷

²⁶² "Borba", 7. knj., 2. broj, 16. oktobar 1913, str. 35-36.

²⁶³ "Politika", 16. novembar 1912.

²⁶⁴ Isto, 10. decembar 1912.

²⁶⁵ Isto, 11. decembar 1912.

²⁶⁶ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 8, str. 79.

²⁶⁷ "Politika", 16. novembar 1912.

Međutim, istoričar srpske crkve o seobi pod Čarnojevićem, kao i o uzrocima, piše ovako:

"Austrija ne bi sreće da zadrži zauzete krajeve. Veliki vezir Mustafa Čuprilić... u januaru 1690. godine dođe na Kosovo. Za srpski narod, a naročito za patrijarha Arsenija, nastade užasno stanje. Srbi su bili kompromitovani u pomaganju Austrije, te bi svi izginuli. Zbog toga se patrijarh Arsenije reši da se skloni ispred Turaka, te pozva vode naroda da podu sa njim".²⁶⁸

Koliko je nama poznato, niko ni Čarnojevića ni ostale nije do danas nazvao "mekušcima", koji su "čuvali kese i živote", koji nisu brinuli o daljoj sudbini napuštene domovine.

Ili ovo. Istog dana u dva beogradska "patriotska" lista izašla su dva napisa o Turcima, ali stavovi su različiti, jer...

Članak "*Propast Turske*" saopštava: "I, odlazeći, Turci nisu hteli da se posrame pred svojim precima od pre pet stotina godina. Oni su, divlje bežeći, sa junačkog megdana, postali junaci nad golom i golotrbotom rajom..."²⁶⁹

Drugi članak "*Džavid-paša Srbin*", sa podnaslovom "*Jedno senzaciono otkriće*" otkriva: "Sa Džavid-pašom Turska je izgubila jednog od svojih najboljih vojnika".

Da napomenemo da je taj Džavid-paša bio komandant turske vojske koja je u krvi gušila ustanak Albanaca još pre balkanskog rata, i njega zbog toga po zlu spominje Tucović²⁷⁰; a u balkanskom ratu bio je komandant turske vojske kod Skoplja, u borbi sa Srbima. Ubili su ga njegovi oficiri.

Članak nastavlja:

"Njegova smrt nas Srbe zanima ne samo sa gledišta što je on bio jedan od naših najsnažnijih protivnika, već i sa tog gledišta, što je on bio krv naše krvi - Srbin. Time se u nekoliko mogu i objasniti njegovi veliki vojnički podvizi u Arnautluku i Maloj Aziji.

Džavid-paša rođen je u jednom selu blizu Užica, seljačko je dete, a kršteno mu je ime Manojlo Vojić. Mlad je stupio u vojsku i doterao je do naredničkog čina.

Krupan prestup u vojsci nagnao ga je da beži iz Srbije (1870) i on je svoju karijeru zasnovao u Turskoj, gde je svojim poštenim i energičnim radom dostigao i vrhunac"²⁷¹.

Krv nije voda; pisac članka je, kao i Džavid-paša, Srbin, pa zato u ovom "nekrologu" komandant okupatorske vojske izvršava "velike podvige", a sam je "pošten" i "energičan"... To autor članka ističe verovatno zato, što su ti "veliki podvizi" izvršeni protiv albanskih ustanika. Pa mu se oprašta i krupan prestup, i dezerterstvo iz srpske vojske, i prelaz u neprijateljsku vojsku i...

²⁶⁸ dr. Čedomilj Marjanović, *Istorija srpske crkve*, knj. II, str. 18, Beograd, 1930.

²⁶⁹ "Politika", 20. oktobar 1912.

²⁷⁰ *Sabrana dela D. Tucovića*, knj. 8, str. 170.

²⁷¹ "Večernje novosti", 20. oktobar 1912.

U pomenutoj "Istoriji srpske crkve" u glavi "Pečka patrijaršija od 1557-1766" stoji: "... bilo je mnogo Srba u turskoj vojsci koji su se isticali junaštvom i zauzimali visoke položaje u državi".²⁷² U daljem tekstu autor ih pominje i poimence: veliki veziri - Mehmed-paša Sokolović, pa Rustem-paša, pa Mustafa Čuprilić, pa - Sinan-paša. Onaj, koji je, iz osvete, spalio mošti sv. Save... Srpska krv, eto, bila je "izvor" njihovog "junaštva".

Reakcionarna novinarska mafija

O tadašnjoj srpskoj, uglavnom beogradskoj, štampi Tucović nije imao nimalo lepo mišljenje. U članku "Strategijske tačke u Albaniji" on je pisao 1913. godine: "Vladu pomažu i guraju u avanture nesavesni predstavnici buržoaske štampe, koji su posle svake bitke naše vojske kupovali po jedno tuce akcija i kojima prestanak rata prekida ovo patriotsko zanimanje".²⁷³

U članku "Albansko pitanje", baveći se albanskim ustankom protiv Turaka, on još 1910. piše o "krvoločnom pisanju srpske buržoaske štampe, tamošnjeg kao i ovdašnjeg", i nastavlja:

"I dokle se srpska šovinistička štampa bezumno stavlja na stranu režima, mase ostalih narodnosti u Turskoj instinktivno osećaju u sudbini Arnauta svoju sopstvenu sudbinu".²⁷⁴

Te iste godine u članku "Iz zemlje vešala" on se opet bavi srpskom štampom i iznosi svoj stav:

"U krajnjoj kratkovidnosti i svireposti naša šovinistička štampa odmah od početka naišla je na trulu dasku da uzdiže vešala i zločinstva turskih vlasnika kao neophodno sredstvo za urazumljenje nesnosnih Arnauta.

Mi se sa tom štampom ne želimo upuštati u prepirku o arnautskom pokretu i njegovim uzrocima, jer se u nje o tome ne može naći ni najskromnija mera poznavanja stvari, a o kulturnom stanju i težnjama toga naroda govori se obično napamet".²⁷⁵

Godinu dana kasnije u članku "Uloga beogradskog novinarstva" on daje opštu ocenu: "Beogradsko novinarstvo je i vrlo nevaljalo i vrlo reakcionarno. Bilo 'opoziciono' ili 'neutralno' ono služi vladi... utira put za uvođenje reakcije, priprema duhove da lakše prime gušenje slobode... Što je vlada dobila ovoliko kuraži za pogoršavanje političkih zakona i za jedno sistematsko uvođenje reakcije i brutalnosti državne, ima se, u vrlo znatnoj meri blagodariti buržoaskom novinarstvu: ono je bez izuzetka bilo najveći pomagač vladi...

U daljem tekstu on naziva tadašnje beogradske novinare "trgovci javne reči, novinarski najamnici, karijeristi bez savesti i avanturisti bez časti" i članak ovako završava:

²⁷² dr. Čedomilj Marjanović, Istorija srpske crkve, knj. II, Beograd, 1910.

²⁷³ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 7, str. 143.

²⁷⁴ Isto, knj. 3, str. 235, 236.

²⁷⁵ Isto, str. 402.

"Neka čitaoci obrate pažnju na tu *sramnu* ulogu beogradskog novinarstva".²⁷⁶

I u članku "*Zakonitost je naša smrt*"²⁷⁷ on napada tadašnju štampu u Srbiji povodom sukoba sa radnicima koji je izazvao za vreme prvomajске proslave u Kragujevcu jedan oficir, za koga kaže da je on pored ostalog, rezultat i "provokatorskog pisanja reakcionarne štampe". Dalje on kaže da je to "reakcionarna novinarska mafija" i da "to 'patriotsko' novinarstvo... dobija jedne izveštaje od svojih redovnih izveštača,... a pušta uvodne članke od oficirskih novinarskih skribenata u sasvim suprotnom smislu". Za oficira koji je izazvao taj sukob Tucović kaže da je on "jedan vaspitanik te štampe i režima i sistema za kojim ona čezne".

A sutradan na zboru u Beogradu on u ime svojih drugova izjavljuje:

"Nas ne pravi malodušnim i daleko od toga da nam oduzima prisustvo duha napad celokupne buržoaske reakcionarne štampe. Naprotiv, besomučno halakanje buržoaske reakcionarne štampe nama samo uleva snagu da se još jače odupremo, kao jedini kulturni i napredni pokret u našem društvu".²⁷⁸

A o politici vlade mislio je ovako: "Treba li se na vladina miroljubiva uverenja obazirati? Ako ima čega kompromitovanog na Balkanu, to su pre svega te zvanične izjave balkanskih vlada. Njihova istinoljubivost je dovoljno žigosana".²⁷⁹

Podnaslov tog članka je "*Povampirena nada o izlasku na Jadransko more*". Zbog te osvajačke politike on optužuje: "Žrtvovane su stotine i hiljade naših vojnika koji su rasuli svoje kosti po nepristupačnim vrletima Albanije... Kretenizam svojih upravljača srpski narod je platio krvlju i životima svojih najboljih sinova".²⁸⁰ On optužuje vladu za zločin prema sopstvenom narodu i u drugom članku: "Ona je prošle jeseni gurnula naše trupe kroz Albaniju, koje su izašle na Jadransko more prepolovljene".²⁸¹ U istom članku on direktno optužuje predsednika vlade: "Za Pašića su, kako izgleda, nekoliko hiljada ljudskih žrtava sitna stvar..."

U izveštaju Glavne partijske uprave, podnesene X kongresu Srpske socijaldemokratske partije, o četvornom vojnom savezu balkanskih kraljevina iz 1912. godine kaže se sledeće:

"Ni u jednoj od dotičnih zemalja, pa ni u Srbiji, nije se ni od jedne buržoaske partije činio prigovor tome savezu i tome cilju, jer su sve one bile ispunjene *zavojevačkom* željom, *uvećanjem* teritorija, *proširenjem* oblasti eksploatacije; one nisu bile inspirisane *nikakvim oslobodilačkim pobudama*... Sa jednim čudnim, drskim, nečuvenim urlikom oduševljenja što će se zagrabití što više kilometara, sva je

²⁷⁶ Isto, knj. 4, str. 492-494.

²⁷⁷ Isto, str. 498.

²⁷⁸ Isto, str. 503.

²⁷⁹ Isto, knj. 7, str. 136.

²⁸⁰ Isto, str. 137.

²⁸¹ Isto, str. 142.

buržoazija gurala diviziju za divizijom na klanice, s radošću propraćala svaku vest o novim hiljadama palih sinova..., s veselošću bacala čitave armije da konačno propadnu u prodiranju kroz kršnu Arbaniju na Jadransko more, laka srca satirala hiljade ljudi...

Taj rat... je poveden radi *zavojevanja i podele teritorija*...". Međutim, crkvenoj štampi, naprimer, to nije važno. Organ svešteničkog udruženja u članku "*Rat za mir*" priprema narod na podnošenje novih žrtava: "Svestan da mu valja voditi borbu za oslobođenje još neoslobođenih delova Srpstva, naš narod ima prava da se u miru priprema za buduću borbu".²⁸²

A Tucović preklinje: "... Nacija se vije od svežih rana jednoga strahovitoga narodnoga pokolja... Kome nije dosta klanja i ubijanja? Ko želi novoga "puštanja krvi"? Ko nije sit "pozejije rata", koju ističu oni koji rat nisu videli? Iz svih silno proređenih narodnih slojeva dolazi danas samo jedan glas: Poštedite nam ovo dece što nije još izginalo!"²⁸³

"Politika", međutim, likuje i podiže patriotizam naroda, bez obzira na žrtve. I laže... U članku "*Naše trupe na moru*" ona javlja: "Koliko je oduševljenje i izdržljivost naših vojnika najbolje tvrdi to, što se na celom ovom dugom i opasnom putu javio kao bolestan samo jedan vojnik".²⁸⁴

I organ svešteničkog udruživanja u pohodu na Albaniju ne vidi ni zavojevanje tude zemlje niti ga bole hiljade palih Srba, žrtvovanih toj megalomanskoj politici. U članku "*Samo za mesec dana ...*" on hvali rat: "Na nekoliko mesta održala je naša vojska slavne pobeđe i dostojno osvetila Kosovo...

Svekolika prostorija od granice Kraljevine Srbije pa do Devdelije, Dojrana, Lerina i reke Škumbe na jugu, do Jadranskog mora na zapadu... osvojila je i posela srpska vojska.

Do 20. novembra drugi odred vojske prešao je albanske visove i izbio na more, na Jadransko srpsko more. Malo ima u istoriji vojničkih pohoda koji se mogu srazniti sa srpskim pohodom preko Albanije na more: tolike je tuda nesavladljive prepreke i strahote, muke i nevolje imala da savlada naša vojska i to tako brzo, tako junački.

... Gospodu Bogu našem hvala na dosadašnjoj pomoći!"²⁸⁵

Tadašnja "patriotska" beogradska štampa nije, izgleda, znala ono o čemu su ogorčeno pisale socijaldemokratske "*Radničke novine*", optužujući vladu: "Svejedno je odakle ćete poći na vladine strategijske tačke u Arbaniji, putevi su svi jednaki, svi vode na onaj svet. Svi su oni i pre ovog poslednjeg rata sa Arbanasima bili zasejani grobljem srpskih vojnika... Vlada je novim pohodom za Arbaniju i za strategijske tačke otpočela ovo groblje obnavljati i povećavati...

²⁸² "Vesnik Srpske Crkve", januar-februar 1913, str. 9.

²⁸³ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 7, str. 136.

²⁸⁴ "Politika", 8. novembar 1912.

²⁸⁵ "Vesnik Srpske Crkve", oktobar-novembar-decembar 1912, str. 1012.

Ona ne sluša glas onog naroda koji godinu dana ratuje, krv lije, ostavlja kosture i zdravlje na bojnopolju i kojeg kod kuće čekaju glad, zima, žalost i pustoš, nego se povodi za glasom buržoazije, kojoj nije nikad dovoljno prostrana 'otadžbina za pljačku' ".²⁸⁶

A ta "otadžbina" je i za crkvu vrlo prostrana... Pomenuti članak "Samo za mesec dana..." kategorički tvrdi: "Srpski narod je otpočeo i završio ovu vojnu jedino u cilju da se oslobodi tiranije turske. On nije pošao da otima nešto od drugoga, nego da časno i junački povрати ono što su mu oteli. Bog, u čiju se pomoć Srbini uvek nada, pomogao mu je da dospe do cilja svoga".²⁸⁷

A kao dokaz istinitosti te tvrdnje list precizira: "Danas su u srpskim rukama carski gradovi Prizren i Skoplje i svi ostali mnogoljudni gradovi pređašnje Stare Srbije, Mačedonije i Primorja: Bitolj, Veles, Ohrid, Prilip, Priština, Novi Pazar, Drač, Elbasan itd.

O tim novim krajevima Tucović je u članku "Na sudbonosnoj prekretnici" oštro upozoravao na opasnost "od toga da li će u njima glavnu ulogu igrati soldateska..."; on ukazuje da se "već silno oseća težnja pobedonosne soldateske..."; on govori o "obesnim pretenzijama militarističkih i dvorskih klika..."; on žali što se "u našoj javnosti... malo vodi računa o nesrećama i opasnostima koje donosi predominantnost soldateske...".

Tucović smatra: "Uređenje novih krajeva nije više pitanje koje se tiče samo njih i stanovništva u njima. Ono je mnogo važnije i stoji u tesnoj vezi sa osnovima našega političkoga i državnoga života".

A rezultate tog uređanja on vidi ovako: "Zaneti se lovorikama pobeđa i iluzijama grube sile, pa bezobzirno se baciti na energično i brzo sažimanje novih podanika u pokorno političko i nacionalno roblje apetita i interesa koji su vrlo daleko od potreba svijeta nas ukupno - jeste ludost prvog reda.

Ne treba se varati. Izuzetne mere i drakonsko uređenje novih krajeva otežavaju miran kulturni razvitak. One, u isto vreme, pojačavaju poziciju grupa i klika koje su najviše zala i pakosti zadale patničkom narodu srpskom. One podrivaju temelj onoga u čemu leži najveća snaga jednoga naroda: demokratije i kulture. One nas vraćaju nazad i tovaru nove ogromne žrtve. I ako iko treba da bude na oprezu, to je proletarijat, to su siromašne narodne mase koje obično i plaćaju ceh za sve eksperimente i postupke vladajućih krugova".²⁸⁸

I u jednom iz "Arbanskih pisama" on piše: "Onaj arnautski pojas što je opasivao staru srpsku granicu od Mitrovice prema Vranji već je bio sličan, pri čemu se naročito istakao jedan čovek koji sedi kao poslanik u Narodnoj skupštini! Na Kosovu je zavladao grobna tišina, samo ovde-onda pukne po koja osvetnička puška koje su, po priznanju koje mi je jednom prilikom učinio jedan od najvidenijih

²⁸⁶ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 7, str. 143.

²⁸⁷ "Vesnik Srpske Crkve", oktobar-novembar-decembar 1912, str. 1013.

²⁸⁸ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 7, str. 125-126.

okružnih načelnika u novih krajevima, izazvane 'netaktičnim' držanjem naših organa vlasti".²⁸⁹

Ali ministar prosvete i crkvenih poslova u organu Radikalne stranke "Samoupravi" situaciju i "drakonske mere" objašnjava ovako:

"Muslimani, sem vojske, nisu se protivili ni borili protiv srpske vojske i zbog toga nisu ni trpeli od nje. Nesumnjivo se dešavalo da su sami meštani hrišćani hteli da se svete nad muslimanima. Koliko se moglo odmah u početku to se suzbijalo i sada već nema ni traga od toga.

Jedini izuzetak u tome čine *Arnauti*. Oni su jednim znatnim delom bili protiv Srba, te su usled toga nastale borbe sa srpskom vojskom. U tim borbama bilo je što, na žalost, uvek biva u takvim slučajevima, kada se stanovništvo s oružjem u ruci odupre pobednoj vojsci. Arnauti su se toliko zaboravili da su pucali na vojnike posle svoje predaje; to su radili ne samo iz šume, no i iz kuća u samim varošima. Na taj su način mnoge stotine srpskih vojnika pale. Naravno da to nije moglo proći bez kazne, koja je bila nemila i samim onima, koji su je morali vršiti. Te su pojave prestale i svet se vraća redovnom životu, tako da na celom prostoru od Rudog (Bosna) do Gumendže i Kavaje vlada red i jednakost celome stanovništvu.

Srbija, koja je umela to stanje da stvori za nekoliko nedelja, umeće i rešiti pitanje o svojim novim muslimanskim građanima na način, koji će njima činiti zadovoljstvo, a nama čast".²⁹⁰

O tom "zadovoljstvu" i "časti" svedoči i članak "Kroz Kačaničku klisuru" u kome se u "Politici" opisuje trag koji je za sobom ostavila jedna od kaznenih ekspedicija srpske vojske, a što taj list smatra za sasvim opravdano, jer piše:

"Ujutro kad je svanulo na mestu gde je na noć ranije bio Ferizović ležalo je ogromno zgarište. Ferizovića je nestalo; on sada samo na karti postoji.

Svoje izdajstvo Arnauti su skupo platili".²⁹¹

A kad je strana štampa počela da donosi izveštaje svojih dopisnika o zverstvima vojske u novim krajevima, beogradska štampa je sve to proglašavala za laž. Pašićeva "Samouprava" u članku "Prijateljstvo susedske štampe" povodom, kako ona navodi, "skandaloznih neistina 'Reichsposta' o pokolju koji su Srbi tobož izvršili nad Arnautima" se kune: "Srpska vojska nikoga nije dirnula kad je došla u te krajeve ko god se odazvao pozivu vlasti i predao oružje. Ali su pojedini Arnauti, posle predaje, podlo i na prevaran način pucali na srpsku vojsku. Takav je slučaj bio u Ferizoviću, gde je žrtva toga nevaljalstva arnautskoga bio srpski oficir Amar i još dosta srpskih vojnika. Oni su se branili i to je sve".²⁹²

Tako o Ferizoviću jednako pišu vladin list i, naravno, "Politika".

²⁸⁹ Isto, str. 163.

²⁹⁰ "Samouprava", 13. novembar 1912.

²⁹¹ "Politika", 21. oktobar 1912.

²⁹² "Samouprava", 13. novembar 1912.

Ali socijaldemokratska štampa kaže drugo. U članku "U Ferizoviću" potpisanom sa "Putnik" stoji:

"Kada je u Ferizoviću ubijen rezervni konjički poručnik Samuil Amar, buržoaska je štampa sva dreknula na lukavstvo i divljaštvo Arnauta. Međutim, niko se nije hteo zapitati koliko su pljački i silovanja te noći izvršili vojnici Amarovog odreda. Niko nije hteo reći da je Amar platio grehove svojih vojnika i muke i bezčasće arnautskih porodica. Ko želi da se o tome uveri neka intimno razgovara sa meštanima Ferizovića, i to ne samo Arnautima, već i sa Srbima. Nisu li prema tome Arnauti 'neradnici' i 'zlikovci' samo zbog toga što kao narod, istina primitivan i sirov, i za život sposoban, neće da trpe a da ne protestuju".²⁹³

"Politika" je svesrdno podržala vladinu "Samoupravu" i u napadima na austrijsku štampu zbog "laži". Članak "Zverovi" kategorički tvrdi:

"U austrijskoj štampi ponovo se javljaju najljući glasovi o "zverstvima" koje su počinile srpske trupe za vreme svojih nastupanja ka Bitolju i onda dalje ka morskoj obali. Izmišlja se bez ikakvog stida, samo da bi se pokazalo kako smo mi divljaci i kako smo prosto uništili arnautski živalj u okupiranim oblastima".²⁹⁴

O potkupljivosti beogradske štampe "Radničke novine" su u članku "Jedan dokument" obelodanile: "Komisija koja izvida zloupotrebe u Oficirskoj zadruzi utvrdila je: da su za vreme štrajka krojačkoga u njezinom preduzeću činjeni izdatci iz kase Oficirske zadruge da pojedini listovi pišu protiv štrajka.

U knjizi troškova 2, str. 30 od 11. aprila 1905 zapisano je da je na ta cilj izdato "Politici" 400, "Beograskim novinama" 400, "Večernjim novostima" 320 dinara...

"Politika" još živi. Živi i napreduje. Ona je danas najugledniji i najmoćniji organ naše buržoaske javnosti. Ona je čuvar javnog morala. Ona je velikoprodavac monopolisanoga artikla što se zove patriotizam. Ona vaspitava i priprema današnje generacije za velike ideale budućnosti.

Zbilja je to retka sreća kad se nađe na ovakav jedan podatak. Mi smo stalno ukazivali prstom na korupciju buržoaske štampe; mi danas imamo u rukama i jedan nesumnjiv, otipljiv dokaz za to.

Za ciglo nekoliko stotina dinara redaktori "Politike" se nisu zatezali da svima snagama rade na upropašćivanju jednoga štrajka".²⁹⁵

Takva je bila, eto, "Politika" na samom svom početku...

Taj "velikoprodavac patriotizma" u članku "Borbe s Arnautima" ljutito se bunio: "Retko se kad čak i u austrijskoj štampi moglo da nade toliko laži i toliko s planom udešenih izmišljotina, kao što toga sada ima u bečkoj štampi, koje se odnose na situaciju u Albaniji i arnautske napade na srpsku teritoriju. Austrijska vlada preko svo-

²⁹³ "Radničke novine", 13. novembar 1912.

²⁹⁴ "Politika", 23. novembar 1912.

²⁹⁵ "Radničke novine", 1. april 1914.

jih listova veli kako je Srbija kriva! Srbija je, veli ona, zabranila Arnautima dolazak na tržišta u Prizrenu, Dakovici i ostalim mestima, koje je "jadnim Arnautima zagrabila" i time ih osudila na smrt od gladi! I kako se koji Arnautin uputi na tržište u tim mestima, srpska vojska ga presretne i ubije. Po njenim tvrdnjama srpska vojska sada ništa drugo ne radi, nego ide u lov na ljude".²⁹⁶

A saopštavajući svojim čitaocima da su srpske trupe morale da se na zahtjev velikih sila povuku iz Albanije, "Politika" u članku "Naše trupe napustila Albaniju" dosledno piše "istinu" i tvrdi: "Naše trupe ostavile su u Albaniji najlepše uspomene... Austrijski i talijanski agenti koriste se sada odlaskom naših trupa iz Albanije i bune Arnauti, kojima srpska vojska nije nikakvu štetu i pakost učinila".²⁹⁷

"Radničke novine" su 1. maja 1914. ovako formulisale svoje mišljenje:

"Ove izveštaje donosi... 'Politika', organ naših šovinista i provokatora".

Obračun s pozivom na istorizam

Zavojevačku politiku Srbije prema Albaniji spominje i Dedijer u knjizi "Novi prilozi za biografiju - J. Broz Tito" gde kaže: "Pretenzijama velikih sila prema Albaniji, početkom dvadesetog veka, pridružile su se Srbija, Grčka i Bugarska. U aneksu tajnog ugovora između Bugarske i Srbije, zaključenog 29. februara 1912. godine, postavljena je osnova i za podelu Albanije: Srbija severne delove, a Bugarska neke južne delove. Time je dato izraza želji srpske buržoazije za izlaskom na more ...

Ove zavojevačke težnje velikosrpske buržoazije oštro je osudio vod naprednog radničkog pokreta u Srbiji Dimitrije Tucović.

Svoje pljačkaške namere prema Albaniji velikosrpska buržoazija sprovela je u delo i uputila je krajem 1912. godine Primorski korpus, koji je okupirao sve severne delove ove zemlje izuzev Skadra. Na konferenciji u Londonu, 30. maja 1913. godine, Austrija i Italija, da bi suzbile uticaj carske Rusije, koji je ova vršila preko Srbije, uspele su da konferencija potvrdi stvaranje nezavisne Albanske države pod protektoratom velikih sila, koja je već bila proglašena u Valoni, 28. novembra 1912. godine. Međutim, velikosrpska buržoazija nije htela da napusti svoj plan i 1. juna 1913. godine Pašić i Venizelos sklopili su sporazum o podeli Albanije. Sav severni delo Albanije do reke Škumbine pripao bi Srbiji, a južni delo Grčkoj. Pod pritiskom Austrije, Srbija je konačno morala da evakuiše Albaniju ..."²⁹⁸

O genocidu srpske vojske nad albanskim stanovništvom Dedijer ništa ne govori!

²⁹⁶ "Politika", 9. septembar 1913.

²⁹⁷ Isto, 7. septembar 1913.

²⁹⁸ Vladimir Dedijer, Novi prilozi za biografiju J. Broza Tita, tom 2., str. 888-889, Liburnija-Mladost, 1981.

O pravilnom stavu Srpske socijaldemokratske stranke u knjizi *"Istorija srpskog naroda"* piše: "SSDS je osudila aneksionističke težnje Srbije prema Makedoniji, a posebno osvajačke težnje u Albaniji. Neposredno pred svetski rat pojavila se knjiga Dimitrija Tucovića o albanskom pitanju, koja se ne samo obračunala sa izvitoperenim pisanjem nacionalističke štampe u Srbiji o albanskoj narodnosti, nego je bila i studija iz oblasti razvoja albanskog naroda. Umesto trvenja i širenja mržnje među srpskim i albanskim narodom, zahtevani su uzajamno poštovanje, ravnopravnost, podizanje kulture i napredak oba naroda zajedno. Tucović se s posebnim uspehom obračunao s nacionalističkim pozivom na istorizam, poredeći srpske zahteve na Kosovu s mađarskim zahtevima u Vojvodini".²⁹⁹

Tucović je rekao: "Pohod na Arbaniju, to je zločin prema principu nacionalnosti. Ovom principu radikalna vlada je dala lice i naličje; jer kad Austrija davi Srbe u Ugarskoj i Bosni, to je zločin prema modernom shvatanju principa nacionalizma, a kad Srbija pokuša da proždere Albaniju, to nije ništa nemoralno!"³⁰⁰

Nacionalizam, istorizam i mitovi bili mu su potpuno strani. U referatu *"Posle ratova"* on upozorava: "Zbog toga imamo razloga da spasavamo narod od šovinističkog nacionalnog propagiranja i da njime ne ovladuje nacionalna jeres".

I protestuje protiv besmislenog prolivanja srpske krvi u osvajanju tuđe teritorije:

"Mi posle ovih događaja imamo dosta materijala za borbu. Mi smo doživeli da sa lozinkom nacionalnog oslobođenja ostavimo hiljade ljudi onde gde i nema Srbina".³⁰¹

Uoči balkanskih ratova, pozivajući na stvaranje na Balkanu jedne političke celine, on podvlači da ne treba voditi računa o tome "u kojoj je oblasti pre nekoliko vekova koji vladar vladao".³⁰²

Kao srpski oficir on je 1913 stigao do Kosova. Posle 524-godišnjeg istorijskog perioda, koji je protekao od Kosovske bitke, u kome su se na celom Balkanu i Evropi uopšte dogodile mnoge i mnoge promene... I u jednom iz arbanških pisama on oseća: "... osnovni uzrok svih nezgoda ... leži u tome što smo ušli u *tudu zemlju*".³⁰³

On Kosovo smatra za severnu Albaniju i u *"Srbiji i Arbaniji"* piše: "U toku jednoga do dva meseca cela severna Arbanija sa glavnim mestima Skadrom, Prizrenom, Dakovicom, Peći i Prištinom bila je očišćena od turske vlasti..."³⁰⁴

Svoje isto viđenje o "severnoj Arbaniji" on daje još na jednom mestu u tom radu; na samom početku:

²⁹⁹ Istorija srpskog naroda, šesta knjiga, prvi tom, Beograd, 1983, str. 206.

³⁰⁰ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 8, str. 167.

³⁰¹ Isto, str. 126.

³⁰² Isto, knj. 6, str. 517.

³⁰³ Isto, knj. 7, str. 203.

³⁰⁴ Isto, knj. 8, str. 48.

"Prodiranjem na istok arbanski elemenat se ne samo jako izmešao sa srpskim naseljem, već je gotovo potpuno ovladao u nekim oblastima, kao što su Metohija i Peć, u kojima je do pre nekoliko vekova bilo političko i crkveno središte srpskoga naroda pod Turcima. Najlepsi spomenici srpske srednjevekovne kulture nalaze se danas u sredini skoro isključivo arbanskoga naroda. A ta mešavina živih ljudi i starih spomenika koja je pri ograničenju Arbanije prema Srbiji dala toliko posla Londonskoj konferenciji, postala je ukrštanjem dva pravca kulturnoga i narodnoga kretanja: prvi, stariji, za vreme trgovinskih veza srednjevekovne srpske države sa Jadranskim morem, izazivao je prodiranje srpskoga naroda ka Primorju, i mrtvi spomenici toga prodiranja nalaze se po celoj severnoj Arbaniji; drugi, noviji, nastao je kao posledica povlačenja srpskoga naroda severoistočno, dublje u unutrašnjost i bliže severnoj granici. Stopu u stopu za tim povlačenjem nastupao je arbanski elemenat".³⁰⁵

Ta dva pravca kretanja srpskog naroda u srednjem veku i te stare spomenike kulture on spominje i u odeljku "*Jadransko more i Balkan*" i kaže:

"Za trgovačkim i privrednim vezama išle su i političke težnje... i laiku se nameće zaključak da je u ono vreme *Jadransko more bilo gravitaciona tačka ne samo trgovinskoga već i političkoga života srpskoga naroda.*

... Ali svi naponi srpskih srednjevekovnih gospodara da se utvrde na Jadranskom moru ostali su bezuspešni...

... Promena saobraćajnog pravca na poluostrvu pomerila je centar političkog života srpskog naroda na sever. Njegove trgovačke veze sa Jadranskim morem bile su... potpuno presečene. Sa tim je presečeno i kulturno uticanje i nacionalno prodiranje u primorske oblasti. Namesto toga javlja se obrnut proces: srpski elemenat se povlači severoistočno, dublje u unutrašnjost i bliže severnoj granici, ostavljajući u starim krajevima stare srpske spomenike u sredini isključivo ili pretežno arbanskoga naroda".³⁰⁶

Treba spasavati ugled srpskog naroda

Krleža je u svom članku "Knjiga Dimitrija Tucovića" ocenio: "Danas, jedanaest godina pošto je napisana, knjiga Dimitrija Tucovića o Albaniji nije od svoje aktuelnosti izgubila ni slova".³⁰⁷

A Tucovićev saborac Dušan Popović je svoj članak "*Jedna nova knjiga*", napisan povodom izlaska 1914. godine "Srbije i Arbanije", završio ovim mišljenjem:

"Ja bih na kraju, istakao i jednu svoju želju. Korisno bi bilo, potrebno bi bilo da drug Tucović izide sa ovim svojim idejama i pred evropsku javnost.

³⁰⁵ Isto, str. 24.

³⁰⁶ Isto, str. 73.

³⁰⁷ Izabrana djela Miroslava Krleže u deset knjiga, Deset krvavih godina, "Sloboda", Beograd, 1977.

To bi bilo korisno iz dva razloga. Evropska Socijalna Demokratija nedovoljno je i nepravilno obavještena o arbanskom pitanju. U jednom delu njene javnosti izbija neki površan sentimentalizam prema Arbaniji, sentimentalizam koji su austrijski vlasnici izazvali kod evropskog sveta radi svojih praktičnih i nimalo sentimentalnih ciljeva; u drugom delu, kao reakcija na takvo držanje, javljaju se ideje koje su takode neopravdana krajnost. U uvodnom članku *Neue Zeit-a* (broj 20. od 13. februara 1914), naučnog organa nemačke Socijalne Demokratije, drug Herman Vendel, naprimer, koji stoji na gledištu da su ovi događaji na Balkanu jedna vrsta krupne Revolucije, izvlači i suviše hitro konsekvencije iz toga gledišta pa dokazuje da Socijalna Demokratija ne može imati simpatija prema onim narodima koji u takvim momentima igraju kontra-revolucionarnu ulogu i pozivajući se na Marksa i Engelsa, koji su u *Neue Rheinische Zeitung* pisali kako su Gali u Škotskoj, Bretonci u Francuskoj, Basci u Španiji bili stalno kontrarevolucionarna plemena, Vendel dodaje da tu ulogu otprilike igraju i Arbanasi na Balkanu. Ja odajem priznanje veštini sa kojom drug Vendel argumentiše svoje tvrdnje i njegovim sjajnim stilističkim osovinama koje ga sve više čine jednim od najboljih publicista i literata u Partiji; ali ja to njegovo mišljenje, u pogledu na Arbanase, ne bih mogao podeliti; i meni se čini da bi jedna ovakva studija kao što je Tucovićeva, zasnovana na poznavanju fakata i na neposrednom poznavanju stvari, poslužila vrlo korisno za pravilnu orijentaciju Internacionale u ovom pitanju".³⁰⁸

Za Dušana Popovića, kao i za Tucovića, postoji još nešto što ga kao Srbina boli - narušeni ugled srpskog naroda pred svetom zbog politike vlade i kralja. On nastavlja:

"I još bi jedan, isto toliko važan razlog po mom mišljenju trebalo da pokrene druga Tucovića da sa ovom stvari izade pred evropsku javnost. On je u ovome: nije u pitanju samo protest srpskog proletarijata protiv albanske politike naše buržoazije, treba spasavati i ugled srpskog naroda pred kulturnim i demokratskim evropskim svetom, ugled kome su Balkanikus i dr. Vladan naneli težak udar, izlazeći sa svojim brošurama pred evropski javnost. Ta njihova varvarska teorija o Arbanasima veran je refleks, tačno je ogledalo pred Evropom one varvarske prakse, koju je naša vojska razvijala u Arbaniji. I ne treba sad dopustiti da taj neobavešteni svet stoji pod utiskom da su ljudožderske teorije Balkanikusove i Vladanove izraz mišljenja i osećanja celog srpskog naroda. Treba dokazati da u Srbiji ima sveta, ima dosta sveta, koji misli suprotno njima, i da na čelu toga svega stoji proletarijat, stoji Socijalna Demokratija".³⁰⁹

Dušan Popović je oštro napadao i razobličavao tu "varvarsku praksu, koju je naša vojska razvijala u Arbaniji". U članku "*Opet fijas-ko*"³¹⁰ on kaže:

³⁰⁸ "Borba", 16. februar 1914, str. 130-131.

³⁰⁹ Isto.

³¹⁰ Isto, 16. oktobar 1913, str. 33-37.

"I druga se arbanska ekspedicija završila potpunim slomom srpske vlade. Austro-Ugarska je 5. oktobra uputila ultimatum Srbiji kojim joj naređuje da sve svoje trupe povuče, najdalje u roku od osam dana, sa teritorije autonomne Albanije. Zapanjena, zaprepašćena tim neočekivanim korakom austrijske diplomatije, srpska je vlada poslušno izjavila da će odmah postupiti po naredbi; i tako, dok nam sused stoji sa uzdignutom pesnicom iznad glave, naše trupe koje su utaludno trošile toliku krv oko stragegijskih tačaka, povlače se brzo i posramljeno odakle su i došle. Mi se drukčijem završetku nismo ni nadali".

Tucović je u "*Srbiji i Arbaniji*" pisao: "Svojom zavojevačkom politikom Srbija, Grčka i Crna Gora nisu uspele da Arbaniju podele, ali su uspele da je smanje i očerupaju".³¹¹

Dušan Popović u tom svom članku daje zatim analizu opšte međunarodne situacije u Evropi u to vreme i analizu politike Austro-Ugarske, kao i stav socijaldemokrata po tom pitanju. I nastavlja:

"Ipak, sam po sebi, ovaj je ultimatum interesantan i karakterističan. Mi smo znali da će Austrija, zajedno sa Italijom, energično štititi svoje pretenzije na Albaniju. Ali tako odlučan korak, pretnju ratom... nismo očekivali... Zašto je bečka vlada učinila tako grub pokret?"...

... I sam daje odgovor. Jasan, argumentovan.

"Sve su pretpostavke moguće i nesumnjivo da svaka bar donekle predstavlja jedan deo motiva... pri donošenju... odluke. Ali se nama čini da tu ima još jedna stvar po sredi. *Mi mislimo da je odluka u austro-ugarskome ultimatumu ubrzana, ako ne i izazvana, varvarskim držanjem naše vlade i naše vojne komande prema narodu u Arbaniji.* Podatci o radu srpske vojske u pobunjenim krajevima, koji su nam saopšteni sa pouzdanih strana, užasni su, čak i kad se od njih odbije više nego li nužan procenat. Tamo se pljačka, ara, pali, razorava, kolje, uništava sve u klici. Turgut-Šefket paša moraće da prebledi od zavisti pred pukovnikom Damnjanom Popovićem. I dok priberemo više fakata i dokaza mi ćemo povesti najbezobzirniju kampanju protiv ove politike koja opravdanu težnju srpskoga naroda za ekonomskom emancipacijom degradira na stupanj jedne odvratne hunske najezde. I ne treba se onda iznenadivati što Austrija, kojoj je stalo do albanskoga naroda ne zbog Albanije već zbog sebe, ultimatumom čini kraj ovom munjevitom i besomučnom uništavanju jedne nacije!"³¹²

"Divlji" Arnauti i naši "kulturtregeri"

O teškom položaju albanskog stanovništva, koje je po odluci Londonskog mirovnog ugovora od 30. maja 1913. godine ostalo na Kosovu u granicama Kraljevine Srbije, "*Radničke novine*" su u

³¹¹ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 8, str. 60.

³¹² "Borba", 16. oktobar 1913, str. 33-37.

članku "Šta ćemo s Arnautima?" i optuživale i predviđale: "Vladi je dobro poznat fakt da Arnauti u novim krajevima tako reći propadaju od gladi, da zemljišta obradenog imaju veoma malo, jedva da se ishrane, a da se i ne govori da oni mogu sa toga zemljišta plaćati sve državne poreze. Njihova stoka je krzljava i svedena na veoma mali broj.

Ili je bolje da vlada ima svake godine po dve tri pobune ili je bolje ovo drugo: da vlada Arnaute privredno ojača, da im omogući obradu što više ziratne zemlje i pomogne u odgajivanju što više i što bolje stoke, da ih veže za zamlju u novim krajevima kako bi mogli osetiti razliku između toga života i onoga života u Albaniji, kamo ih zovu njihova braća? Ako im za to treba dati poljoprivrednih alata, priplodne stoke, sadnica, dajte! Sve je to mnogo bolje, mnogo više i u interesu jedne buržoaske vlade.

Druga je strana problema da vlada najzad uvidi da je prolivanje krvi najmanje sposobno sredstvo da zaplaši Arnaute i da uvede red. Nama, najzad i ne treba red u jednoj pustoj zemlji u kojoj neće biti nikoga. A ima li prava srpska vlada da opustoši tu zemlju i da pobije i otera te stanovnike?

Ostaje jedino da se u tim krajevima izmeni režim i da dode režim koji će znati i za prava toga stanovništva, koje je, sudbom, potpalo pod našu vlast. Mesto policijskog i vojnog režima, mesto kundaka, tesaka - građanski sudovi i Ustav. To je jedini lek".³¹³

Dok su se Pašić i ostali pozivali na istorijsko pravo, socijalna demokratija Srbije smatra, eto, da je to albansko stanovništvo potpalo po srpsku vlast - *sudbom*...

O pravom stanju stvari u tim krajevima govori i članak "U Ferizoviću", sa podnaslovom "Pismo s puta", u kome autor, potpisan sa "Putnik" izveštava:

"Čitajući buržoasku štampu, koja kao u jedan glas i po naročitom uputstvu piše o Arnautima, kao narodu neradnom i pljačkaškom, narodu koji je naučio da živi od tuđeg znoja, čovek se mora prosto zgranuti od čuda kad lično dode u dodir sa tim svetom i prođe mesta u kojima oni žive, i uveri se da je sve ono što naša buržoaska štampa za Arnaute kao naciju govori, da je sve to laž, a obrnuto da je istina.

Ličnim proveravanjem došao sam do zaključaka:

1. Arnauti su radan narod. Da se o ovome uverim trebao sam samo proputovati, ma i vozom, kroz Kačaničku klisuru i videti moderan put koji je preko klisure, kroz stene prosečen i koji je rukom toga 'divljačkoga' naroda izrađen. Osim toga trebao sam videti svako parče zemlje, gde nije krš i stena, i ako u brdu, lepo izorano i zasejano. Od železničke stanice 'Vučji Do' pa preko Kačanika do Ferizovića cela okolina naseljena je mahom arnautskom nacijom i nigde, apsolutno nigde, ne videh pustog i neobrađenog zemljišta. Šta

³¹³ "Radničke novine", 29. mart 1914.

više, u ravnim terenima njive su tako vezane rečnim i potočnim otocima, naročito olucima provedenim i preko njiva izukrštanim, da je izvedeno istina primitivno, ali vrlo dobro navodnjavanje zemljišta, tako da i pri najdužoj oskudici kiše, usevi imaju dovoljno vlage.

2. Arnauti u ovom delu Kosova su i pošten narod. Da je ovo istina dokaz su desetine ogromno bogatih Srba trgovaca, koji su i za vreme turske uprave držali celu pijacu Ferizovića u svojim rukama. Ferizović je trgovački centar u kome se stiče sav uvoz i izvoz Prizrena, Giljana i Dakovice i pri svem tom sem troice Arnauta katolika, ostali su trgovci sami Srbi. Kad bi Arnauti bili onaki za kakve ih opisuje naša buržoaska štampa, ne bi se nijedan Srbin trgovac mogao održati, a najmanje bi Srbi mogli imati pijacu cele trgovine u svojim rukama. Ovo još i naročito s obzirom na to, što u celoj ovoj okolini žive mahom Arnauti.

3. Da Arnauti nisu pljačkaši najbolji je dokaz pobuna Arnauta i njihovo zauzeće Skoplja, kad nikom nije falila ne samo glava ili pramen kose sa glave, već nijedna lepinja sa čepenka.

U onoj pobuni po pričanju skopljanaca bilo je i siromašnih, pa i bosih Arnauta, ali nijedan od njih nikom ništa nije oteo ili 'rekvizicijom' uzeo.

Međutim, dolaskom naše vojske i naših vlasti stvari stoje, ali na našu štetu, mnogo gore.

1. Dok su pod turskom upravom Srbi mogli slobodno razvijati svoju trgovinu i svoje espape prodavati Turcima i Arnautima za njihove zlatne lire, dotle su naše vojne vlasti 'rekvizicijom', koja se nikada platiti neće, oduzimali od Arnauta sve što se uzeti moglo, žito, kukuruz, stoku, jednom reči sve što su im u polju i na domu za tekli.

2. Dok je pod Turcima i kod kmetova Arnauta svaki Srbin mogao u opštini i srezu svršiti svaki svoj posao za najviše 20 groša, dotle danas ne može Arnautin ni ući u opštinu ili srez bez zlatne medžedije. Kako je pošten rad naših vlasti najbolji je dokaz bogatstvo Marka Despotovića, kmeta opštinskoga, koji je za godinu i po dana, na 'pošten' način, stekao više imanja nego što ga ima i jedan Arnautin u Ferizoviću.

3. Dok su Srbi plaćali Turcima na ime poreze desetinu od svega berićeta, dotle danas Arnauti plaćaju može se reći polovinu, ne od berićeta već od celokupnog svog imanja. Da je ovo istina najbolji je dokaz poreza razrezana na selo Stari Kačanik, kod Ferizovića, u kome ni jedan seljak ne plaća manje od 100 dinara. I ako u ovom selu ima veliki broj porodica koje van kuće i okućnice ništa drugo nemaju i koje se sa nadničanjem izdržavaju, ipak nema ni jedne kuće, oslobođene od poreze. Pa zar je onda neko čudo što mnoge porodice prodaju svoja imanja za 200-3000 dinara i begaju sa svoga ognjišta.

4. Ma da sam i sam mogao verovati da su današnje mestimične

pobune Arnauta rezultat neograničene pljačke i nasilja, koje nad njim vrše naši 'kulturtregeri', ipak sam se iznenadio kada mi je to u vozu potvrdio i jedan poručnik 18 puka ovim rečima:

'Ne prode ni po nedelju dana, a da nam opštinska vlast iz arnautskih srezova ne pošalje raport: 'Arnauti se pobunili, pošaljite jedan odred vojske'. Odemo sa četom ili dve pešadije i sa 2-3 topa u dotično selo, ali tamo sve mirno. Pozovemo po nekoliko Arnauta i oni nam od prilike ovako kažu: 'Bilo je nekog pucanja iz te i te kuće. Ali ukućani su pucali na neke pandure i šumare, što su hteli da siluju žene.' Zapitamo li: pa gde su ti što su pucali, odgovaraju nam: 'Pobegli su u šumu, a kod kuće su samo deca i žene ostale'. Odemo u dotične kuće i tačno se uverimo u istinitost arnautskih žalbi".

Autor na kraju članka zaključuje: "Neka se Arnautima i svima građanima nove Srbije dade jedan pošten ustavno demokratski režim, neka im se dade puna opštinska samouprava i sloboda kretanja i privrede, neka se ne globe raznim propisnim i nepropisnim taksama; neka im se zagarantuje čast doma i lična i imovna bezbednost od današnjih zvaničnih i nezvaničnih državnih i opštinskih čuvara reda, rada i zakonitosti, pa će se ubrzo uveriti ceo svet da su današnji 'divlji' Arnauti mnogo pošteniji i kulturniji od svojih osvajača i kulturtregera".³¹⁴

Dva nesrećna naroda

Srpska socijaldemokratska stranka se i u Narodnoj skupštini borila sa istim žarom. Njen poslanik *Dragiša Lapčević* održao je 6. februara 1914. godine govor o albanskom pitanju u kome je izneo sledeće: "*Politikom naše vlade stvorene su takve pogodbe i takvi uslovi, da će se, možda, za dugi niz godina (i desetina godina!) obnavljati sukobi i nesreće između dva nesrećna naroda.*

Smatram da je *politika srpske vlade* sa prvim pohodom na Arbanase bila *pogrešna, štetna i nesrećna*, kako za slobodu arbanaškoga naroda, tako i za mir i spokojstvo srpskog naroda.

Sa jednim treba biti načisto i sa jednim se treba izmiriti: *na zapadu Balkanskog Poluostrva postoji jedan narod koji oče da živi svojim slobodnim životom.*

Srpska vlada nije trebala da pokorava Arbaniju i da potčinjava arbanski narod.

Arbanasi su čitav niz vekova imali sa srpskim narodom izvesne zajednice. U ratnoj proklamaciji taj se odnos *naročito* pominje i ističe. Imamo u novijoj istoriji primera da su Arbanasi uvek hteli živeti u *sporazumu* sa Srbijom, u zajednici sa njima zadobiti od Turaka slobodu i srpskog i arbanaškog naroda. Godine 1806 na bedemima Beograda čuo se uzvik juriša i na arbanaškom jeziku. U istoriji Šumadije, u njezinoj revoluciji, mi nalazimo ljude koju su tako reći

³¹⁴ Isto, 27. maj 1914.

genijalni revolucionari, a poreklom su Arbanasi. Ne treba izgubiti iz vida: 1829 Arbanasi su želeli i tražili veze sa Srbijom, da su to ponovili 1847 i da je Srbija ostala gluva i prema tom pozivu, onako isto kao i 1829 godine, da posle godinu dana šalje svoje čete i svoje bataljone radi ugušivanja jedne revolucije na Severu. Znamo da su Arbanasi 1875 i 1876 godine hteli zajednicu sa Srbijom, a da je Srbija 1878 godine isterala i proterala Arbanase iz četiri okruga koje je tada zauzela. U proleće 1904 oni su poslali izaslanstvo u Beograd i tražili ništa drugo, nego samo prijateljsko odnošenje Srbije prema njihovom pokretu za autonomiju. I naposljedku, 1912 godine arbanaške plemenske poglavice dolaze, čine sastanke s vladom srpskom, čine sastanke s g. Pašićem i stavljaju se na raspoloženje: *da omoguće prodiranje srpske vojske pod uslovom da Srbija njima omogući da se oni oslobode od Turske i da dobiju svoju autonomiju.*

Nade su i zahtevi arbanaški *iznevereni.*

Umesto da Srbija, koja se negda toliko vremena borila za svoje oslobođenje, učini sa svoje strane sve da i Albanci do svoje slobode dodu - Srbija je uputila svoju vojsku da prekrha preko Arbanije, da izade na Jadransko more sa željom *da pokori Arbanški narodi* i da ga stavi u svoje ropstvo.

Srbija je mogla učiniti da Arbanija dode do svoje *autonomije i nacionalne države.* Da je tako urađeno, to bi omogućilo prijateljstvo i intimnost, dalo uslove za čvršće veze i stvaranja jedne *privredne zajednice* između Srbije i Arbanije, to bi bila polazna tačka i za političke sporazume.

Umesto toga otišlo se tamo s puškom i topom, pa je ne samo vršeno ono što je suprotno časti jedne zemlje, koja je negda imala tradicije revolucije i oslobođenja, nego su stvorene pogodbe za trajno trenje između Arbanije i Srbije.

Mi ćemo neprekidno imati kubure i nesreće, ako se Srbija ne reši da izmeni svoju politiku u pravcu punog dodira sa arbanaškim narodom i stvaranjem pune veze s njim".³¹⁵

Himne o besnim hatovima i brzim hrtovima

O opasnosti koju u sebi nosi nacionalni romantizam, kao i idealizacija "herojske" prošlosti, negovanje raznih mitova i sl. pisao je još jedan predstavnik srpske socijaldemokratije - *Miodrag Jeremić.*

U svom članku "*Balkanski događaji i narodna škola*"³¹⁶ on, razmišljajući o mestu škole u društvu, kaže:

"Balkanski događaji pružili su nam još jednu pouku, često puta ispoljavanu: da je nesaglasna akcija militarizma i škole, da njih dvoje jedno drugo isključuju".

³¹⁵ Isto, 10. februar 1914.

³¹⁶ "Borba", 16. februar 1914, str. 147-149.

Analizirajući kakva je škola bila, a kakva je trebalo da bude on nastavlja:

"Školu zapljuskuju talasi okolnog života, koji često puta parališu svu njenu akciju... Škola bar od sada treba da pravilno i drukčije shvata svoju nacionalnu ulogu. Čitavih sto godina ona je čežnjavo sanjala o osveti, ona je grčevito propovedala obnovu kosovske katastrofe. Ona je za toliki niz godina, za koji se kod kulturnih naroda pojavljivao i padao čitav roj filozofskih sistema i koncepcija, razvijala u srpskom plemenu 'nacionalna osećanja' isključivo oživljavanjem uspomene o strahovitim pogibijama koje su celokupni nacionalni kulturni napredak bacale unazad. Njen se rad ogledao o podizanju kulta tužnih i krvavih dana. Nikada se nije nalazio nijedan nacionalni pedagog da značajnu nacionalnu akciju Narodne škole uputi produktivnim nacionalnim privredno kulturnim pravcem. Borbe i ratovi koji su uticali na revolucionisanje odnosa postojećeg doba nisu kao takvi izučavani. Naprotiv, mesto svega toga pevale su se u horu himne o silnim srpskim vladarima, njihovim besnim hatovima i brzim hrtovima. Nikada se u toj Narodnoj školi nije osvetljavala ni iz bliza slika režima u kojima su ti naši prošli carevi stekli srpsku slavu, nikada se nije poredio život izvesnih stepena ondašnje socijalne hijerarhije. Od tih fakata se bežalo, jer bi nam ona faktički iznela stvarno stanje tih zlatnih epoha naše prošlosti."

O tom problemu aktuelnom kod nas i dalje je pisao i Miroslav Krleža u svojim *"Tezama za jednu diskusiju iz godine 1935"*, u odeljku pod naslovom *"Feudalni nekritički historicizam"*. On analizira i oštro kritikuje idealizaciju tog, kako kaže Jeremić, davno pre njega, "stvarnog stanja zlatnih epoha naše prošlosti", konstatujući:

"O kritičkom odnosu spram feudalne prošlosti mi do danas nemamo još sistematski razrađenih analiza, a krajnje je vrijeme da se o tim stvarima progovori na sociološki egzaktn način. Apsurdno je da se pojedina feudalna lica, bez obzira na to kakvu su ulogu igrala na ovom našem terenu, uzdižu u našoj historiografiji do simbola narodne konstante i da se tumače kao formule nacionalne svijesti u periodu kada nacionalne svijesti nije bilo u onome obliku, kakav se njeguje u periodu kada se stvara naša historiografija... Krajnje je vrijeme, da se o tom feudalnom periodu, koji reakcija još uvijek pronosi kroz našu historiografiju kao ideološke i programatske barjake, progovori na temelju fakata, kako je taj feudalni period bio period kriminalne nepismenosti, umorstva, zaostalosti i sveopće materijalne bijede, i kako se to kaotično, čovjeka nedostojno stanje ne može uzdizati do nacionalnog Ideala... Taj kult drvenih riječi i pojmova... se tako ustrajno njeguje u našoj historiografiji svakoj istini i logici uprkos već nekoliko decenija..."

Krleža upozorava na "feudalne fantazmagorije" i kaže "da se metafizičko značenje nacionalnog kontinuiteta uzdiže do slijepog fetišizma, koji se već i kod nas javlja snagom stihije. Na hrvatskoj i na srpskoj strani (u velikom dijelu nepismene publicistike), tjera se

danas kult mesijanizma, koji logično vodi do samouništenja..." (Deset krvavih godina, Beograd, 1977., str. 459.)

Miodrag Jeremić u svom pomenutom članku nastavlja :
 "Ideja o oslobođenju naših saplemenika pod tuđim ropstvom propovedana je pod vidom najgrubljeg tretiranja ne tamošnjih režima, već čitave narodnosti. Međutim, iz istorije nam je poznato da u održavanju režima ne saraduje namerno cela narodnost, već izvesna klasa. Apsolutna većina srpskog naroda mnogo bi se prijatnije osećala pod režimom koji vlada u Švajcarskog nego li u Srbiji, ne obazirući se što su im ovde njihove otečestvene svetinje i grobovi predaka".

O stvarnom režimu u tom "zlatnom" feudalnom periodu govori i ovaj detalj iz "Istorije Srba" Konstantina Jirečeka (Druga sveska, Beograd, 1923.):

"Već u Nemanjinim manastirskim poveljama počinje se ograničavati slobodno kretanje seljaka... Begunci, ako budu uhvaćeni, kazne se tako strogo što im se kosa opali a nos raspori". (str. 23.)

Na str. 24. on nastavlja:

"Po zakoniku cara Stefana robovi (otroci) su 'baština večna' vlastelina... Oni behu delom agrarni, a delom kućevni robovi".

Ali, robove nemaju samo srpska feudalna vlastela u to vreme, jer u toj Istoriji stoji i ovo:

"... U manastirskim poveljama nailazimo na robove koji rade poljske poslove..."

Apsolutno oslobođen svakog traga nacionalizma, Jeremić se podsmeva nacionalnom romantizmu, ukazujući na njegov negativan uticaj na mlade naraštaje: "Naše oslobođenje ostalih Srba pod turskom državom izjednačeno je sa slikom o osveti Kosova - odnosno sa slomom turske narodnosti. Ovakav ideal dao je inspiracija čitavoj plejadi pesnika koji su pre ovih događaja pevali pesme o neosvećenom, a posle o osvećenom Kosovu. Narodna Škola sa svojim vaspitanicima bila je glavni potrošač ovakvih proizvoda. Međutim, mi iako nismo pristalice onog realističkog shvatanja naših književnih naraštaja iz sedamdesetih godina: da više vredi par kobasica nego li sve Šekspirove drame, ipak možemo reći da je za vršenje zadataka Narodne Škole mnogo značajniji par sundera, nego li svi pesnički bogodani idealizatori srpske prošlosti".

O "pojediniim feudalnim licima" koja se "uzdižu do simbola narodne konstante" (Krlježa) u "Istoriji Srba" K. Jirečeka (Prva sveska, Beograd, 1922) se priča:

"... Verolomni i na svako zlo spremni Nemanja (str. 202.)... se često spominje za vlade svojih naslednika, ali uvek tako, kao da pre njega ničega nije bilo; u srpskim rodoslovima... stoji Nemanja svagda sam na čelu niza vladalaca (str. 188.). I Nikita Akominat spominje da je Nemanja srušio zakonite vladaoce Srbije, da je svoje

suparnike "mačem" gonio, da se samovlasno posadio na presto velikih župana" (str. 193.).

A kada ga je vizantijski car Manojlo Komnen potukao: "Nemanja, potisnut u planine, odluči da se pokori da ne bi, kako Nikita kaže, 'vlast bila prenesena na one koji su više prava imali na vladu nego on, i koje je on srušio, kada je bio podignut na vladu'. Po Nikiti, položio je on svoju glavu kraj carskih nogu, bacivši se pred njim ničice na zemlju. Kinam kaže da je on izašao pred sud carev gologlav i bosonog, s konopcem oko vrata i s mačem u ruci, koji je caru predao; bio je to... bedan prizor... Odmetnik varvarin, visokih ramena i ugledan čovek, krasio je, posle uspeha u Ugarskoj i Srbiji, carski triumf, pozdravljen grdnjom i podsmehom od strane carigradskog puka" (str. 193.).

U istoj knjizi govori se i o svetom Savi, Nemanjinom sinu:

"Sava je protivno odredbama kanonskog prava posvećen odmah za arhiepiskopa iako ranije nije bio episkop. Dozvolu za osnivanje arhiepiskopije imao je on tražiti u Ohridu, a ne u Nikeji.

...Sava je u mladim godinama napustio otadžbinu, porodicu, očinsko nasleđe, jednom reći čitav svet, da bi se proslavio među pustinjacima, koji se bore sa đavolom.

Posle toga, iz ljubavi prema otadžbini, vratio se on iz tvrđave svetogorske u Srbiju, te je od isposnika postao državnikom i diplomatom. Sada Sava učestvuje u svetovnim gozbama, jaše lepe konje plemenita soja, opkoljen velikom pratnjom oružanih ljudi. Nije Sava težio za novim dostojanstvom iz oduševljenja prema jevanđelju, nego iz taštine. Povrh toga, on je kanonski postavljenog i Ohridu potčinjenog prizrenskog episkopa proterao i na njegovo mesto drugoga postavio" (str. 219.).

O "caru svih Srba i Grka, Bugara i Arbanasa" i drugima u Jirečekovoj *"Istoriji Srba"* (Druga sveska, Beograd, 1923.) može da se pročita i ovo:

"Megalomanija prvoga cara Stefana Dušana, napuštanje starosrpske osnobe u planinskoj kolevci, srpskoj državi naneli su više štete nego koristi. Među Nemanjićima beše dosta darovitih ljudi, koji su umeli da iskoriste svaku situaciju i da neumorno idu za istaknutim svrhom... Velikaši Srbije behu kratkovidni ljudi, skroz i skroz sebični, bez ikakva smisla za stvaranje i održanje jake države, ljudi koji behu zauzeti samo interesima svojih porodica i svoga staleža. Moć vlastele, s dana u dan veća, zaustavila je u Srbiji napredovanje državno mnogo ranije nego u Ugarskoj i Poljskoj" (str. 2.).

Govoreći o opasnosti koja preti od mitova socijaldemokrata Jeremić upozorava: "Moć simbola ima i negativnih dejstava, koja se sastoje u bojazni da revolucionarni romantizam u takvim slučajevima ne idealizuje istorijske periode."

Dalje on podseća na Marksa, koji govori o onim ljudima, koji "u episi revolucionarnih kriza prizivaju sebi u pomoć duhove prošlosti,

prošlosti, pozajmljuju od njih imena, lozinke borbe, kostime".

Krvavi balkanski ratovi navode ga na misao: "Balkan je bio pozornica događaja koji pre treba da se ispituju u zoologiji, nego li u sociologiji".

Sa žaljenjem on konstatuje da se i posle balkanskih ratova u Srbiji nije ništa promenilo: "Pa ipak, pored sve poučnosti najnovijih događaja, balkanski školski političari malo izvlače korisnih pouka. Narodna Škola nastavlja opet istu akciju, teži istim idealima, čije ostvarenje treba opet da ostvari nevina narodna krv... Narodna Škola je uspešno sejala mržnju prema narodima i uspela je da se ta mržnja transformuje u čitav napon nacionalne snage. Jedan srpski šovinistički list... uzviknuo je: da traba slati u nove krajeve učitelje, koji će tamo pomoću Narodne Škole da srbuju. Bednici, naši šovinisti i ne znaju da su učitelji i Narodna Škola siti srbovanja sada, kada im se zahvalnost za njihov svekoliki naporni rad ogleđa u praznim stomacima, propalim laktovima i u izlepljenoj hartiji na polupanim školskim prozorima".

Jeremić s gorčinom govori o rasplamsavanju šovinizma i podgrevanju nacionalnih mitova u tadašnjoj Kraljevini Srbiji, gde vojska ima veći značaj nego prosveta:

"Preko krvavih učiteljskih ispljuvaka Narodna Škola će i dalje srbovati i težiti dimenzijama Dušanova carstva... Lavorikama će se kititi kasarne, a Narodna Škola će prema njima davati utisak jedne rashodovane vođenice potočare..."³¹⁷

***

U svom radu "*Socijaldemokratski agitator - Srbija - raj siromašna čoveka!*" u "*Ogledalu socijalističke kritike*"³¹⁸ Dimitrije Tucović, pored analize stanja i u drugim sferama života u zemlji, podvlači i sledeće:

"... Vladnici u Srbiji (su)... uništili *narodnu školu*... mi smo to mogli zaključiti iz troškova koji se čine za širenje pismenosti u narodu. Rezultati su poznati, i pokazuju nas kao narod koji stoji *na usamljenoj visini nepismenosti*... *Srbija je ne samo najsiromašnija već i najnepismenija zemlja.*"

I navodi statističke podatke iz kojih se vidi da je prema popisu u 1900. godini u Srbiji od ukupnog broja stanovništva bilo 78,79% nepismenih.

On navodi i podatke o pismenosti regruta: 1906. godine u Srbiji je bilo 52,13% regruta ...

Još jedan podatak, koji navodi Tucović u navedenom radu, mnogo govori o pravom stanju u tadašnjoj Srbiji:

"U pogledu umiranja od tuberkuloze Srbija je bacila u zasenak čak i industrijske zemlje... *Vrlo je karakteristično za politiku naše buržoazije da od svih zemalja u svetu Srbija ima srazmerno najveći*

³¹⁷ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 8, str. 348-350.

³¹⁸ "Radničke novine".

broj oficira, a najmanji broj lekara".

I *Triša Kaclerović*, tada poslanik Srpske socijaldemokratske partije, kritikovao je - uoči balkanskog rata - militaristički kurs vlade i rekao u Narodnoj Skupštini 25. juna 1912. godine:

"... Mi imamo zajmova danas preko 700 i nekoliko miliona dinara. Zna se na što su ti zajmovi trošeni. Više od 2/3 utrošeno je na militarizam, na vojsku, na popunjavanje deficita, koji vojska svake godine čini i na izdržavanje čitave činovničke vojske. A na narodnu prosvetu, zdravlje, na druge kulturne i važne narodne potrebe niste ni jedne pare utrošili iz ovog velikog duga.

Posledice su teške i ubistvene u svakom pogledu. Život siromašne mase postaje teži i očajniji, trpeza narodne mase postaje posnija i oskudnija..."³¹⁹

I ti militantni vladajući krugovi u tadašnjoj Kraljevini Srbiji su - radi svojih interesa - gurali taj bedni, nepismeni narod iz rata u rat, u nova osvajanja teritorija, podsećajući ga na njegovu "sajnu" prošlost, uveravajući ga u njegovu "oslobodilačku" misiju, pozivajući ga u boj za Veliku Srbiju, za obnovu Dušanova carstva.

³¹⁹ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 8, str. 93.

broj oficira, a najmanji broj lekara”.

I Triša Kacićenović tada poslanik Srpske socijaldemokratske partije kritikovao je - uoči balkanskog rata - militaristički kurs vlade i rekao u Narodnoj Skupštini 25. juna 1912. godine:

“... Mi imamo zajmova danas preko 700 i nekoliko miliona dinara. Zna se na što su ti zajmovi trošeni. Više od 2/3 utrošeno je na militarizam, na vojsku, na popunjavanje deficita, koji vojska svake godine čini i na održavanje čitave činovničke vojske. A na narodnu prosvetu, zdravije, na druge kulturne i važne narodne potrebe nismo ni jedne pare utrošili iz ovog velikog duga.

Posledice su teške i ubistvene u svakom pogledu. Život narodne mase postaje tež i očajniji, trepa narodne mase postaje posnija i oskudnija...”³¹⁹

I ti militantni vladajući krugovi u tadašnjoj Kraljevini Srbiji su - radi svojih interesa - gurali taj bedni, nepismeni narod iz rata u rat, u nova osvajanja teritorija, podsećajući ga na njegovu “sjajnu” prošlost, uveravajući ga u njegovu “oslobodilačku” misiju, pozivajući ga u boj za Veliku Srbiju, za obnovu Dušanova carstva.

³¹⁹ Sobrani dela D. Tucovića, knj. 8, str. 83.

Kosta Novaković

... u njegovim delima...
 U ovom delu Kosta Novaković je naveo dva reči: ravnatelj i direktor.
 U bolničarstvu-turkom ratu 1912-13 godine u pešadijskom bataljonu
 teži nameru, a zatim poručnik. Među vojnicima sam nije bio
 jačim prijateljem. U doba ratu u Albaniji je bio vojnik
 srpske vojske za Albaniju, obavljajući u istoj Kraljevici novine
 časopis "Borba". Nastupao sam imperijalistički, jer sam bio
 politički, sa mnogo svog života, 22-01-1914-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-49-50-51-52-53-54-55-56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66-67-68-69-70-71-72-73-74-75-76-77-78-79-80-81-82-83-84-85-86-87-88-89-90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-100-101-102-103-104-105-106-107-108-109-110-111-112-113-114-115-116-117-118-119-120-121-122-123-124-125-126-127-128-129-130-131-132-133-134-135-136-137-138-139-140-141-142-143-144-145-146-147-148-149-150-151-152-153-154-155-156-157-158-159-160-161-162-163-164-165-166-167-168-169-170-171-172-173-174-175-176-177-178-179-180-181-182-183-184-185-186-187-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211-212-213-214-215-216-217-218-219-220-221-222-223-224-225-226-227-228-229-230-231-232-233-234-235-236-237-238-239-240-241-242-243-244-245-246-247-248-249-250-251-252-253-254-255-256-257-258-259-260-261-262-263-264-265-266-267-268-269-270-271-272-273-274-275-276-277-278-279-280-281-282-283-284-285-286-287-288-289-290-291-292-293-294-295-296-297-298-299-300-301-302-303-304-305-306-307-308-309-310-311-312-313-314-315-316-317-318-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-332-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-345-346-347-348-349-350-351-352-353-354-355-356-357-358-359-360-361-362-363-364-365-366-367-368-369-370-371-372-373-374-375-376-377-378-379-380-381-382-383-384-385-386-387-388-389-390-391-392-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-408-409-410-411-412-413-414-415-416-417-418-419-420-421-422-423-424-425-426-427-428-429-430-431-432-433-434-435-436-437-438-439-440-441-442-443-444-445-446-447-448-449-450-451-452-453-454-455-456-457-458-459-460-461-462-463-464-465-466-467-468-469-470-471-472-473-474-475-476-477-478-479-480-481-482-483-484-485-486-487-488-489-490-491-492-493-494-495-496-497-498-499-500-501-502-503-504-505-506-507-508-509-510-511-512-513-514-515-516-517-518-519-520-521-522-523-524-525-526-527-528-529-530-531-532-533-534-535-536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-546-547-548-549-550-551-552-553-554-555-556-557-558-559-560-561-562-563-564-565-566-567-568-569-570-571-572-573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-583-584-585-586-587-588-589-590-591-592-593-594-595-596-597-598-599-600-601-602-603-604-605-606-607-608-609-610-611-612-613-614-615-616-617-618-619-620-621-622-623-624-625-626-627-628-629-630-631-632-633-634-635-636-637-638-639-640-641-642-643-644-645-646-647-648-649-650-651-652-653-654-655-656-657-658-659-660-661-662-663-664-665-666-667-668-669-670-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-685-686-687-688-689-690-691-692-693-694-695-696-697-698-699-700-701-702-703-704-705-706-707-708-709-710-711-712-713-714-715-716-717-718-719-720-721-722-723-724-725-726-727-728-729-730-731-732-733-734-735-736-737-738-739-740-741-742-743-744-745-746-747-748-749-750-751-752-753-754-755-756-757-758-759-760-761-762-763-764-765-766-767-768-769-770-771-772-773-774-775-776-777-778-779-780-781-782-783-784-785-786-787-788-789-790-791-792-793-794-795-796-797-798-799-800-801-802-803-804-805-806-807-808-809-810-811-812-813-814-815-816-817-818-819-820-821-822-823-824-825-826-827-828-829-830-831-832-833-834-835-836-837-838-839-840-841-842-843-844-845-846-847-848-849-850-851-852-853-854-855-856-857-858-859-860-861-862-863-864-865-866-867-868-869-870-871-872-873-874-875-876-877-878-879-880-881-882-883-884-885-886-887-888-889-890-891-892-893-894-895-896-897-898-899-900-901-902-903-904-905-906-907-908-909-910-911-912-913-914-915-916-917-918-919-920-921-922-923-924-925-926-927-928-929-930-931-932-933-934-935-936-937-938-939-940-941-942-943-944-945-946-947-948-949-950-951-952-953-954-955-956-957-958-959-960-961-962-963-964-965-966-967-968-969-970-971-972-973-974-975-976-977-978-979-980-981-982-983-984-985-986-987-988-989-990-991-992-993-994-995-996-997-998-999-1000-1001-1002-1003-1004-1005-1006-1007-1008-1009-1010-1011-1012-1013-1014-1015-1016-1017-1018-1019-1020-1021-1022-1023-1024-1025-1026-1027-1028-1029-1030-1031-1032-1033-1034-1035-1036-1037-1038-1039-1040-1041-1042-1043-1044-1045-1046-1047-1048-1049-1050-1051-1052-1053-1054-1055-1056-1057-1058-1059-1060-1061-1062-1063-1064-1065-1066-1067-1068-1069-1070-1071-1072-1073-1074-1075-1076-1077-1078-1079-1080-1081-1082-1083-1084-1085-1086-1087-1088-1089-1090-1091-1092-1093-1094-1095-1096-1097-1098-1099-1100-1101-1102-1103-1104-1105-1106-1107-1108-1109-1110-1111-1112-1113-1114-1115-1116-1117-1118-1119-1120-1121-1122-1123-1124-1125-1126-1127-1128-1129-1130-1131-1132-1133-1134-1135-1136-1137-1138-1139-1140-1141-1142-1143-1144-1145-1146-1147-1148-1149-1150-1151-1152-1153-1154-1155-1156-1157-1158-1159-1160-1161-1162-1163-1164-1165-1166-1167-1168-1169-1170-1171-1172-1173-1174-1175-1176-1177-1178-1179-1180-1181-1182-1183-1184-1185-1186-1187-1188-1189-1190-1191-1192-1193-1194-1195-1196-1197-1198-1199-1200-1201-1202-1203-1204-1205-1206-1207-1208-1209-1210-1211-1212-1213-1214-1215-1216-1217-1218-1219-1220-1221-1222-1223-1224-1225-1226-1227-1228-1229-1230-1231-1232-1233-1234-1235-1236-1237-1238-1239-1240-1241-1242-1243-1244-1245-1246-1247-1248-1249-1250-1251-1252-1253-1254-1255-1256-1257-1258-1259-1260-1261-1262-1263-1264-1265-1266-1267-1268-1269-1270-1271-1272-1273-1274-1275-1276-1277-1278-1279-1280-1281-1282-1283-1284-1285-1286-1287-1288-1289-1290-1291-1292-1293-1294-1295-1296-1297-1298-1299-1300-1301-1302-1303-1304-1305-1306-1307-1308-1309-1310-1311-1312-1313-1314-1315-1316-1317-1318-1319-1320-1321-1322-1323-1324-1325-1326-1327-1328-1329-1330-1331-1332-1333-1334-1335-1336-1337-1338-1339-1340-1341-1342-1343-1344-1345-1346-1347-1348-1349-1350-1351-1352-1353-1354-1355-1356-1357-1358-1359-1360-1361-1362-1363-1364-1365-1366-1367-1368-1369-1370-1371-1372-1373-1374-1375-1376-1377-1378-1379-1380-1381-1382-1383-1384-1385-1386-1387-1388-1389-1390-1391-1392-1393-1394-1395-1396-1397-1398-1399-1400-1401-1402-1403-1404-1405-1406-1407-1408-1409-1410-1411-1412-1413-1414-1415-1416-1417-1418-1419-1420-1421-1422-1423-1424-1425-1426-1427-1428-1429-1430-1431-1432-1433-1434-1435-1436-1437-1438-1439-1440-1441-1442-1443-1444-1445-1446-1447-1448-1449-1450-1451-1452-1453-1454-1455-1456-1457-1458-1459-1460-1461-1462-1463-1464-1465-1466-1467-1468-1469-1470-1471-1472-1473-1474-1475-1476-1477-1478-1479-1480-1481-1482-1483-1484-1485-1486-1487-1488-1489-1490-1491-1492-1493-1494-1495-1496-1497-1498-1499-1500-1501-1502-1503-1504-1505-1506-1507-1508-1509-1510-1511-1512-1513-1514-1515-1516-1517-1518-1519-1520-1521-1522-1523-1524-1525-1526-1527-1528-1529-1530-1531-1532-1533-1534-1535-1536-1537-1538-1539-1540-1541-1542-1543-1544-1545-1546-1547-1548-1549-1550-1551-1552-1553-1554-1555-1556-1557-1558-1559-1560-1561-1562-1563-1564-1565-1566-1567-1568-1569-1570-1571-1572-1573-1574-1575-1576-1577-1578-1579-1580-1581-1582-1583-1584-1585-1586-1587-1588-1589-1590-1591-1592-1593-1594-1595-1596-1597-1598-1599-1600-1601-1602-1603-1604-1605-1606-1607-1608-1609-1610-1611-1612-1613-1614-1615-1616-1617-1618-1619-1620-1621-1622-1623-1624-1625-1626-1627-1628-1629-1630-1631-1632-1633-1634-1635-1636-1637-1638-1639-1640-1641-1642-1643-1644-1645-1646-1647-1648-1649-1650-1651-1652-1653-1654-1655-1656-1657-1658-1659-1660-1661-1662-1663-1664-1665-1666-1667-1668-1669-1670-1671-1672-1673-1674-1675-1676-1677-1678-1679-1680-1681-1682-1683-1684-1685-1686-1687-1688-1689-1690-1691-1692-1693-1694-1695-1696-1697-1698-1699-1700-1701-1702-1703-1704-1705-1706-1707-1708-1709-1710-1711-1712-1713-1714-1715-1716-1717-1718-1719-1720-1721-1722-1723-1724-1725-1726-1727-1728-1729-1730-1731-1732-1733-1734-1735-1736-1737-1738-1739-1740-1741-1742-1743-1744-1745-1746-1747-1748-1749-1750-1751-1752-1753-1754-1755-1756-1757-1758-1759-1760-1761-1762-1763-1764-1765-1766-1767-1768-1769-1770-1771-1772-1773-1774-1775-1776-1777-1778-1779-1780-1781-1782-1783-1784-1785-1786-1787-1788-1789-1790-1791-1792-1793-1794-1795-1796-1797-1798-1799-1800-1801-1802-1803-1804-1805-1806-1807-1808-1809-1810-1811-1812-1813-1814-1815-1816-1817-1818-1819-1820-1821-1822-1823-1824-1825-1826-1827-1828-1829-1830-1831-1832-1833-1834-1835-1836-1837-1838-1839-1840-1841-1842-1843-1844-1845-1846-1847-1848-1849-1850-1851-1852-1853-1854-1855-1856-1857-1858-1859-1860-1861-1862-1863-1864-1865-1866-1867-1868-1869-1870-1871-1872-1873-1874-1875-1876-1877-1878-1879-1880-1881-1882-1883-1884-1885-1886-1887-1888-1889-1890-1891-1892-1893-1894-1895-1896-1897-1898-1899-1900-1901-1902-1903-1904-1905-1906-1907-1908-1909-1910-1911-1912-1913-1914-1915-1916-1917-1918-1919-1920-1921-1922-1923-1924-1925-1926-1927-1928-1929-1930-1931-1932-1933-1934-1935-1936-1937-1938-1939-1940-1941-1942-1943-1944-1945-1946-1947-1948-1949-1950-1951-1952-1953-1954-1955-1956-1957-1958-1959-1960-1961-1962-1963-1964-1965-1966-1967-1968-1969-1970-1971-1972-1973-1974-1975-1976-1977-1978-1979-1980-1981-1982-1983-1984-1985-1986-1987-1988-1989-1990-1991-1992-1993-1994-1995-1996-1997-1998-1999-2000-2001-2002-2003-2004-2005-2006-2007-2008-2009-2010-2011-2012-2013-2014-2015-2016-2017-2018-2019-2020-2021-2022-2023-2024-2025-2026-2027-2028-2029-2030-2031-2032-2033-2034-2035-2036-2037-2038-2039-2040-2041-2042-2043-2044-2045-2046-2047-2048-2049-2050-2051-2052-2053-2054-2055-2056-2057-2058-2059-2060-2061-2062-2063-2064-2065-2066-2067-2068-2069-2070-2071-2072-2073-2074-2075-2076-2077-2078-2079-2080-2081-2082-2083-2084-2085-2086-2087-2088-2089-2090-2091-2092-2093-2094-2095-2096-2097-2098-2099-2100-2101-2102-2103-2104-2105-2106-2107-2108-2109-2110-2111-2112-2113-2114-2115-2116-2117-2118-2119-2120-2121-2122-2123-2124-2125-2126-2127-2128-2129-2130-2131-2132-2133-2134-2135-2136-2137-2138-2139-2140-2141-2142-2143-2144-2145-2146-2147-2148-2149-2150-2151-2152-2153-2154-2155-2156-2157-2158-2159-2160-2161-2162-2163-2164-2165-2166-2167-2168-2169-2170-2171-2172-2173-2174-2175-2176-2177-2178-2179-2180-2181-2182-2183-2184-2185-2186-2187-2188-2189-2190-2191-2192-2193-2194-2195-2196-2197-2198-2199-2200-2201-2202-2203-2204-2205-2206-2207-2208-2209-2210-2211-2212-2213-2214-2215-2216-2217-2218-2219-2220-2221-2222-2223-2224-2225-2226-2227-2228-2229-2230-2231-2232-2233-2234-2235-2236-2237-2238-2239-2240-2241-2242-2243-2244-2245-2246-2247-2248-2249-2250-2251-2252-2253-2254-2255-2256-2257-2258-2259-2260-2261-2262-2263-2264-2265-2266-2267-2268-2269-2270-2271-2272-2273-2274-2275-2276-2277-2278-2279-2280-2281-2282-2283-2284-2285-2286-2287-2288-2289-2290-2291-2292-2293-2294-2295-2296-2297-2298-2299-2300-2301-2302-2303-2304-2305-2306-2307-2308-2309-2310-2311-2312-2313-2314-2315-2316-2317-2318-2319-2320-2321-2322-2323-2324-2325-2326-2327-2328-2329-2330-2331-2332-2333-2334-2335-2336-2337-2338-2339-2340-2341-2342-2343-2344-2345-2346-2347-2348-2349-2350-2351-2352-2353-2354-2355-2356-2357-2358-2359-2360-2361-2362-2363-2364-2365-2366-2367-2368-2369-2370-2371-2372-2373-2374-2375-2376-2377-2378-2379-2380-2381-2382-2383-2384-2385-2386-2387-2388-2389-2390-2391-2392-2393-2394-2395-2396-2397-2398-2399-2400-2401-2402-2403-2404-2405-2406-2407-2408-2409-2410-2411-2412-2413-2414-2415-2416-2417-2418-2419-2420-2421-2422-2423-2424-2425-2426-2427-2428-2429-2430-2431-2432-2433-2434-2435-2436-2437-2438-2439-2440-2441-2442-2443-2444-2445-2446-2447-2448-2449-2450-2451-2452-2453-2454-2455-2456-2457-2458-2459-2460-2461-2462-2463-2464-2465-2466-2467-2468-2469-2470-2471-2472-2473-2474-2475-2476-2477-2478-2479-2480-2481-2482-2483-2484-2485-2486-2487-2488-2489-2490-2491-2492-2493-2494-2495-2496-2497-2498-2499-2500-2501-2502-2503-2504-2505-2506-2507-2508-2509-2510-2511-2512-2513-2514-2515-2516-2517-2518-2519-2520-2521-2522-2523-2524-2525-2526-2527-2528-2529-2530-2531-2532-2533-2534-2535-2536-2537-2538-2539-2540-2541-2542-2543-2544-2545-2546-2547-2548-2549-2550-2551-2552-2553-2554-2555-2556-2557-2558-2559-2560-2561-2562-2563-2564-2565-2566-2567-2568-2569-2570-2571-2572-2573-2574-2575-2576-2577-2578-2579-2580-2581-2582-2583-2584-2585-2586-2587-2588-2589-2590-2591-2592-2593-2594-2595-2596-2597-2598-2599-2600-2601-2602-2603-2604-2605-2606-2607-2608-2609-2610-2611-2612-2613-2614-2615-2616-2617-2618-2619-2620-2621-2622-2623-2624-2625-2626-2627-2628-2629-2630-2631-2632-2633-2634-2635-2636-2637-2638-2639-2640-2641-2642-2643-2644-2645-

Četiri meseca u srednjoj Albaniji

U svojoj knjizi "Srbija i Arbanija" Dimitrije Tucović u jednoj fusnoti (311) kaže:

"Upućujemo čitaoce na dragocene beleške druga Koste Novakovića, koje su od 1. januara počele izlaziti u 'Borbi' pod naslovom *Četiri meseca u srednjoj Albaniji*".

U svojoj biografiji Kosta Novaković je naveo i ovo:

"U balkansko-turskom ratu 1912-13 godine u početku bio sam rezervni naredni, a zatim poručnik. Među vojnicima sam širio socijalističku propagandu. U dopisima iz Albanije (za vreme pohoda srpske vojske na Albaniju), objavljenim u listu 'Radničke novine' i časopisu 'Borba', raskrinkavao sam imperijalističku velikosrpsku politiku".³²⁰

Tako je video i ocenio politiku svoje vlade i svoga kralja i taj srpski oficir, koji je četiri meseca proveo kao okupator u Albaniji, stigavši sve do mora - poštteni, istinoljubivi 26-godišnji srpski socijaldemokrata, mladi saborac Dimitrije Tucovića.

Njegovi dopisi pod gornjim opštim naslovom podeljeni su na nekoliko glava, koje je on nazvao: "Preko Albanije", "Lješ", "Drač", "Tirana", "Život i težnje naroda", i "Režim srpske vojske".³²¹ Tih 29 strana njegovih članaka daju zaista dragocene, i ako i strašnje, podatke još jednog očevica i istovremeno izražavaju opšti stav srpske socijaldemokratije prema albanskom pitanju.

Svoje beleške Kosta Novaković počinje pripremama za polazak i opisom bede običnih srpskih vojnika, koje su vlada i dinastija gole i bose bez milosti, radi svojih megalomanskih ciljeva, poslali zime preko krševite i surove Albanije.

"Pred Mitrovdan, 25. oktobra 1912., bila je skupljena cela Šumadijska Divizija u Prizrenu. Ostali smo dva dana... 'da se odmorimo'.

Ljudi bez obuće gazili su po odjugovelom snegu i onako mokri legali u staru, polurazrušenu tursku kasarnu, pribijali se jedan uz drugog da se malo zagreju... Već je počelo poboljevanje od nogu i stomaka; za lekarsku pomoć javljala se iz puka čitava četa svakog jutra.

- Gde li ćemo sad? - pitao se svaki kad smo stigli u Prizren... Sutra dan po dolasku govorilo se o izlasku na more a prekosutra je već došla naredba.

Obrazuju se tri odreda, koji će jedan za drugim imati da izbiju na more...

Komandant Armije dobio je naredbu da se prvi odred odmah uputi. Ljudi nisu imali obuće, toplog odela, čarapa - a nije bilo ni hleba. - Mora se ići - glasila je naredba i to je glavno; ostalo je sve sporedno.

Da bi se moglo izvršiti naređenje, obrazovan je taj I. bataljon od

³²⁰ Autobiografija Koste Novaković, "Čačanski glasnik", Čačak, 1966.

³²¹ "Borba", knj. 7, 1914., "Četiri meseca u srednjoj Arbaniji".

vojnika iz celog puka koji su imali zdravu obuču i malo bolje odelo. Pa opet, dobra trećina pošla je bez obuće a polovina bez ikakve tople odeće do sebe.

... Iscrpljeni od srdobolje... koja nije poštedela ni jednog vojnika od dve i po hiljade, bleđi kao aveti krenuli smo se da osvajamo Albaniju i da 'napojimo konje na Sinjem Moru'... Ne mogu oprostiti Vrhovnoj Komandi i našoj vladi za tu njinu avanturu koja nas stade toliko života; ne mogu oprostiti lekarima koji masu bolesnih: revmatičnih, tuberkuloznih, iznemoglih uputiše da ostave svoje kosti u Albaniji. Svi ti - a bilo ih...

Ali, zamenik načelnika štaba Šumadijskog Albanskog Odreda Dragoljub M. Dinić u svojoj knjižici "Prvi put kroz Albaniju" - "Sa Šumadijskim Albanskim Odredom, 1912., Prizren-Drač," štampa- noj u Kragujevcu 1922. godine, iznosi ovakve uspomene:

"Posle osvećenog Kosova, a po svečanom ulasku u carski Prizren, gde udoše trupe Šumadijske Divizije, naš 19. puk prođe glavnim ulicama Prizrena... studni vetar... nagoveštavaše sneg i oštro zimu u oči Mitrov dana."

O raspoloženju i atmosferi uoči polaska u tom odred, o kome piše i Kosta Novaković, kao njegov narednik, Dinić daje svetlu i obojenu oduševljenim patriotizmom sliku:

"I oficiri i vojnici behu pod najsvežijim utiscima slavnihi pobeda... Svi behu oduševljeni i behu ponosni... I naši dični sokoli vođeni Providenjem i Karadordevom Zvezdom, tek behu spustili krila oko Prizrena, kad dode glasnik s vešću: 'Hajd na more, na Adriju!'

"Potomci Srba, koji na Kosovu izgubiše bitku, sada kao da dolaze s neba... pa čak hoće i preko albanskih hrida i snežnih alpa, preko razbojničkih arnautskih gnezda na Jadransko more da pobodu viteški steg Srbije". (str. 3-4.)

Kao i Tucović i Novaković opisuje korupciju u redovima komandnog kadra srpske vojske i priča:

"Komandantima bataljona nije se išlo 'na more' i kockom su rešavali koji će bataljon ići prvi. Tako je kocka pala na komandanta 1. bataljona.

...Valjda po ugledu na starije, koji su bacali kocku, podoficiri i narednici četa vršili su otkupljivanje od izlaska na more. Naplaćivali su po dva-tri pa i pet-šest dinara vojnicima, da ih ne uvedu u spisak onih koji će ići na more".

U navedenoj knjizi Dragoljuba Dinića dat je i izveštaj komandanta tog Šumadijskog odreda, potpukovnika Dimitrija Bulića, koji on svega nekoliko dana posle polaska preko Albanije već 2. novembra 1912.- šalje komandantu III armije. U njemu nema ni reči o oduševljenju, o srpskom stegu koji treba da se zavijori na Jadranu i sl. Njegov izveštaj potvrđuje istinitost beleški Koste Novakovića:

"Da bi u nekoliko predstavio stvarnu sliku ovog puta reći ću da je

ovaj put jedino za turiste i da se čak ni same pešačke jedinice u normalnim prilikama nebi mogle njime kretati...

Potpisani se je nadao da će se odred moći kako tako snabdevati sa bar malo hrane, no ta se nada nije ostvarila, jer su se jedva dva bataljona mogla malo nahraniti (ljudima je deljeno po 2-3 kašike pasulja), a u ostalim jedinicama jedva što su pojedinci mogli dobiti po malo kukuruza ... Usled ovako nesrećnog terena za maršovanje, vojnici su sa svim iznemogli i oslabili i na maršu se jedva kreću - vuku.

Prema ovom površnom opisu situacija je ovog odreda vrlo kritična... " (str. 32 - 41).

Već na samom početku beleške Novakovićev, čitalac nailazi na surove tragove srpskog pohoda na Albaniju.

"U selu Brutí zanočismo. Lepo, malo selo bilo je popaljeno i porušeno. U dve polurazrušene kuće bilo je nešto čeljadi; ostale su bile puste...

Sutradan opet niz Drim, put Vezirova Mosta...

Kraj mosta naidosmo na našu stražu, na devet grobova naših vojnika i na devet glava arnautskih, poredanih na grobovima.

Osvetnici poginulih vojnika, kako su sami sebe nazvali, jedan potporučnik i jedan narednik sa još 14 vojnika, behu zapisali svoja imena na parčetu hartije i ostavili na grobovima. Straža na mostu ispriča nam za tu osvetu. Poručili su seljacima iz obližnjih sela da im donesu hrane, i kad su ovi došli, pobili su ih i podsecali im glave. Te su glave docnije saranjene kraj nogu poginulih vojnika, kao što se i pristoji: robovi kraj nogu svojih gospodara!

Predosmo Drim ...

... Nekakav nesrećni Arnautin nadao se sa čitavim stadom ovaca bliže putu, i kad pokuša da sačuva ovce da ih vojska ne uzme - ubiše ga a ovce poteraše sa sobom..."

I Tucović i Novaković pišu da su Albanci u početku propuštali srpske trupe bez borbe, jer su bili ubedeni da idu na Turke, koji su njihov zajednički neprijatelj i da će se vratiti, kako je glasila zvanična verzija tog pohoda.

Tucović:

"Prema srpskim trupama, koje po svojoj brojnoj snazi i fizičkoj iznurenosti nisu bile sposobne da izdrže nikakvu ozbiljniju borbu sa organizovanim arbanskim plemenima, ova su se ponašala sa dostojanstvom neutralnih ali i nezavisnih posmatrača koji su davali besu i primali snishodljiva uveravanja o 'miroljubivim' namerama srpskog vojnog pohoda. Sa autoritetom jednoga plemenskog dinasta, Prenk Bib Doda propustio je gladne, gole i bose, do srži u kostima iznemogle srpske trupe, pod uslovom da mirno prođu putem i da se ne usude činiti ma kakvo zlo..."³²²

³²² Sabrana dela D. Tucovića, knj. 8, str. 93.

Novaković:

"I ljudi i žene bili su ubedeni u to da je nemoguće da mi dolazimo kao osvajači, da ih potčinimo, već da idemo na tursku vojsku koju i oni mrze. Prek Bib Doda, plemenski starešina Merdita ... komandant 4000 oružanih saplemenika propustio je na miru prvi naš odred samo pod pogodbom, da mu se da časna reč da mi ne nameravamo da pokorimo Arbaniju. Komandant prvog odreda Bulić, sada pukovnik, dao mu je tu časnu reč. Inače bi Prek Bib Doda objavio borbu srpskoj vojsci."

Izgladnele i malaksale srpske vojnike je zato albansko stanovištvo u početku pomagalo:

"Padali su na putu premoreni i toliko oslabeli da smo mislili neće se ni dići više. Na idućem konaku vidimo ih opet. Dođu po dva-tri ili i čitavih šest-sedam sati docnije. Neki su ostajali u arbanskim kućama, gde su ih Arnauti pazili i negovali, dok se ne bi oporavili da mogu produžiti put...."

Taj komandant Bulić koji je dao časnu reč, u svom pomenutom izveštaju kaže: "...Situacija odreda bila je fatalna da odred nije naišao na neočekivanu predusretljivost od strane Miridita.

Oroši pretstavlja prestonicu ovog plemena. U njemu je sedište njihovog glavarara Marka Đoni, koji ima neograničenu sudsku i izvršnu vlast, i sedi te njihovog verskog poglavice Monsenjera Prima Doči.

... I Biskup i ostali fratri su po narodnosti Arbanasi i velike patriote.

Doček koji je biskup priredio potpisatom bio je koliko srdačan toliko i sjajan, iz razgovora koji je sa njim vođen na francuskom jeziku videlo se da je on politički vođa ovog plemena. Prvo njegovo pitanje bilo je kakve su naše, odnosno Srbijine, namera u pogledu Albanije. Odgovoreno mu je: da mi nemamo u ovom kraju zavojačkih težnja, da je naš rad upravljen na to da srušimo Turski režim o ovim krajevima, da stvorimo našoj Otadžbini izlazak na Jadransko more i da smo zaduhnuti mišljenju da posle rata ostavimo Albaniju slobodnu. U tom trenutku bili su okupljeni oko biskupa barjaktari pojedinih fisova ovog plemena, sve zreli ljudi sa odlučnim i inteligentnim izrazom na licu i kad im je ovaj razgovor protumačen oni su ga primili povoljno" (str. 42-43).

Komandant Bulić kaže da je u vezi s situacijom kod Skadra saznao od vođa Miridita sledeće:

"Između ostalog oni su saopštili biskupu i nama da je Kralj Nikola primio vrlo rđavo neke miriditske vođe. Zbog ovoga su Miriditi vrlo ogorčeni i postoji među njima pokret da svoje držanje iz osnova promene. Potpisati je posle ovoga dao nove usmene garantije da se u slobodu Miridita neće dirati, da će se Srbija starati da sačuva njihova vekovna prava i da će održati sa njima najbolje prijateljske odnose, na to su biskup i vođe izjavili da će sa Srbijom rado zajednički raditi. Posle ovoga njihov kapetan Marko Đoni stavio se na

raspoloženje, da sa svojim ljudima iznese što ima hrane u ovim sirotnim krajevima i da je prema odredu tražeći da se hrana za stanovništvo doturi iz Ljuma o našem trošku".

Taj potpukovnik Bulić spada izgleda u red onih, retkih u to vreme, oficira srpske vojske, koji su smatrali, da sa Albancima treba saradivati i odnositi se prema njima s poštovanjem, jer on u daljem iznosu svog izveštaja iznosi komandantu III armije svoja shvatanje i predloge:

"Moleći komandanta da me izvini što sam vodama Miridita davao garantije za koje nisam bio formalno ovlašćen, izjavljujem da su one posledica očajne situacije u kojoj se odred u ovom trenutku nalazi. No u svakom slučaju neznajući kakve su namere naše vlade u pogledu Albanije a prolazeći sa odredbom kroz njeno srce ja mogu pouzdano uveriti komandanta da bi nam neprijateljsko držanje prema ovome plemenu donelo sudbonosnih razočarenja i da bi za potpuno pokorenje ovih krajeva imali da podnesemo strahovite žrtve u krvi i novcu za dugi niz godina i da bi ipak krajnji rezultat bio veoma sumnjiv."

On ponovo upozorava da je data časna reč: "Osim toga ja molim komandanta za dejstvo da se pri docnijoj političkoj raspravi pitanja o sudbini Albanije vodi računa o nagaževanoj časnoj reči koju su komandant i oficiri odreda u ovim teškim trenucima vodama albanaškim davali."

I savetuje kakva politika da se vodi ubuduće:

"Na kraju izvještaja čast mi je predložiti komandantu, da se od strane armijske komande preduzmu pogodne mere za nagradu i pridobijanje stanovišta ovog kraja... No još veći bi se rezultat postigao, ako je moguće da se dadu formalna uverenja o budućoj nezavisnosti Albanije".

Kosta Novaković daje i interesantan opis teških uslova u kojima živi stanovništvo i divi se vrednoći tih ljudi:

"... Teren je brdovit, kamenit, zemlja posna. Od useva useva samo kukuruz i pomalo zob. Krševita Albanija hrani se isključivo kukuruzom...

Cela krševita Albanija, dakle, siromašna je i hranom i stokom. Njive su otrgnute od kamenjara s mukom i iz potrebe koju razume samo onaj koji je bačen na onaj krš i upućen da tu živi. Zbog nesigurnosti imovine i bojazni od krađe useva i stoke, njive su oko samih kuća a stoka u stajama uz kuću ili, obično, ispod kuće, u podrumu. Kuće od kamena, po nekoliko njih na broju, sačinjavaju selo ili zaselak. Prostora koji se može obraditi i zasejati malo je za više porodica, za više kuća, i sve što se narodi više no što se može tu ishraniti udaljuje se i bira kakvo mesto gde se može podići kuća i malo zemljišta očistiti od kamena.

Onoga koji prvi put prolazi kroz te krajeve mora zadiviti pojava njive ili male livade u kakvoj strani od samog kamena; ili kada u

udoljici između dva brega ugleda čitavo selance sa lepo uređenim i stepeničasto poravljenim njivama - da voda ne bi snela ovo malo zemlje ... Kontrast između gologa kamena i lepe zelene njive ili livade izaziva kod gledaoca jedno silno osećanje Lepoga. I mi smo uživali gledajući te istinite 'pejsaže', naslikane prirodom i nuždom. Ne samo da su ta zapažanja pravili školovani ljudi iz naše trupe već i masa naših vojnika svračali su pažnju na to i nazivali ga lepim. Arnauti tog osećanja nisu imali. To je za njih bilo samo 'mir' - dobro - ali ne i lepo. Oni se tome nisu divili, niti su mogli uživati u tome svome plodu trudnoga rada i nužde onako kao oni koji prolaze tuda, i prolaze a ne zadržavaju se i ne ostaju tu da žive.

Prirodno je da su svi ljudi tih krajeva suvi, upravo pečeni. Do dolaska na more, u Primorsku Albaniju, ja sam video samo jednog punog Arnautina...

Od samih mišića i kostiju sastavljeno telo se lako i brzo kreće uz brdo kao i niz brdo. Dani hoda su kod njih obično dva puta veći od naših dana, pa makar išli i sa natovarenim konjem. Hleb im je najglavniji deo hrane, upravo cela hrana.

... Naselje Oroši je veoma siromašno. Ja sam se iznenadio kad smo naišli na jednu bednu visoravan, tada već pod snegom, na kojoj su stajala mnoga korita za pijeње ovaca. Tu su preko leta bačije. Ma koliko trave - opet je dobro došlo. Koliko god zemlje može da se obradi obrađuje se. Da bi dobili više zemljišta, seku borovu goru a panjeve gore".

•••

Novaković je izašao na more u luci Lješ. On opisuje:

"Predao se Drinskoj Diviziji i Albanskom Odredu posle drugog pucanja topovskog".

A onda, pošto su se Turci predali, nastalo je ovakvo stanje:

"Crnogorci su ga opljačkali, a zatim su zavlada li tifus i srdobolja

... Lješka tvrđava gleda daleko u more... i na male šatore ispod nje, na jednom zaravanjku brega obraslog maslinom... U zlo doba, kad je gotovo sve bilo posečeno, naši oficiri se setiše da zabrane sečenje maslinovih drveta. Ne znajući im vrednost a nemajući drva naši vojnici su isekli ogroman broj maslinovih drveta...

Rat je; vrednosti stvari se menjaju. Da bi se ogrejao - vojnik će mirno, bez ustezanja poseći najlepšu vočku. Da bi imao mesa za obrok - zaklaće ovcu ili goveće. Da bi dobio hleba - upotrebice i nasilje i ostaviće kuću punu čeljadi bez parčeta hleba i bez brašna. Njegov život ne cene ništa i on ne ceni tuđi život ništa. Rat je!"

Lješ je važan i po tome što je trebao da bude glavni naš primorski grad, tj. to treba da bude ako se ostvari jadranska pruga sa izlaskom na San-Đovani di Medina".

Svoj stav prema tim planovima srpske vlade Kosta Novaković izražava u ovom opisu prirode:

"Iz tog 'našeg' pristaništa gledao sam prvi put u životu zalazak sunca u more..."

A rezultate tog pohoda - ubitačne za srpski narod - dao je u sledećem opisu Lješa:

"... Važna strana Lješa jeste srpsko groblje, veliko vojničko groblje Drinske Divizije i manjim delom Šumadijske Divizije. U početku januara kada smo bili u Tirani, prođe telefonom jedan izveštaj koji je glasio: da je do tada *umrlo od bolesti u arbanskim trupama 1500 vojnika*. Na sam Lješ dolazilo je preko hiljade. Dugo vremena nije imalo nikakvih lekova, rublja, kreveta, zgrada, posluge, a malo lekara; i tifus i kolera kosili su iznurene Užičane, Šapčane i Valjevce.

I tako ta mala varoš dobila je samo za pola godine onoliko stanovnika pod zemljom koliko ih ima nad zemljom.

Potpukovnik Dimitrije Bulić, komandant Šumadijskog albanskog odreda je, videli smo, već prvih dana upozoravao komandanta III armije na datu časnu reč i potrebu saradnje sa albanskim narodom, kome je obećano da jih Srbija neće pokoriti.

Njegov apel ostao je glas vapijućeg u pustinji. A komandant te III Srpske armije, general Boža Janković znao je još i pre toga da srpska vlada i vrhovna komanda imaju sasvim druge ciljeve, koji su i njegovi, a što se vidi iz sledećeg.

Autor knjižice o pohodu, Dragoljub Dinić, likuje:

"Kad je generalu Boži Jankoviću stigao izvještaj da su njegove trupe, zavladajući nečuvene terenske i vremenske teškoće, uspele da izbiju na Adriju i da su na obalama Jadranskog mora, koje su u davnoj prošlosti Srpskoj bile slobodne i srpske pod Kraljem Milutinom, sedi general bio je toliko ushićen, da je o ovom istorijskom događaju celu svoju armiju obavestio naredbom..."

I general Janković trijumfuje:

"Junaci!

Odredi naše Armije... kojima je bilo stavljeno u dužnost da našu svetu zastavu trobojnicu razviju na obalama Jadranskog mora izvršili su ovaj prepun teškoća ali slave i časti zadatak.

Ponosni srpski steg, koji je pobedonosno pronesen kroz Kosovo ... sad se vije i na obalama Jadrana.

Naša vojska... i sada je pokazala, da je Srbin i nepobedan i nenadmašan kad se bori za slobodu svoje braće i za dobro i veličinu svoje domovine.

Oni naši vojnici, kojim je Bog bio dodelio tu sreću da granice naše domovine prošire do Jadranskog mora, izvršujući taj sveti zadatak, pokazali su neobičnu izdržljivost i hrabrost (str. 88-89).

O politici suseda prema Albaniji i posledicama Novaković kaže:

"Sa istoka i juga Srbija i Grčka pritiskuju.... i pomeraju svoju gra-

nicu sve dublje u Albaniju. Sve se to čini iz grubih, sebičnih interesa vladajućih krugova tih država. Nasuprot svim tim uticajima svi delovi Albanije pokazuju težnju da dadu otpora, da stvari okrenu na bolje, da život naprave boljim i snošljivijim. Samo ono što taj otpor pravi slabim, još nemoćnim, jeste rasparčanost snaga. Skupiti sve te snage ujedno značilo bi ostvariti ili pokušati da se ostvare težnje svih, od kojih su mnoge u suprotnosti jedna s drugom... Da li je moguće skupiti sve snage u Albaniji, koje ne samo daju otpora već koje žele i traže promenu, i njihovim težnjama postaviti izvestan cilj? Naglašavamo još jednom, da je nesumnjiv fakt da nasrtanje u ma kom vidu na Albaniju izaziva, pravilno, otpor od strane Arnauta".

U svojim beleškama kasnije on, kao i Tucović, konstatuje da je surova srpska okupacija imala za albanski narod i jednu važnu istorijsku posledicu:

"Ono pozitivno što je srpska vojska stvorila za albanski narod jeste jednodušan otpor i neprijateljstvo prema Srbiji. Osnovica na kojoj bi se sada - a naročito posle ove najnovije pobune Arnauta i upada u Srbiju - mogli naći svi Arnauti, jeste neprijateljstvo prema Srbiji. Fakt je žalostan, ali njegovom postojanju nisu krivi Arnauti. Bojazan od gubljenja samostalnosti jeste važan faktor i on će uskoro dovesti i do jedinog pravilnog načina odbrane od spoljnih neprijatelja, do jedne čvršće zajednice, do jednog državnog oblika."

A šta je izazvalo to neprijateljstvo prema Srbiji on izlaže u odeljku *"Režim srpske vojske"*.

"A sada se vratimo na režim srpske vojske pred kojom je takode pri dolasku u Albaniju stajalo otvoreno pitanje: šta treba raditi u zauzetoj Albaniji? Zagledajmo u rad srpske vojske onda kada je i ona uvidela da postoji nezadovoljstvo masa arbanskog stanovništva. Zavirimo u njenu upravljačku ulogu čitavom zemljom, novom po svemu: i po stanovništvu, i po kulturi, i po težnjama, i po razumevanju."

I odmah ogorčeno konstatuje:

"Po dolasku u Albaniju za srpsku vojsku nije postojalo za dugo pitanje hoće li Albanija biti srpska ili ne. Ona ga je rešila odmah, samo je bilo pitanje da li će Srbija zauzeti zemlje do Tirane ili sve do Škumbe, u kom bi se slučaju graničila sa Grčkom, koja bi uzela onu drugu polovinu Albanije. Sa tim drugim načinom rešenja izgleda da su bile sve vojne starešine saglasne. Bar to se da zaključiti iz naredaba Vrhovne Komande, koja je Albaniju smatrala za srpsku oblast. To mišljenje bilo je tako čvrsto ukorenjeno kod viših i nižih starešina Albanskog Odreda, da je prezrivo, ako ne i neprijateljski, posmatran svaki onaj koji bi u razgovoru govorio o nemogućnosti održanja Albanije... Najzad, ti ljudi nisu bili sasvim za osudu. Oni iz Vrhovne Komande, a to će reći i sama srpska vlada trudila se da održi to verovanje kod naše vojske i kod arnautskog stanovništva.

Dobro. Vojska je smatrala da je to naše i da mora ostati naše. Ona

je, kao što to biva u ratu, preduzela upravu nad Albanijom do vaspostavljanja normalnih prilika. Pa šta je logičnije nego to da svojim režimom pripremi stanovništvo za jedan novi režim, da ga za taj režim pridobije i da mu pokaže kako je 'srpska vojska došla da oslobađa a ne zarobljava' - kako se to, naročito Arnautima, mnogo govorilo."

A kako je to "oslobađanje" izgledalo u surovoj stvarnosti pokazuju dalje činjenice koje on iznosi:

"Samo bi naivan čovek mogao verovati da će vojska zavesti izvesnu upravu... Niti je Vrhovna Komanda, niti srpska vlada preko nje davala kakav plan, niti je ona imala kakav cilj. Za nju je bio cilj postignut: Albanija je osvojena, t.j. zauzeta i sad samo treba čekati dok se rat završi".

Da zločinačko postupanje sa porobljenim albanskim stanovništvom nije bilo rezultat surovosti pojedinih predstavnika srpske vojske, nego zvanična politika vlade, dokazuju i sledeće činjenice koje on kao očevidac iznosi:

"Za to vreme treba se postarati jedino o tome: kako će se trupe snabdeвати; voditi najstrožijeg računa o tome da se *svako i najmanje nezadovoljstvo uguši najkrvavije; ne štedeti nikoga prilikom ma i pojedinačnih slučajeva otpora srpskim vlastima i spaliti celo selo u kome se čuje pucanj puške.*"

Za genocid nad albanskim stanovništvom Novaković otvoreno optužuje Vrhovnu Komandu:

"*Oficirima je izdavana na potpis naredba u kojoj se ukoravaju za svoju blagost, a kojom se naređuje nemilosrdnost i svirepost u postupanju sa stanovništvom.*"

Čitaocu ovih redova se nameće samo od sebe jedno pitanje: zar nigde u vojnim arhivima nije ostao nikakav trag od ovih pismenih naredjenja? Jer, istorija i istoričari o tome do danas čute... Kao da sveg ovog nije bilo... Ali Kosta Novaković je bio u sastavu srpske vojske u Albaniji, on je video ta naredjenja, nije izmislio...

Samo, nažalost, nije stigao ni sve da zapiše za savremenike i buduća pokoljenja, jer sam kaže u početku svojih beležaka:

"Mi smo bili bez iskustva, a i ratne nezgode uticale su na nas često da mnogo što-šta propustimo nezabeleženo i da to, zatim, i zaboravimo. I sada, kada pišemo, moramo da pišemo po suviše kratkim beleškama i po sećanju".

No i to što je uspeo da zabeleži, neuništiv je i dragocen, optužujući materijal. On nastavlja:

"U manja mesta slati su komitski odredi za posadu i njihova svirepstva prema pobunjenom stanovništvu služila su kao najbolja preporuka za odlikovanje starešina tih odreda. To je bila alfa i omega vojničke uprave. Kao što Vrhovna Komanda nije shvatila i nije, svakako, ni mogla biti toliko uvidavna da shvati zadatak upra-

ve u jednoj oblasti, tako su i starešine Albanskog Odreda, i još mnogo manje, mogle da shvate kako treba da postupaju, *kako treba da upravljaju*. Oni su i dalje izdavali naredbe koje se izdaju garnizonima u ratu i davale ih na izvršenje oficirima nižeg reda, koji su samo izvršavali naredbe, i to izvršavali ih onako kako je najzgodnije bilo za njih. Pretpostavljeni starešina bio je daleko da bi ih mogao kontrolisati".

Kao i Tucoviću i Popoviću, i Kostu Novakoviću je bolno i teško što ljaga pada na ceo srpski narod:

"Niko u višim vojnim komandama nije pomišljao na to kako će se odazvati postupanje vojske prema stanovništvu, kakvo će raspoloženje izazvati kod njega prema našoj vojsci, a po tom i prema srpskom narodu, u ime čije se to radi. A, ovamo, ta ista vojska je bila potpuno uverena u to da će te oblasti ostati srpske".

Optužujući je i njegov opis duhovnog i moralnog stanja komandnog kadra srpske vojske:

"I vojnički režim se zacario sa svim svojim rdavim stranama. Nosioći njegovi bili su podoficiri i oficiri sa kasarnskom psihologijom; ljudi s preuskim horizontom a i s ono malo što su imali uprošćenim moralnim pojmovima; bez skrupula prema ljudima tuđe narodnosti, bez kriterijuma šta se sme a šta ne sme. I ako se desila koja posada čiji se komandant, bilo iz plašnje bilo iz blagosti, zadržao na tome opštem pravilu da ne radi ništa što bi ličilo na upravu, to je bilo još najbolje. Na svim ostalim mestima gde se osetila *vlast* i uprava srpske vojske, stanovništvo je sačuvalo najgore uspomene na srpsku vojsku."

A kakva je bila uprava srpske vojske i kakve je uspomene ostavila, pokazuju sledeći primeri:

"Prvo i najpotrebnije za upravu u Albaniji vojne komande su smatrale vešala i zastrašivanje smrću. Vojne starešine nisu se trudile da izmišljaju drugi kakav metod za rešavanje pitanja, kad je već jedan bio tu: ubiti. Za to se nije odgovalo nikome, jer je rat. Ako je ko 'pogrešio', ubi ga da ne bi više grešio, da se tako popravi - ne on već drugi. Neka vlada strah, neka sve drhti pred njima, to je bio glavni princip većine komandanata mesta i posada.

Pustimo samo nekoliko primera, koliko da nam se ne prebaci za nevernost u iznošenju stvari.

Vojne vlasti su odmah (neke po narednju komandanta Albanskog Odreda a neke i bez ovog) po dolasku u Albaniju počele kupiti od stanovništva sve državne dažbine, koje su pod turskom upravom kupljene. I ako su te sume bile neznatne za održavanje vojske, one su bile veoma znatne za siromašno stanovništvo od koga su kupljene: jer je ovo bilo satrveno ratom i prestankom svih radova; ali najznatnije za one koje su ih kupile: jer su predstavljale krupne sume za pojedince i nikakvu obavezu da ih sve moraju pokazati i uknjižiti u vojne blagajničke knjige."

O sličnim malverzacijama on piše u odeljku "Preko Albanije", gde ukazuje na stav komandanta puka:

"U našem puku je na neki čudan i neobjašnjiv način bila uvedena štednja na ljudima. Od 20.000 dinara u zlatu, koliko je odred dobio za put, potrošeno je svega u putu četiri ili pet hiljada; ostalo je uštedeno, i to uštedeno od života ljudskih, od zdravlja i snage njihove."

A vojska je izgledala ovako:

"Ljudi su jedva vukli noge. Polovina je već bila bosa i prsti, smrzli, otekli od hladnoće i uboja virili su iz poderanih opanaka. Mnogima je već i hleba bilo nestalo. Da: u oči polaska i za dva dana marša ljudi su pojeli pet hlebova. To ih je krepilo u putu i održavalo snagu, ali to je bilo i zlo za njih, pošto je trebalo još pet dana putovati - bez hleba."

Tucović je aprila 1914. u svom predavanju u Zagrebu sa naslovom "Balkanski ratovi i socijalna demokratija"³²³ rekao ovo:

"Moji vojnici pred bitoljskom bitkom *pet dana nisu jeli...*"

Da, municije je imao svaki vojnik - ali hljeba nije bilo po pet-šest dana.

Za balkanske vojskovođe opstajao je živ vojnik i mrtav vojnik - sredine nijesu poznavali, pa zato nije bilo ni dostatno sanitetske opreme ..."

Kao "najveću sposobnost Balkanaca" on ističe:

"Na žalost se mora na dalje istaći naša izvanredna sposobnost da gladujemo, da trpimo, da koljemo i da budemo klan! Ove sposobnosti su se evropskim militaristima tako svidеле da je, npr., engleski ataše poslao izvještaj svojoj vladi u kojem veli da se upravo divi sposobnosti srpskog vojnika da gladuje. Srpska se buržoazija tada po svojim novinama nije mogla dosta nahvaliti srpskog vojnika, jer je očito i njoj ova sposobnost vrlo simpatična..."

I komandant puka u kome je služio Kosta Novaković odnosio se, vidi se, tako prema svojim vojnicima, jer u svojim beleškama taj njegov narednik - socijaldemokrata ostavio je i ovo:

"Naš komandant je imao dosta novaca, ali nije hteo kupovati hleb, već je dopuštao da vojnici i poslednju paru dadu da se založe projom. Koji nisu imali zajmili su, a koji nisu imali od koga da uzajme gladovali su".

***

O malverzacijama čak i najviših vojnih komandanata Novaković kaže:

"Dodirnućemo još sa nekoliko reči 'finansijsku politiku' vojske u Albaniji. Ona se sastojala poglavito u prikupljanju prihoda, i to poglavito dužne poreze.

U prvo vreme, u prvim momentima straha prikupljanje je išlo vrlo dobro; ljudi su smatrali da porezom otkupljuju svoj život. Tako su skupljene velike sume novaca koje su predavane od nižih komandanata višim do komandanta Albanskog Odreda u Draču. Prolazeći kroz više ruku taj se novac smanjivao, i rezultat toga smanjivanja jeste ono opšte uverenje svih vojnika o sumnjivom bogaćenju velikog broja oficira, jeste i javnosti dobro poznato kompromitovanje komandanta Albanskog Odreda, koji je bačen u penziju; jesu one mnoge uputnice iz pošte Dračke i dosta takvih stvari. Kako li će tek mišljenje i uvaženje prema takvoj vojsci imati Arnauti kojima je novac uzet!"

Do kakvih je posledica dovela pljačka stanovništva govori sledeća beleška:

"U mnogo slučajeva u uterivanju poreze išlo se tako daleko da je stanovništvo izazivano i na pobunu. Pobunu siromašnog sela Žeje, između Tirane i Kroje, koje broji 25 kuća, izazvao je neki kapetan Petrović, komandant posade u Kroji, iznuđavajući porezu silom. Arnauti su napali 4 vojnika koji su išli sa zakupcem poreze, da je silom naplate: jednoga od njih ranili ili ubili (ne sećam se tačno), a zatim se sutradan iselili svi, sa ženama i decom, u Mat, koji je za sve vreme bio pod oružjem. Kada su dve čete sa jednim topom i jednim mitraljezom pošle iz Tirane na 'buntovnike', njih nije više bilo. Čuli su da je na njih pošla vojska i napustili su svoja ognjišta".

O zločinima tog kapetana Petrovića, zbog koga ni dobronamerni oficiri nisu mogli ništa da postignu, Novaković piše detaljno:

"Kad je već reč o komandantu posade u Kroji, onda pominjemo da je tu bilo mnogo smrtnih kazni, izvršenih puškom, a naročito vešanjem. Nema veće sramote za Arnautina nego ga javno ošamariti ili izudarati, a nema poniznije smrti za njega od smrti na vešalima. To često vešanje u Kroji uticalo je veoma rdavo na stanovništvo Kroje i okoline pa i samoga Mata. I kada je komandant Kroje jednom prilikom poslao vod vojnika sa jednim oficijom da zapale kuće nekih Arnauta koji su sa oružjem, još pred naš dolazak, otišli od kuće i pridružili se Matu, Arnauti su napali taj vod i razbili ga potpuno. Tek posle dva-tri dana vod se skupio u Kroji pretrpevši dosta gubitaka.

Blagodareći tome što u Tirani, gde smo mi bili, vešala nisu radila, i što je prvo razoružavanje palo u deo jednom taktičnom oficijer, mi nismo imali ni pobuna, ni napada. Ne samo to, već sela i plemena iz okoline Kroje, koja su pred dolazak naše vojske bila stala pod oružjem, slala su poruke komandantu Tirane, da hoće da pregovaraju sa njim o predaji oružja. Pošto to nije spadalo u nadležnost komandanta Tirane, njima je preporučivano da se obrate u Kroju, što oni nisu smeli nikako učiniti. Bilo je nekoliko slučajeva da su ti ljudi, koji su se vratili na svoja ognjišta i položili oružje na reč da im neće biti ništa, prošli veoma rdavo. Bili su obešeni ili pobijeni iz pušaka. Ostalima je to služilo za primer i oni se više nisu predavali u Kroji. To je naročito uticalo na pleme Mat, koje se bilo jedno

vreme odlučilo na mir, saznavši da je režim srpske vojske privremeni i da se sukobima ne da postići ništa. Mat bi priznao privremeno našu vlast i ljudi bi se razišli svojim kućama. Ovako, pak, Mat je ostao pod oružjem za sve vreme našeg bavljenja u Albaniji, spreman da odbije napad srpske vojske na njega. On nije imao vere u srpsku vojsku i smatrao je da je bolje očuvati svoju samostalnost. On se spremao samo na odbranu a ne na napad".

• • •

Novaković daje i interesantne podatke o odnosu pojedinih slojeva stanovništva prema srpskoj vojsci u početku okupacije.

"Naše dugo bavljenje u Tirani bilo je ulilo veru kod Grka i Arnauta hrišćana da će srpska vojska ostati stalno, stoga su iskazivali otvoreno svoju privrženost srpskim vojnim vlastima. O praznicima su dolazili u posetu kod srpskih oficira, predstavnika vlasti, zvali ih u svoje kuće, neprekidno se družili s njima, hoteći da na taj način pokažu muhamedancima kako je ovaj režim njima naklonjen. Bogatiji Grci, kako to obično biva, tražili su zatim da im srpske vojne vlasti posvršavaju njine privatne poslove, a naročito naplate prastarih i sumnjivih potraživanja.

Docnije, polako su prilazili našim vlastima i begovi i, ne naišavši na odbijanje, održavali veze i naposljetku tražili takode usluge od naših vlasti".

Međutim, to nije trajalo dugo, jer su i ti bogati slojevi shvatili da su prevareni, pa je u ratnim beleškama ostalo zapisano i ovo:

"Sva poreza trošena je isključivo na vojsku. Ni pare se nije dalo na kakvo opšte dobro zemlje...

Da i ne govorimo o ma kakvim pokušajima privrednog upućivanja a još manje pomaganja stanovništva, ali za vreme vojnoga režima nije postojala nikakva vrsta sudstva, nikakav pokušaj za kulturni uticaj, ništa van vojničke posade.

Izgovaralo se ratom - i ako rata nije bilo; odlagalo se za docnije - i ako je u krugovima vojske već bilo rešeno da Albanija bude srpska; stanovništvo se održavalo u strahu ili očekivanju nečega što ono nije znalo šta je. Danas mu je govoreno jedno, sutra drugo. Sve je to izazivalo veliko nepoverenje kod stanovništva prema našoj vojsci, a Grci i pokršteni Arnauti počeli su hladneti u svome oduševljenju za 'oslobodenje' čekajući blagodeti nove uprave. Oni su se pokajali brzo za one manifestacije koje su nam pravili za vreme bavljenja u Tirani, Draču i Kavaji i prebacivali nam što im nismo rekli da umere svoje držanje, da ne bi izazvali na sebe gnjav Arnauta posle našeg odlaska.

Jedan od... žrtava tog gnjeva jeste Grk Leonida Mineo iz Kavaje, koji je bio predsednik opštine i ogromne sume poreza i prireza predao našim vojnim vlastima. Njega su ubili usred Kavaje... Osim njega palo je još nekoliko Grka i Arnauta, koji su se bili kompromitovali stalnim druženjem sa srpskim vojnim vlastima i potkazivanjem,

koje je često puta bilo lažno".

Ali:

"Sasvim odvojeni od naših vlasti ostali su siromašni stanovnici: ili neprijateljski raspoloženi prema njima ili samo nezadovoljni.

I u Albaniji, kao što biva po pravilu u svima zavojevanim zemljama, bogati slojevi zemlje postali su najpre lojalni; oni su ti koji u prvo vreme pomažu novi režim. Da bi bili lojalni prema novom režimu, trebao je ovaj da im samo osigura njihovu svojinu. To im je režim srpske vojske osiguravao i oni su se prema njemu ophodili lojalno. Svi oni begovi koji nisu ranijim svojim političkim radom bili toliko kompromitovani da su morali izbeći još pre dolaska srpske vojske, ostali su i živeli su isto onako, a možda i bezbednije pod režimom srpske vojske.

Zašto su pak bili nezadovoljni siromašni i srednji slojevi? Ono čime bi se kod njih mogla stvoriti lojalnost, toga nije bilo kod srpskih vojnih vlasti. Prema njima se i dalje drukše ophodilo nego prema bogatašima i begovima, a zatim njima nove vlasti nisu ništa dale. Pa i samo to što su begovi i kod novih vlasti bili rado primani, bilo je dovoljno da ih napravi nezadovoljnim. Oni su pod novim režimom, o kome smo im govorili, pod ravnopravnošću razumevali nestanak svih privilegija begovskih i ispravku svih nezakonitosti počinjenih od strane begova".

***

I Kosta Novaković sa najvećim gnušanjem i ogorčenjem piše o *komitama*:

"No vratimo se režimu naše vojske. Kad je takav režim bio onde gde su bile veće jedinice i regularne trupe, može se misliti kakav je režim mogao biti onde gde su bile male jedinice ili komite. Jedan niži oficir, sa jedan, dva, tri voda ili najviše četom, gospodario je mestom u koje je poslat po srednjovekovnom pravu osvajača. On se nije trudio da zamisli sebe u položaju stanovništva, i još siromašnog stanovništva, koje mu je došlo pod vlast ratnim slučajem a ne srećom. A u to da on nema za dužnost da privremeno upravlja tim mestom, i, prema tome, da približi sebi ljude, bio je tako uveren i tolikim primerima istog ponašanja starijih i sebi ravnih starešina snabdeven, da je to sve bilo kod njega sliveno u jedan razlog protiv svih ostalih: batine i puška.

Komite su, pak, smatrale da imaju puno pravo na sve. I kada još njima padne u deo da upravljaju jednim mestom, može se pomisliti šta sve mogu počiniti ljudi koji su otvoreno izjavljivali, stupajući u komitske čete, da idu da se napljačkaju. Izdvojeni obično od viših jedinica, regularnih trupa, oni se trude da se dugo vremena tako reći izgube. Masa njih, nemajući ni za vreme mira nikakvih skrupula ni obzira u životu, za vreme rata prestaje sasvim biti čovek i ne vidi pred sobom ništa više do novac i nož."

A u to isto vreme, podsetimo se, "Politika", "Vesnik Srpske Crkve" i

drugi listovi oduševljeno su pisali o "herojstvu" komita - četnika, čak i sveštenika među njima...

Novaković nastavlja:

"Može čak biti slučajeva, da starešine komitskih četa ili odreda ne dele potpuno mišljenje svojih potčinjenih, da se trude, kad im se ukaže prilika, da ublaže tradicionalnu surovost komita, odbrane po nekog grešnika od pljačke i od smrti; sve to može biti, ali to ni najmanje i nigde nije bilo u stanju oslabiti jedno opšte uverenje, stečeno gorkim iskustvom u svima mestima gde su prošle komite: da je njihovo ponašanje ostavilo najgore utiske i da je zbog njih nestalo i ono malo mestimične naklonosti prema našoj vojsci što je u prvo vreme postojalo. To još više važi za Makedoniju i Staru Srbiju.

Interesantna je stvar, uopšte, zašto su zadržane komitske čete za vreme rata. Imali smo prilike videti za vreme rata, počev od Merdara pa do Ljume, kakvu su ulogu vršile komite; i mogli smo se uveriti, a i čuti uverenje mnogih viših oficira, da je sve ono što su komite vršile van predstražarske službe i rada prednjih odeljenja - dakle, sve to što vrši redovna vojska - bilo više od štete nego od koristi po nas. Paljenje kuća i ogromnih količina stočne i ljudske hrane, bespoštedno ubijanje i pljačkanje - svakojako nije koristilo našim operacijama, a naročito kad se to vrši u pozadini trupa.

Da pomenem samo Pekin na reci Škumbi, u kome su naše komite vladale izvesno vreme. Zbog jedne male borbe pred Pekinom, pre nego što su ga zauzeli i zbog 6 poginulih komita - vojnika (jer su te čete obrazovane od vojnika koji su se javili dragovoljno da stupe u četu) poubijano je nekoliko stotina Arnauta. I ako su ti vojnici poginuli za vreme borbe, ipak je svaki od tih 'vitezova' smatrao za dužnost da 'osveti' poginule drugove, i to na taj način što će poubijati i poklati što više Arnauta".

I ovde je on duboko zabrinut za ugled srpskog naroda u celini:

"Čovek se zgrozi kad sluša iz usta tih ljudi kako gotovo ravnodušno pričaju o klanju ljudi. Njega boli što su ti ljudi istog imena i iste narodnosti kao i on. Teško mu je što gleda ljude u kojima je rat ubio sve pojmove o dostojanstvu i o svemu uopšte. Neću ulaziti u pojedinosti, koje bi još bolje pokazale kako je rat izbrisao iz njihove svesti sve osim straha od smrti. Da, najviše među njima, koji su sejali smrt oko sebe, vlada bojazan od smrti..."

Opet se pitamo: zašto su posle turskog rata zadržane komitske čete, zašto su one slobodno operisale i u početku bugarskog rata po Skoplju, Velesu, Kumanovu i t.d., kada je najviša vojna komanda uvidela da su one apsolutno nepotrebne za vojne operacije i da njihova težnja da se odvoje i samostalno deluju nanosi samo moralne štete vojsci i narodu iz koga su!"

***

A onda je, iznenada, došao prisilni odlazak. Kosta Novaković je zapisao:

"Blokadne lađe Evropskih Sila stajale su pred San Dovanijem i Dračom, čekajući na naš odlazak iz Albanije..."

...Već početkom aprila srpskim trupama je naredeno da se povuku iz Albanije.

Srpska je se vojska odmah povukla i punih petnaest dana ukrcavala u Draču preostalu hranu, furaž, odelo, prtljag i naposljetku ljude i stoku. I kada je sve to bilo ukrcano, u Albaniji nije ostalo ništa što bi govorilo o bavljenju Srba osim grobova, mnogih grobova rasejanih po svim mestima".

Autor beleški s gorčinom razmišlja o tom pohodu srpske vojske:

"Albanija je ostala i dalje ono što je bila pre, zemlja koja pati i od svoga unutrašnjeg neduga i od svojih spoljnih prijatelja. Ni srpska vojska, svojim dugim bavljenjem, nije mogla da uoči ni da iskoristi prave snage albanskog naroda koje leže u težnjama naroda za nečim boljim. Srpska vojska nije smatrala da je pozvana da pomogne tom narodu, već da ga potčini; ali ona nije mogla ni da mu pokaže put kojim se može ići nečim boljem. Ona se nije trudila da narod zaželi ako ne njih a ono upravu kakva je bila pod njima".

Razmišljajući o budućnosti te zemlje, on veruje:

"Snage koje će podići Albaniju leže u njenom narodu, koji je vekovima bio u stanju ostati i sačuvati svoj jezik i narodnost. Ono što će skupiti sve te snage ujedno jeste bojazan za svoju samostalnost, a državnička mudrost upravljača Albanije biće ona koja bude pregladna da narodne mase oslobodi od ekonomskog ropstva feudalima, da ih prosveti i kulturno podigne".

Brine ga budućnost odnosa srpskog i albanskog naroda, pa to ilustruje ovako:

"Raspoloženje naroda prema Srbiji našlo je svoga izraza u najomiljenijoj narodnoj pesmi 'Skender-begova pesma'. Do našeg dolaska u Albaniju dva stiha njena glasila su: 'Mi nismo Grci ni Bugari, već smo junaci Šćipetari'. Sada ti stihovi glase: 'Mi nismo Grci ni Srbi-janci, već smo junaci Šćipetari'. Kada tih stihova nestane u Skender-begovoj pesmi, možemo reći da smo otkajali greške politike naše buržoazije prema Albaniji".

Svestan težine posledica postupka srpske vojske prema albanskom stanovništvu, on s mračnim mislima napušta okupiranu zemlju, ali se ipak nada:

"Pošavši iz Drača bilo mi je teško što ostavljam tu zemlju u kojoj sam video toliko primera pravoga junaštva i prave bede..."

Razgovarajući na lađi sa jednim oficirrom o našem odlasku, dođosmo na razgovor o prošlosti Albanije. Njegove reči formulisale su zgodno moje misli i osećanja.

- I ako je vekovima živela, Albanija nije imala svoju istoriju. Početak istorije stvorili smo im mi. Kao god što su našu istoriju Srednjeg Veka i novog doba stvorili Turci, tako smo je i mi stvorili Arnau-

tima. *Mi smo ono Arnautima, što su nama bili Turci. Pitanje je vremena kada će se zaboraviti na naša dela; pitanje je naše državne politike da li će se moći ubrzati taj zaborav. Nama sada Turci nisu tako mrski kao pređe, ali je prošlo 500 godina dok je istorijska nepravda popravljena. Treba težiti da ne bude potrebno toliko vremena Arnautima da nas zaborave kao neprijatelje.*"

I Novaković postavlja ona ista pitanja koja je postavljao i Dimitrije Tucović:

"Zašto nismo mi bili pomagači u stvaranju albanske države? Zašto nismo stvorili nama tako potrebno prijateljstvo sa zemljom koja nam može mnogo smetati, i koja smetajući nama ubija i sebe? Zašto naši vladajući krugovi ne misle da to prijateljstvo stvore ubuduće?"

***

Za vreme prvog svetskog rata Kosta Novaković je na Krfu 1917. godine pisao o Tucoviću:³²⁴

"Njegovo najčvršće ubedenje bilo je pravo malih naroda na autonomiju i nezavisnost.

...Na Internacionalnom kongresu u Kopenhagenu 1910. na Tucovićev predlog u zaključke je unet sledeći pasus o nezavisnosti malih naroda: 'Mi zahtevamo isto tako sa postojanim insistiranjem autonomiju svih naroda i branimo ih od svih ratobornih napada i svih pritisaka.'

U svojoj knjizi o Albaniji... on je sa logičnošću i velikim uspehom branio ovaj princip: autonomija za sve narode bez izuzetka, za Albaniju naročito (kojoj je autonomija osporavana od strane nekoliko ozbiljnih publicista)".

U istom članku Kosta Novaković je pisao i ovo:

"Ima jedno rdavo shvatanje patriotizma koje stavlja otadžbinu iznad svega: iznad prava i krivice, iznad morala, iznad poštenja i koje odobrava i zločine predstavnicima te otadžbine.

Takav patriota Tucović nije bio".

Takav patriota nije bio ni on, Kosta Novaković.

***

Tako su srpski socijaldemokrati osećali, mislili, borili se - rečju, perom, delom. Za slobodu i svog i albanskog naroda, za njihovu punu ravnopravnost, za saradnju.

Njihov glas odjekivao je tada Srbijom, Balkanom, Evropom.

***

Danas,

sabrana dela Dimitrija Tucovića, izabrana dela Dušana Popovića,

³²⁴ dr. Andrija S. Stojković, "Kosta Novaković o Dimitriju Tucoviću", Čačak, 1973., str. 94-95.

vrlo retke "Radničke novine" i časopis "Borba" leže u fondovima tek nekih biblioteka, isto tako retkih.

Obavija ih prašina i muk... U knjižarama ih nigde, nigde nema.

Ali,

u istoriji srpskog naroda svetle istinite i ponosne reči njihovog vode Dimitrija Tucovića:

"Mi smo socijaldemokrati bili prvi koji smo tom bezumnom arbanaskom pohodu i ludoj arbanaskoj politici skinuli patriotski i nacionalni veo s lica".³²⁵

³²⁵ Sabrana dela D. Tucovića, knj. 8, str. 268.

- Erčić, Miroslav, Deset krvavih godina, Sloboda, Beograd, 1977.
 Magarović, Čedomir, Istorija srpske crkve, knj. II, Beograd, 1930.
 Njegaš, Peter Petrović, Goreni vijenac, Svetlost, Sarajeva, 1931.
 Opća enciklopedija Jugoslovenskog leksikografskog zavoda, Zagreb 1961.
 Pustirka reč, Beograd 1913.
 Politika, Beograd 1912.
 Radničke novine, Beograd, 1912-1914.
 Samouprava, Beograd 1912.
 Stanojević, Gligor, Crna Gora u delu vlastite crkve, Crkva, 1955.
 Tucović, Dimitrije, Sabrana dela, Rad, Beograd, 1980-1981.
 Vračinović, Rajko, Istorija srpske pravoslavne crkve sa narodnom istorijom, Beograd, 1908.
 Vesnik Srpske Crkve, Beograd 1912-1913.
 Večernje novosti, Beograd, 1912.

...Da li se može reći da je...
 vremena kada će se...
 politika da...
 tako misli kao pređe, ali je prošlo 500 godina dok je istorijska
 nepravda popravljena. Treba težiti da ne bude potrebno toliko vre
 i Novaković postavlja ona ista pitanja koja je postavio i...
 - i...
 Zasto namo...
 nam može mnogo smetati, i...
 Zasto naši vladajući krugovi ne misle da to prijateljsvo stvore
 ubuduće?

***
 Za vreme prvog svetskog rata Kosta Novaković je na Krfu 1917. go
 dine pisao o Tucoviću:²⁴⁴

"Njegovo najčvršće ubeđenje bilo je pravo malih naroda na au
 tonomiju i nezavisnost.

...Na Internacionalnom kongresu u Kopenhagenu 1910. na Tu
 covićev predlog u zaključke je unet sledeći pasus o nezavisnosti
 malih naroda: 'Mi zahtevamo isto tako sa postojanim insistiranjem
 autonomiju svih naroda i branimo ih od svih ratobornih napada i
 svih pritiska.'

U svojoj knjizi o Albaniji... on je sa logičnošću i velikim uspehom
 branio ovaj princip: autonomija za sve narode bez izuzetka, za Al
 baniju naročito (kojoj je autonomija osporavana od strane nekoliko
 ozbiljnih publicista).

U istom članku Kosta Novaković je pisao i ovo:

"Ima jedno rđavo shvatanje patriotizma koje stavlja otadžbinu iznad
 svega: iznad prava i krivice, iznad morala, iznad poštenja i koje
 odobrava i zločine predstavnicima te otadžbine.

Takav patriota Tucović nije bio".

Takav patriota nije bio ni on, Kosta Novaković.

***
 Tako su srpski socijaldemokrati osećali, mislili, borili se - rečju,
 perom, delom. Za slobodu i svog i albanskog naroda, za njihovu
 punu ravnopravnost, za saradnju,

Njihov glas odjekivao je tada Srbijom, Balkanom, Evropom.

***
 Danas,

sabrana dela Dimitrija Tucovića, izabrana dela Dušana Popovića,

²⁴⁴ dr. Andrija S. Stojković, "Kosta Novaković o Dimitriju Tucoviću", Bečak, 1973., str.
 94-95.

Literatura

- Autobiografija Koste Novakovića, Čačanski glasnik, Čačak, 1973.
- Bogosavljević, Aleksa, O Arnautima, Niš 1897.
- Borba, Polumesečni časopis socijalne demokratije, Beograd, 1913-1914.
- Čubrilović, Vasa, Odabrani istorijski radovi, Beograd 1983.
- Dedjter, Vladimir, Novi prilozi za biografiju J. Broza Tita, t. 2, Liburnija-Mladost, 1981.
- Dinić, Dragoljub, Prvi put kroz Albaniju, Kragujevac, 1922.
- Dordević, Sava, Spomenica dr. Rajsu, Beograd, 1913.
- Glasnik pravoslavne crkve u Kraljevini Srbiji, Beograd, 1912.
- Hadži-Vasiljević, Jovan, Arnauti naše krvi, Beograd, 1939.
- Hrišćanin, Beograd 1913.
- Istorija srpskog naroda, šesta knj., Beograd 1983.
- Jireček, Konstantin, Istorija Srba, Beograd, 1922, 1923.
- Kašić, Dušan, Istorija srpske crkve sa narodnom istorijom, Beograd 1967.
- Krleža, Miroslav, Deset krvavih godina, Sloboda, Beograd, 1977.
- Marjanović, Čedomilj, Istorija srpske crkve, knj. II, Beograd, 1930.
- Njegoš, Petar Petrović, Gorski vijenac, Svetlost, Sarajevo, 1981.
- Opća enciklopedija Jugoslovenskog leksikografskog zavoda, Zagreb 1981.
- Pastirska reč, Beograd 1913.
- Politika, Beograd 1912.
- Radničke novine, Beograd, 1912-1914.
- Samouprava, Beograd 1912.
- Stanojević, Gligor, Crna Gora u dobu vladike Danila, Cetinje, 1955.
- Tucović, Dimitrije, Sabrana dela, Rad, Beograd, 1980-1981.
- Veselinović, Rajko, Istorija srpske pravoslavne crkve sa narodnom istorijom, Beograd, 1966.
- Vesnik Srpske Crkve, Beograd 1912-1913.
- Večernje novosti, Beograd, 1912.

Na pozadini reafirmacije potisnute, zabranjene povijesti i kroz optiku socijaldemokratskih aktera i analitičara Balkanskih ratova, sa dijelom i Prvog svjetskog rata, pred nama stasavaju monstruozne konture nekih izuzetno nehumanih zahvata državne politike Srbije do Albanaca. I baš to je mjesto odakle se upućuje na sadašnjim događanjima na Kosovu mudi sama po sebi. Sri knjige je sadržana u tome da nas uz pomoć rekonstrukcije "starih" autora i izbljedjelih novinskih članaka najprije blokira, a zatim oslobodi more hitanja po zakutcima vlastitih interpretativnih rješenja. Istovremeno nas prisiljava i na razmišljanje: ne samo o tome što se izuzetno događa na Kosovu i ne samo o grozotama koje je tako Albanski i na Srpski, Crnogorski, Romski... "mali čovjek" doživljava na vlastitoj koži početkom ovog stoljeća nego i o beskonačnom mračnoju i dubinskim pomacima crkvenih, državnih, partijskih i još nekih drugih mitologema, koji se kao i bezbroj puta do sada na ovim prostorima upravo pripremaju da tog istog "malog čovjeka" bace u krvave novine. Srbija / Albanci je knjiga koju se može čitati kako krimić, kao povijesnu reinterpretaciju, kao analizu ovog odjela i sada ili kao pokušaj istraživanja, odnosno blokade razgovora. Međutim, bez obzira kako je budete čitali, imati ćete posla sa onim što Srbija imenuje "Balkanske trnje"; ponajprije, dakle, sami sa sobom. Knjiga Srbija / Albanci je više od opasnog stva.

- Autobiografija Kraljevićevih, Čakarski glasnik, Čak. 1933.
 Bogdanović, Albin, O Armatima, RM 1937.
 Borba, Političarski časopis socijalne demokracije, Beograd, 1913-1914.
 Čukrićević, Vasa, Otkriveni istraživači radovi, Beograd, 1933.
 Džadžić, Vladimir, Novi putovi u biologiji, J. Bross, Tom. 1, 2, Ljubavija-Beograd, 1931.
 Džadžić, Vladimir, Novi put kroz Albaniju, Kragujevac, 1933.
 Džadžić, Vasa, Spomenica dr. Rajana, Beograd, 1913.
 Glavni prevoznice crkve u Kraljevini Srbiji, Beograd, 1913.
 Hladni-Vasiljević, Jovan, Armatni odeli ljudi, Beograd, 1933.
 Hladni-Vasiljević, Beograd, 1913.
 Istorija srpskog naroda, Beata knj., Beograd, 1933.
 Jurek, Konstantin, Istorija Srbije, Beograd, 1933, 1933.
 Kačić, Đorđe, Istorija crkve na našem teritoriju, Beograd, 1937.
 Kraljević, Miroslav, Dva života jednog, Beograd, 1937.
 Marjanović, Čedomir, Istorija crkve, knj. II, Beograd, 1930.
 Njegoš, Petar Petrović, Džadžićević, Beograd, 1931.
 Otkriveni istraživači socijalne demokracije, Zagreb, 1931.
 Politika, Beograd, 1913.
 Politika, Beograd, 1913.
 Radnički vestnik, Beograd, 1913-1914.
 Samostava, Beograd, 1913.
 Samostava, Glasnik, Glasnik u dobi vladavine Đurđević, 1933.
 Tvorci, Glasnik, Glasnik, Beograd, 1930-1931.
 Vostok, Glasnik, Istorija srpske pravoslavne crkve na našem teritoriju, Beograd, 1933.
 Vostok, Glasnik, Beograd, 1913-1913.
 Vostok, Glasnik, Beograd, 1913.

Sinopsis

Knjiga *Srbija i Albanci* niti izdaleka nije uobičajeno nevin zapis o nekim do krajnosti zaoštrenim odnosima. Riječ je, dakako, o knjiškom pokušaju koji svoju snagu crpi i iz danog trenutka, iz već uspostavljenog odnosa snaga, odnosno vladajućeg stanja fakata i koji svojom oštrinom odgovara predmetnosti na koju se odnosi. Ali snagom vlastite koherentnosti gradi jednu ekstremno dosljednu i ne baš rasprostranjenu i poznatu mogućnost drugačijeg tematiziranja naslovnog problema pa istovremeno nadkriljuje kako vrijeme tako i danu raspoređenost sukobljenih sila. Knjiga nudi jedno suštinski novo ogledalo srpskoalbanskog suočavanja, jedan novi pogled na ta dalekosežna pretumbavanja koja od tragičnosti i katastrofe dijeli još samo koračić. Međutim, tako snagu novog polazišta kao i dosljednost knjige *Srbija i Albanci* treba zapravo tražiti u nečem "starom" i krajnje "nedosljednom". Majstorski preokret stvaraoca je taj koji "stara", slabo poznata ili čak potpuno zaboravljena stajališta srpskih socijalnih demokrata s početka ovog stoljeća (Tucović, Popović, Jeremić, Kaclerović...) u sučeljavanju sa danošću pokaže u radikalno aktualnoj, potentnoj, novoj pozi, uz pomoć koje se i ona "najsloženija danost" postavlja u svojoj jednostavnosti i grozovitosti. Isto je i sa dosljednošću, skoro potpunom sistematičnošću, koja proizlazi iz beskonačnog redanja dužih ili kraćih citata pomenutih autora, poduprtih sa odgovarajućim mjestima iz Krleže te aktualiziranim mjestima iz Nina, Danasa, Mladine... Radi se o krasnom knjiškom bricolageu, o *izuzetnoj montaži* poodavno napisanih i odigranih povijesnih sekvencija koje svojom plastičnošću, analitičnošću i snagom svjedočanstva doslovce razdiru vladajuća očala kroz koja se odnos Srbije do Albanaca pokušava (samo) prikazivati.

Na pozadini reafirmacije potisnute, zabranjene povijesti i kroz optiku socijaldemokratskih aktera i analitičara Balkanskih ratova, sa dijelom i Prvog svjetskog rata, pred nama stasavaju monstrozne konture nekih izuzetno nehumanih zahvata državne politike Srbije do Albanaca. I baš to je mjesto odakle se uporedba sa sadašnjim događanjima na Kosovu nudi sama po sebi. Srž knjige je sadržana u tome da nas uz pomoć reaktualizacije "starih" autora i izbljedjelih novinskih članaka najprije blokira, a nato oslobodi more lutanja po zakutcima vlastitih interpretativnih rješenja. Istovremeno nas prisiljava i na razmišljanje: ne samo o tome što se trenutno događa na Kosovu i ne samo o grozotama koje je tako Albanski kao Srpski, Crnogorski, Romski... "mali čovjek" doživljavao na vlastitoj koži početkom ovog stoljeća nego i o beskonačnom vraćanju i dubinskim pomacima crkvenih, državnih, partijskih i još kojekakvih *mitologema*, koji se kao i bezbroj puta do sada na ovim prostorima upravo pripremaju da tog istog "malog čovjeka" bace u krvave rovove. *Srbija i Albanci* je knjiga koju se može čitati kako krimić, kao povijesnu reinterpretaciju, kao analitiku onog ovdje i sada ili kao pokušaj istrežnjenja, odnosno blokade najgoroga. Međutim, bez obzira kako je budete čitali, imati ćete posla sa onim što Krleža imenuje "Balkanske tmine"; ponajprije, dakle, sami sa sobom. Knjiga *Srbija i Albanci* je više od *opasnog štiva*.

Srbija i Albanci

Knjižna prva

Časopis za kritiko znanosti
126 (izredna številka) 1989

Izdajata

Univerzitetni konferenci Zveze socialistične
mladine Slovenije Maribor in Ljubljana

Izdajateljski svet

Dr. Andrej Kirn (predsednik), Vika Potočnik,
Marjan Pungartnik, Branko Gregorčič,
Ciril Baškovič, Igor Bavčar, Srečo Kirn,
Igor Omerza, Leo Šešerko

Uredništvo

Igor Bavčar, Srečo Kirn, Milan Balažič,
Andrej Klemenc, Bojan Korsika,
Bogomir Kovač, Lev Kreft, Mitja Maruško,
Igor Omerza, Janez Janša, Leo Šešerko,
Samo Škrbec, Peter Wieser, Siniša Zarič,
Vekoslav Grmič

Glavni urednik

Bojan Korsika

Odgovorni urednik

Igor Bavčar

Sekretar uredništva

Tonči Kuzmanič

Naslov uredništva

Beethovnova 9, Ljubljana, tel. (061) 210-332

Tehnična ureditev

Peter Žebre

Računalniško oblikovanje teksta

DO Mikro Ada, sektor za namizno založništvo
Mestni trg 13/1, Ljubljana

Tisk

ČGP Delo

Po mnenju RS za prosveto in kulturo št. 421-1/74

z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena
temeljnega davka od prometa proizvodov.

časopis
za
kritiko
znanosti